

**T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**FÎ ZİLÂLÎ'L-KUR'ÂN ÖRNEĞİNDE LOKMÂN SÛRESİNİN PSİKOLOJİK
TEFSİRİ**

RABİA YILMAZER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Aliye Merve ERFİDAN

KARAMAN- 2024

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'ÂN ÖRNEĞİNDE LOKMÂN SÛRESİNİN
PSİKOLOJİK TEFSİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia YILMAZER

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

“Bu tez 15/11/2024 tarihinde yüzyüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri
bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirligi / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Dr. Öğretim Üyesi Aliye Merve Erfidan	Başarılı
Doç. Dr. Duran Ali Yıldırım	Başarılı
Dr. Öğretim Üyesi Kübra Keleş	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

RABİA YILMAZER

15/11/2024

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, inmeye başladığı ilk günden bu yana Müslümanlar için başvuracakları inanç, ahlak, sosyal ve diğer bütün problemlerinin çözümünde müracaat etmeleri gereken başucu kaynağıdır. Bu çağın insanı her zamankinden daha fazla Kur'ân'ın mesajına muhtaçtır. Bu sebeple ilahi kaynağın anlaşılmasında tefsir ilmi açısından farklı yaklaşımlar ortaya konulmuştur.

Şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'i anlama çalışmalarının birçok yöntemi vardır. Bu yöntemlerden biri de psikolojik tefsir çalışmalarıdır. Psikolojik tefsir Kur'ân'daki insan psikolojisine dair ayetleri İslamî çerçevede psikoloji ilminin de verileriyle incelemeye çalışır. İşte bu da “psikolojik tefsir” yöntemi ve metodudur. Bu yöntem ile Kur'ân ayetlerinin yorumlanması insanın iç ve dış dünyası ile olan bağlamını dikkate alarak derinlemesine bir anlayış sunmakta ve Kur'ân'ın anlaşılmasına bir başka açıdan hizmet etmektedir.

Bu tezde Lokmân sûresi, 20. yüzyıla damgasını vuran dava ve aksiyon adamı olarak akıllara kazınan Seyyid Kutub'un önemli eseri olan Fî Zılâli'l-Kur'ân ekseninde psikolojik tefsiri yapılacaktır.

Çalışmamızın başından sonuna kadar bilgisi, desteği ve yardımı ile yanımda olan, tecrübe ve tavsiyelerinden istifade ettiğim, teşvikleriyle beni cesaretlendiren kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Aliye Merve Erfidan'a ve bu süreçte yardım ve desteğiyle yanımda olan değerli ablam Seda Midi'ye de teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: PSİKOLOJİK TEFSİR.....	9
1.1. Tefsirin Tanımı	9
1.2. Psikolojinin Tanımı ve Kur'ân'da Psikoloji.....	9
1.3. Psikolojik Tefsirin Tanımı	11
1.4. Psikolojik Tefsirin Tarihçesi.....	12
1.5. Psikolojik Tefsirin Konusu	13
1.6. Psikolojik Tefsirin Amacı.....	14
1.7. Psikolojik Tefsirin Yöntemi	16
1.8. Psikolojik Tefsirin Dayanakları	17
1.9. Psikolojik Tefsire Yöneltilen Eleştiriler.....	18
1.10. Psikolojik Tefsir İle İlgili Yapılan Çalışmalar	20
2. İKİNCİ BÖLÜM:LOKMÂN SÛRESİ VE FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA PSİKOLOJİK TEFSİRİ	22
2.1. Lokman (a.s.) ve Lokmân Sûresi.....	22
2.1.1. Lokman (a.s.).....	22
2.1.2. Lokmân Sûresi Hakkında Genel Bilgiler	24
2.1.2.1. Sûrenin İsimlendirilmesi.....	24
2.1.2.2. Sûrenin Nüzûl Yeri.....	25
2.1.2.3. Sûrenin Nüzûl Sebebi	25
2.1.2.4. Sûrenin Ele Aldığı Konular	28
2.2. Hurûf-u Mukattaa ve Psikolojik İ'câz.....	29
2.3. İman-İnanç ve İbadet Psikolojisi.....	31
2.3.1. İman-İnanç Psikolojisi.....	33
2.3.2. Namaz Psikolojisi.....	36
2.3.3. Zekât Psikolojisi.....	38

2.4. İnkâr Psikolojisi ve Tezahürleri	40
2.4.1. İnkâr Psikolojisi	43
2.4.1.1. Kibir Psikolojisi	44
2.4.1.2. Alay Etme Psikolojisi	46
2.5. İman Edenlerin Kurtuluşu	46
2.6. Yaratması Allah’a Mahsus Olan Gök ve Yerdeki Harikalar	48
2.7. Lokman’ın (a.s.) Hikmeti ve Şükür	51
2.7.1. Şükür Psikolojisi	53
2.8. Şirk.....	55
2.8.1. Şirk Psikolojisi	56
2.9. Aile Psikolojisi	59
2.9.1. Anne Psikolojisi	61
2.9.2. Baba Psikolojisi	62
2.10. Sorumluluk	63
2.10.1. Sorumluluk Duygusu	65
2.11. Sabır... ..	66
2.11.1. Sabır Psikolojisi	68
2.12. Yürüme ve Konuşma Âdabı	69
2.13. Zahirî ve Batınî Nimetler	73
2.14. Taklit... ..	75
2.14.1. Ataların Yolu ve Taklit Psikolojisi	75
2.15. Teslimiyet.....	77
2.15.1. Teslimiyet Psikolojisi	78
2.16. Hüzün.....	80
2.16.1. Hüzün (Üzüntü) Psikolojisi	81
2.17. Tasdik.....	82
2.17.1. İnat Psikolojisi	83
2.18. Allah’ın Kelimeleri	84
2.19. Gök Cisimlerinin Hareketi.....	86
2.20. Nankörlük.....	87
2.20.1. Nankörlük Psikolojisi	89
2.21. Kıyamet.....	90

2.22. Bilinmeyen Beş Şey	91
SONUÇ	94
KAYNAKÇA.....	96
ÖZGEÇMİŞ	103

KISALTMALAR

a.g.s.	: Adı geçen sayfa
a.s.	: Aleyhisselam
AÜİFV	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbni-Oğlu
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ÇÜİFD	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H.z.	: Hazreti
İ.N.	: İnönü Üniversitesi
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
NEÜ	: Necmettin Erbakan Üniversitesi
Sad.	: Sadeleştiren
s.a.s.	: Sallallâhü Aleyhi ve Selem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ty	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
y.y	: Yayın yeri yok

ÖZET	
Başlık: Fî Zılâli'l-Kur'ân Örneğinde Lokmân Sûresinin Psikolojik Tefsiri	
Yazar: Rabia Yılmaz	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Aliye Merve Erfidan	
Kabul Tarihi: 15/11/2024	Sayfa Sayısı: I-VI /1-103
Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm inmeye başladığı andan itibaren daha iyi anlayabilmek için pek çok yöntem ile farklı açılardan yaklaşmışlardır. Bu doğrultuda Kur'ân'ı, bilimin getirdiği bilgiler ışığında İslami naslar çerçevesinde yorumlamaya çalışmışlardır. Bu bilim dallarından bir tanesi psikolojidir ve bu bilim dalı insan davranışlarını incelemektedir. Kur'ân'ın konularından bir tanesi de hiç şüphesiz insandır. Bu bağlamda psikoloji ilminin verileriyle Kur'ân ayetlerinin yorumlanmaya çalışılması “Psikolojik Tefsir” in oluşmasına zemin hazırlamıştır. Günümüzde tefsir kitapları incelediğinde tam manasıyla psikolojik tefsir denilebilecek bir tefsir bulunmamaktadır. Ancak klasik ve özellikle de çağdaş dönem tefsirler incelendiğinde insan psikolojisine dair bulgular göze çarpmaktadır. Bu tefsirlerden bir tanesi, çalışmanın ana kaynağını oluşturan Seyyid Kutub'un Fî Zılâli'l-Kur'ân isimli eseridir. Çalışma Lokmân Sûresi ile sınırlandırılmaktadır. Bu çalışmanın amacı Lokmân sûresindeki ayetleri, psikolojik tefsir açısından ele almaktır. Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşacaktır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi ve çalışmanın ana kaynağını teşkil eden Fî Zılâli'l-Kur'ân ve yazarı Seyyid Kutub hakkında bilgiler verilecektir. Birinci bölümde psikolojik tefsir yöntemi hakkında genel bilgilere yer verilecek, ikinci bölümde çalışmayı sınırlandıran Lokmân sûresi hakkındaki bilgilere yer verilecek ve bu sûreye ismini veren Lokman (a.s.) hakkındaki rivayetler irdelenecektir. Sonrasında ise Lokmân sûresinin her bir ayeti psikolojik tefsir bağlamında ele alınmaya çalışılacak ve psikolojik mahiyetteki bilgiler müstakil başlıklar halinde sunulacaktır. Lokmân sûresi incelendiğinde psikolojik tefsir açısından zengin bir muhtevaya sahip olduğu, insanın birçok olumlu ve olumsuz duygularını ihtiva ettiği görülmektedir. Bu çalışmanın amacı psikoloji ilminin verilerini İslami naslar çerçevesinde kullanarak Kur'ân'ın anlaşılmasına bir başka açıdan hizmet etmektir.	
Anahtar Kelimeler: 1. Tefsir, 2. Psikoloji, 3. Lokmân Sûresi, 4. Fî Zılâli'l-Kur'ân	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Psychological Exegesis Of Surah Lokman In The Example Of Fi Zilalil Quran	
Author of Thesis: Rabia Yilmazer	
Supervisor: Assist. Prof. Aliye Merve Erfidan	
Accepted Date: 15/11/2024	Number of Pages: I-VI /1-103
Muslims have approached the Qur'an from different angles with many methods in order to understand it better from the moment it began to descend. In this direction, they have tried to interpret the Qur'an in the light of the information brought by science within the framework of Islamic sciences. One of these branches of science is psychology and this branch of science examines human behaviour. One of the subjects of the Qur'an is undoubtedly human. In this context, trying to interpret the verses of the Qur'an with the data of the science of psychology has prepared the ground for the formation of 'Psychological Tafsir'. Today, when the tafsir books are examined, there is no tafsir that can be called psychological tafsir in the full sense. However, when classical and especially contemporary tafsirs are examined, findings on human psychology stand out. One of these tafsirs is Sayyid Qutb's <i>Fî Zîlâli'l-Kur'ân</i>, which constitutes the main source of the study. The study is limited to Surah al-Lokmân. The aim of this study is to analyse the verses in Surat al-Lokmân in terms of psychological exegesis. The study will consist of an introduction, two chapters and a conclusion. In the introduction, information about the subject, purpose, importance, method and the main source of the study, <i>Fî Zîlâli'l-Kur'ân</i> and its author Sayyid Qutb will be given. In the first part, general information about the psychological tafsir method will be given, in the second part, information about the sûrah of Lokmân, which limits the study, will be given and the narrations about Lokman (pbuh), who gives the name to this sûrah, will be examined. Afterwards, each verse of Surah al-Lokmân will be tried to be handled in the context of psychological exegesis and information of psychological nature will be presented under separate headings. When the Surah of Lokmân is examined, it is seen that it has a rich content in terms of psychological exegesis and contains many positive and negative emotions of human beings. The aim of this study is to serve the understanding of the Qur'an from another point of view by using the data of the science of psychology within the framework of Islamic evidence.	
Keywords: 1. Commentary 2. Psychology 3. Surah Lokman, 4. Fi Zilalil Quran	

GİRİŞ

Çalışmaya Dair Genel Bilgiler

Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanların bireysel ya da toplumsal tüm problemler karşısında başvurabilecekleri tek ilahî kaynaktır. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'i anlama çalışmalarında tefsir ilmi açısından birçok yöntem ve ekol ortaya çıkmıştır. Bu ekollerden biri çalışmanın konusu olan psikolojik tefsir yöntemidir. Henüz yeni gelişmeye başlayan ve genç sayılabilecek bu ekol, psikoloji ilminin verilerini İslamî çerçevede ele alarak Kur'ân'ın tefsir edilmesine dayanır. Bu ekol Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına bir başka açıdan katkı sunmaktadır.

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri geçmişten günümüze kadar pek çok alana kaynaklık etmiştir. Bu alanlardan bir tanesi de genç bir bilim dalı olan psikolojidir. Son yüzyılda gelişen ve pozitif bir bilim olan psikoloji, insan davranışlarını incelemektedir. Bu bilimin veriyle İslami çerçevede Kur'ân ayetleri yorumlanmak istenmiş ve sonucunda da “Psikolojik Tefsir Ekolü” ortaya çıkmıştır. Ancak psikolojik tefsir ekol listesine girmediği için yöntem olarak isimlendirilmesi daha uygundur.

Bu çalışma, iman ve inkâr meselesine odaklanan, insanın birçok karakteristik yapısı ve duygularına dikkat çeken, kişinin Allah ve insanlarla olan ilişkilerinde rehberlik eden, Allah'ın yaratmış olduğu eşsiz harikalar karşında insanın düşünmesini isteyen Lokmân Sûresindeki ayetlerin psikolojik açıdan incelenmesini amaçlamaktadır. Ayrıca “Lokmân sûresinde insan duygu ve davranışlarından bahseden ayetler hangileridir ve bunlar Fî Zılâli'l-Kur'ân'da nasıl yorumlanmıştır?” sorusuna cevap aranacaktır.

Çalışmanın Önemi

Tefsir ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında büyük rol almakta ve bizzat Kur'ân'ı konu edinmektedir. Bu sebepten ötürü tarih boyunca bu ilim aracılığıyla Kur'ân'a farklı bakış açılarıyla yaklaşılmıştır. Bu bakış açılarından biri de psikoloji ilmi aracılığıyla

olmuştur. Psikolojik tefsir, Kur'ân'ın yorumlanmasında insanın iç ve dış dünyasını, psikolojik hallerini dikkate alan bir anlayış sunmaktadır. Bu yaklaşım tefsir literatürüne önemli bir katkı sunmaktadır.

Çalışmanın ana kaynağı olan Seyyid Kutub'un Fî Zılâli'l-Kur'ân adlı eseri incelediğinde tam anlamıyla psikolojik tefsir denilmese de "psikolojik etken" ifadesiyle birçok bilgi sunmaktadır. Ayetlerde geçen durumları psikolojik bakış açısıyla yorumlayarak okuyucunun istifadesine sunmaktadır. Çalışmanın konusu olan Lokmân sûresi bu bağlamda incelendiğinde Kutub'un sık sık bu ifadeye ve psikolojik bakış açısına başvurduğu görülmektedir. Psikolojik açıdan incelenmeye uygun zengin bir içeriğe sahip olan Lokmân sûresindeki gizli incelikleri, psikolojik tefsir alanında önemli bir yere sahip olan Fî Zılâli'l-Kur'ân tefsirinde işlendiği şekliyle ve gerek psikoloji gerekse tefsir alanında daha pek çok modern kaynaktan da istifade ederek tek bir yerde sunması açısından bu çalışmanın literatüre önemli katkı sunacağı kanaatindeyiz. Ayrıca yeni bir çalışma alanı olması hasebiyle sonraki çalışmalara da örneklik etmesi açısından alanda önemli bir yere sahip olduğunu düşünüyoruz.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışma Lokmân Sûresi ile sınırlandırılmış olup temel kaynağı Fî Zılâli'l-Kur'ân'dır. Çağdaş tefsir kitaplarından biri olan ve yakın denilebilecek bir zamanda yazılmış olan Fî Zılâli'l-Kur'ân isimli eser diğer tefsir kitaplarına nazaran pek çok psikolojik bilgiyi bünyesinde barındırmaktadır. Çalışmanın konusu psikoloji ve tefsir alanlarını ilgilendirdiğinden dolayı psikoloji bilimine ve tefsir külliyatına ait temel eserlere sıklıkla başvurulacaktır. Klasik ve çağdaş dönemde yazılmış diğer tefsir kitaplarında geçen psikolojik mahiyete sahip bulgulara yer verilecektir. Ayrıca konuyla ilgili kitap, makale ve tezlerden yararlanılacaktır.

Çalışmada tahlil yöntemi, Temel İslam Bilimleri'ndeki araştırma yöntem ve teknikleri uygulanacaktır. Araştırma yapılırken yazılı literatür taramak suretiyle konu hakkında ilgili kaynaklara bakılacaktır. Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşacaktır. İlk bölümde psikolojik tefsir etrafınca ele alınmaya çalışılacak dayanakları, yöntemi gibi birçok özelliği hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde Lokman (a.s.) ve Lokmân sûresi hakkındaki bilgiler ve rivayetlere yer verilecek ardından ise Lokmân sûresi

psikolojik tefsir açısından yorumlanacaktır. Bu bölümde psikolojik terminolojide müstakil olarak ele alınan meselelerle ilgili başlıklar açmak suretiyle ayetlerde yer alan psikolojik muhteva ele alınacaktır; iman, inkâr, şükür psikolojisi gibi. Bununla birlikte herhangi bir başlık altında yer almayan psikolojik muhteva ise ayetlerin tahlili esnasında ele alınacaktır.

Seyyid Kutub ve Tefsiri

Bu bölümde dava ve aksiyon adamı olan, fikirleri ile yaşadığı çağa damga vuran Seyyid Kutub'un hayatı hakkında kısa bir bilgilendirme yapılacak ve ardından ilmi hayatı üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ana kaynağını teşkil eden Seyyid Kutub'un tefsiri, Fî Zılâli'l-Kur'ân hakkında bilgilere yer verilecek ve tefsirin yöntemi ele alınacaktır.

Seyyid Kutub'un Hayatı

Seyyid Kutub, Mısır'ın Asyut iline bağlı Mûşi köyünde 1906 yılında dünyaya gelmiştir. Babası Hindistan kökenli el-Hâc Kutub'dur. Annesi de seçkin bir kimse olup yetişmesinde büyük katkıları olmuştur. Öğrenme çağına geldiğinde ilk öğrendiği şey Kur'ân-ı Kerîm'dir ve ilkokulu bitirdiğinde Kur'ân'ı hıfz etmiştir. Ortaokul ve liseyi Ezher'de tamamlamıştır. Edebiyata ilgi duyan Kutub, liseden sonra Kahire Üniversitesi'nin Daru'l-Ulum fakültesinde yüksek tahsilini tamamladıktan sonra fakülteye edebiyat hocası olarak atanmıştır.¹

1939-1940 yılları Kutub için bir dönüm noktası olmuş ve zihinsel bir değişim yaşamıştır. Bu zihinsel değişim sonrasında edebiyat ile sosyal sorunları dile getirirken Kur'ân'ın edebi i'câzı ile tanışmış ve Kur'ân'ın büyüleyici etkisi karşısında kendini Kur'ân çalışmalarına vermiş ve içerdiği eşsiz düzeni açıklamaya çalışmıştır.²

1942 yılından itibaren şiir ve edebiyat alanında önemli eserlere imza atmıştır. Ayrıca öğrencilik yıllarında tanıdığı ve görüşlerinden etkilendiği yazar Abbas Mahmud el-

¹ İbrahim Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 25-29.

² Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*, 29.

Akkad'ın etkisi ile halkçı eserler yazmıştır.³ Ayrıca ictimai hayat ile ilgili sorunları sert bir şekilde eleştirmiş ve bunların ancak Kur'ân ile çözülebileceğini ifade etmiştir.⁴

1948 yılında Eğitim Bakanlığınca Amerika Birleşik Devletleri'nin eğitim ve öğretim sistemi üzerine araştırmalarda bulunması için Amerika'ya gönderilmiş ve belli bir süre orada kalmıştır. Gönderilmesindeki asıl amaç Batıyı yakından tanımasını sağlayarak radikal milliyetçiliğini törpülemektir. Doktorasını tamamladıktan sonra Amerika'dan dönen Kutub, dönüşte Avrupa ülkeleri İngiltere, İtalya ve İsviçre'ye uğradı. Bu sayede hem Amerika'nın hem de Avrupa'nın sosyal durumlarını ve sistemlerini kendi gözüyle müşahade etme imkânı bulmuştur. 1951'de Mısır'a dönen Kutub, Amerika'ya ve Batıya yönelik eleştirilerini açıkça dile getirmiştir. Dönüşü sonrası sosyalist ve milliyetçi Hür Subaylar heyetiyle iletişime geçmiş 1952 darbesini destekleyerek Cemal Abdünnasır'ın yakın çevresinde durmuştur. Aynı dönemde Müslüman Kardeşlere de yakınlaşmış ve Abdünnasır ve teşkilat arasında arabuluculuk yapmaya çalışmış fakat başarısız olmuştur.⁵

Seyyid Kutub'un hayatının bir diğer dönüm noktası tarafını kesin bir şekilde belli ederek Müslüman Kardeşler teşkilatı ile temasa geçip bu teşkilata katılmasıdır. 1953 yılında Eğitim bakanlığından istifa ederek, Müslüman Kardeşler üyesi olmuştur. Teşkilatın irşad ve davet müdürlüğü başkanı, yayın organlarının yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır.⁶

1954 yılına gelindiğinde Cemal Abdünnasır'a yapılan başarısız suikast girişimi sonucunda Müslüman Kardeşler sorumlu tutulmuş ve içlerinde Kutub'un da bulunduğu birçok kişi tutuklanarak on beş yıl ağır işlerde çalışmak üzere hapis cezasına mahkûm edilmiştir.⁷ On yıl hapiste kalan Kutub, Irak cumhurbaşkanının isteği üzere serbest bırakılmıştır. Ancak “*Yoldaki İşaretler*” adlı kitabının devrim planları içerdiği

³ Cihangir Aksakal, “Seyyid Kutub ve Müslüman Kardeşler”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi* 3\2, (Nisan 2015): 68.

⁴ Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*, 30.

⁵ Aksakal, “Seyyid Kutub ve Müslüman Kardeşler”, 68; Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*, 26-27.

⁶ Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*, 30-31.

⁷ Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*, 35.

suçlaması ile tekrardan tutuklanıp iki yıl süren mahkemelerin ardından iki arkadaşı ile beraber 1966 yılında idam edilmiştir.⁸

İlmi Kişiliği

Seyyid Kutub edebiyatçı, şair, müfessir, sosyolog, iktisatçı ve tarihçidir. Hayatın hemen her alanında kalem oynatmış çok yönlü bir düşünürdür. Çocukluğundan itibaren Kur’ân-ı Kerîm’e karşı ilgili ve sanatçı ruha sahip olan bir kimseydi. Edebiyat ve edebiyat eleştirisinden başlayıp Kur’ân’ın gölgesinde karar kılmıştır.⁹ 1939’da makale olarak hazırladığı, 1945’de ise kitap haline getirdiği “et-Tasvîrû’l-fennî fi’l-Kur’ân” isimli eserinin önsözünde Kur’ân’ı keşfettiğini dile getirir.¹⁰

Kutub, ufku geniş ve geleceğe yönelik tasarıları olan bir yazardı. Şiir, hikâye, masal, düşünce, eleştiri kural ve yöntemleri, çağdaş edebi akımlar ve edebi türler gibi hemen bütün edebi alanlarda çalışmalar yapmıştır.¹¹ 1954 yılında tutuklanan Kutub hapisanenin revirinde dahi kitap çalışmalarına devam etmiştir.¹²

Seyyid Kutub’un idam kararına birçok Arap lider tepki göstererek bu kararın ömür boyu hapis yahut sürgüne çevrilmesini istemiştir. Bunu hiçbir şekilde kabul etmeyen Kutub şöyle demiştir: “Beni idam ederlerse sözlerim daha anlamlı hale gelir.” Söylediği gibi de olmuş ölümünden sonra görüşlerinin etkisi artmıştır. “Yoldaki İşaretler” başta olmak üzere yazdığı kitaplar İslamcı hareketler için başucu kaynakları olmuştur.¹³

Seyyid Kutub hayatı, eserleri ve idamıyla yirminci asrın ikinci yarısına büyük tesirler bırakmış bir fikir adamıdır. Tefsir çalışması dışında birçok eseri bulunmaktadır. Bu kitaplarının birçoğu Türkçe, İngilizce, Fransızca, Farsça ve Almanca olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir.¹⁴

⁸ Süheyla Nurduhan, “Türkiye’de Seyyid Kutub ve Eserleri Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmalar”, *Kilitbahir* 20,(Mart 2022), 202.

⁹ Sarıış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*, 56; Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 148.

¹⁰ Bkz. Seyyid Kutub, *Kur’ân’a Edebi Tasvir*, çev: Ömer Aydın- Tuğrul Özalp, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015).

¹¹ Sarıış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*, 58.

¹² Aksakal, “Seyyid Kutub ve Müslüman Kardeşler”, 71.

¹³ Aksakal, “Seyyid Kutub ve Müslüman Kardeşler”, 70.

¹⁴ Sarıış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*, 58-59.

Fî Zılâli'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Gölgesinde)

Yirminci asır, Müslüman toplumların İslamî öğretiler çizgisinde yeşermesi amacıyla girişimde bulunan müfessirler tarafından yazılmış çeşitli tefsir kitaplarının ortaya çıkmasına şahitlik etmiştir. Müfessirler, Kur'ân'ı kendi zamanlarındaki sosyal ikilemi ortadan kaldıracak tek çözüm olarak görmüşlerdir.¹⁵ Seyyid Kutub, sözü edilen asrın çağdaş müfessirlerinden ve “Aksiyon ve Dava Ekolü” nün kurucusudur. Kendisinden sonra aynı üslup ve muhtevayı tutturabilen kişi sayısı yok denecek kadar azdır. Yazdığı “Fî Zılâli'l-Kur'ân” adlı eseri çağımızda en çok okunan tefsirler arasındadır.¹⁶

Kur'ân'da edebi tasvir nazariyesini keşfettikten sonra bunu Kur'ân'ın tümüne uygulamak ve bu nazariyenin içerdiği üstünlükleri, Kur'ân tefsirinde arz ettiği önemi insanlara göstermek istemiştir. Yakın zamanda ve çetin şartlar altında yazılan bu tefsir eski ve yeni birçok tefsirin taşıdığı özellikleri toplamaya çalışarak 1952 yılında yayınlanmıştır.¹⁷ Kutub, Kur'ân'ın bir hayat kitabı olduğunu ifade etmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “Kur'ân, bu dâvanın (İslâm çağrısının) kitabıdır. Onun ruhu, hareket kaynağı, dayanağı, varoluş sebebi, koruyucusu, bekçisi, açıklayıcısı, sözlü ifadesi ve temel yasasının sistemidir. Kısacası hem bu çağrının hem de bu çağrıyı seslendiren mü'minlerin çalışma usullerinin, hareket tarzlarının ve yol azıklarının kaynağıdır.”¹⁸

Fî Zılâli'l-Kur'ân'ı yazılmasındaki temel amaç insanların ilgilerini metin üzerine yoğunlaştırarak Kur'ân'a geri dönmelerini ve onun mesajını asrın zorlukları karşısında bir rehber kaynağı olarak kullanmalarını sağlamaktır. Çünkü ona göre Müslümanlar ile Kur'ân arasında bir uçurum olmasının sebebi Kur'ân ruhu ile bakış açısının kaybolmasıydı. Dolayısıyla bu tefsir, Kur'ân'ın bütün insanlığa doğru rehber ve onların hem dünyevî hem de dinî meselelerde hayatları için uygun tek sistem olduğunu gösterme gayesinin ürünü olmuştur. Diğer amaçlar ise şunlardır: Allah'ın halifesi olan insana yaratılış amacını ve Kur'ân ilkelerini vurgulamak, Kur'ân'a dayalı ahlaklı ve

¹⁵ Eşref Hacı Abdurrahman-Wan İbrahim Wan Ahmed-Nurayhan Ali, “Fî Zılâli'l-Kur'ân: Seyyid Kutub'un Çağdaş Kur'an Tefsiri” çev: İsmail Çalışkan, *Eskiye Dergisi* 22, (2011): 82.

¹⁶ Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 145.

¹⁷ Sarıms, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*, 80-81.

¹⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev: Salih Uçan vd. (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), 2/9.

adaletli bir toplum oluşturmak, İslam'ın temelleri olan şariat ve inancı ortaya koyarak materyalist düşüncenin yanlışlığını dile getirmektir.¹⁹

Fî Zılâli'l-Kur'ân'ın Metodu

Seyyid Kutub'a göre Kur'ân'ı anlayabilmek, Kur'ân ikliminde yaşamaktan geçer. Kur'ân ikliminden maksat şudur: İnsanın kendisine Kur'ân iniyormuşçasına birtakım mücadele ve hareket içinde bulunması; kalbinde, düşüncesinde ve hareketlerinde, başta nefsi olmak üzere, bütün insanların ruhuna İslam'ı inşa etme hayaliyle yatıp kalkmasıdır.²⁰

Seyyid Kutub Fî Zılâli'l-Kur'ân tefsirinde takip ettiği metodu şöyle ifade etmiştir: “Kur'ân'ı anlama, tefsir etme ve İslam düşüncesinin ortaya konulmasında en isabetli yol, insanın, zihninden önceki bütün sabit fikirlerin atılması, Kur'ân ile aklî ve şuurî herhangi bir önyargıya sahip olunmaksızın yüz yüze gelinmesi ve nihai tahlilde bütün yargıların, Kur'ân ve Hadis'in şekillendirdiği varlık hakikatleri üzerine temellenmesidir.”²¹

Seyyid Kutub, ağırlıklı olarak dirayet metodu ile birlikte rivayet usulünü de kullandığı ictimai, edebi²² metot ile bir tefsir yazmıştır. Edebiyatçı olmasının sağladığı imkânlar ile de Kur'ân-ı Kerîm'in sahip olduğu zengin edebiyat materyallerini çok iyi değerlendirmiştir. Hapiste kaldığı zaman içerisinde kaynaklara ulaşmakta sıkıntı çekse de rivayet metodu da ihmal edilmemiş ve özellikle Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine özen gösterilmiştir. Ayrıca ayetin sahabe ve tâbiünden gelen rivayetlerle de tefsir edildiği görülmektedir. Ancak müfessirin hadis ilmindeki bilgisinin yetersizliği, ayrıca zayıf ve uydurma rivayetlere dayanma ihtimaline karşı olan hassasiyeti ve eserin yarısının

¹⁹ Abdurrahman vd., “Fî Zılâli'l-Kur'ân”, 83-84.

²⁰ Mesut Erdal, “Fî Zılâli'l-Kur'ân Tefsiri'nde Takib Edilen Tefsir Metodu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8\2, (2006), 181.

²¹ Erdal, “Fî Zılâli'l-Kur'ân Tefsiri'nde Takib Edilen Tefsir Metodu”, 169.

²² İctimai-Edebi Tefsir: Kur'ân'ı tefsir ederken hidayet yönünü ele alan, içinde yaşanan çağın toplumsal sorunlarını ayetler bağlamında çözmeye çalışan ve Kur'ân'ın üslubunu öne çıkararak bundan birtakım anlamlar çıkaran çağdaş tefsir ekolüdür. Kurucusu Muhammed Abduh'tur. (Daha geniş ve detaylı bilgi için Bkz: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 776-797, Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 58-82.)

hapishane ortamında yazılması nedeniyle hadis kaynaklarına başvurulamaması gibi sebeplerden dolayı Kur'ân'ın sünnetle tefsirine çok az yer verilmiştir.²³

Fî Zılâli'l-Kur'ân'ın metodu şu başlıklar altında sıralanabilir:

- 1) Kur'ân'a bir bütün olarak bakar,
- 2) Ana konular ve temel hedefler üzerine durur,
- 3) Kur'ân'ın harekete yönelik amacını belirtir,
- 4) Kur'ân atmosferinin dışına çıkmamaya çalışır,
- 5) Ayetlerin vereceği ilham, incelik ve gölgeleri tespit eder,
- 6) Önyargı ve ön kabullerden uzak durur,
- 7) Ayetler arasında var sanılan çelişkileri giderir,
- 8) Sûrelere ilişkin tanıtım bilgileri verir, konu ve bölümlere ayırır,
- 9) Kur'ân'ın; Kur'ân, hadis ve sahabenin uygulamalarıyla tefsiri yapılır.²⁴

Yukarıda yazılanlardan hareketle şunlar söylenebilir: Kutub'un tefsiri dirayet ve rivayet usulünü içerse de klasik tefsirlerden farklı olduğu ortadadır. Çünkü tefsirinde fıkhi izahlara, zayıf rivayetlere, israiliyata, dilsel açıklamalara yer vermemiş ve yaşadığı çağdaki sorunlara odaklanmıştır. Kur'ân'ı hayat kitabı olarak görmüş ve çağın sorunlarına dair çözümler sunan bir rehber olarak değerlendirmiştir. Bu bakımdan, Fî Zılâli'l-Kur'ân'da klasik tefsirlerden farklı olarak daha çok sosyo-politik bir yorumlama biçimi öne çıkmaktadır. Aynı zamanda, Kur'ân'ın mesajının insanlık için evrensel bir rehber olduğunu savunur ve ayetleri günümüzün modern meseleleriyle ilişkilendirir.

²³ Zübeyir Karataş, *Seyyid Kutub'un Fî Zılâli'l-Kur'ân Tefsirinde Takip Ettiği Metod*, (Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 24.

²⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*, 91-113.

1. BÖLÜM: PSİKOLOJİK TEFSİR

Çalışmanın bu bölümünde tefsir ve psikoloji kavramları kısaca ele alınacak, ardından psikolojik tefsirin tanımı yapılacaktır. Ayrıca psikolojik tefsirin konusu, dayanakları, gelişimi, amacı, yöntemi ve bu alana yönelik eleştiriler incelenecek; bu konuda yapılmış çalışmalara değinilecektir.

1.1. Tefsirin Tanımı

Tefsir kavramı sözlükte; akılla anlaşılabilen bir anlamı ortaya çıkarmak olarak tanımlanır. “فسر” f-s-r kelimesinden türemiştir.²⁵ Istilahî manası ise; müşkil olan lafızdan murad edilen şeyi keşfetmektir.²⁶ Zerkeşi tefsiri şu şekilde tanımlar: “Tefsir, Allah’ın Hz. Muhammed’e (s.a.s.) vahyettiği kitabın anlaşılması, manalarının açıklanması, hükümleri ve hikmetlerinin ortaya çıkarılmasıyla ilgili bir ilim dalıdır. Dil, gramer bilimine kadar uzanır, belâgat, fikhî esaslar ve okumaları, vahyinin sebeplerini, nesih ve mensuh bilgilerini gerektirir.”²⁷

Tefsir, Kur’ân-ı Kerîm’in indirildiği dönemde başlamış; sahabenin anlamadığı kısımları bizzat Hz. Muhammed (s.a.s.) açıklamıştır. Vefatından sonra ise sahabe Kur’ân’ı anlama hususunda bir problemle karşılaştığında ya birbirlerine sormuş ya da dil, rivayet ve siyaka dayanarak icihad ile tefsir yapmışlardır. Tefsirin tedvin dönemine gelmesiyle şifahî olarak aktarılan rivayetler derlenmiş, garîb kelimelerin izahına yer verilmiş ve mezheplerin kurumlaşmalarıyla dirayet tefsiri gelişmeye başlamıştır. Yaşadığımız çağda ise yeni arayışlar neticesinde yeni eğilimler ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁸ Bunlardan biri de psikolojik tefsir yöntemidir.

1.2. Psikolojinin Tanımı ve Kur’ân’da Psikoloji

Psikoloji terimi Yunanca kökenli olup iki kelimedenden oluşur; psych ruh anlamını ifade ederken logos bilgi, bilim anlamına gelir.²⁹ Genel bir tanım yapılacak olursa; psikoloji

²⁵ Rağıp el-İsfahanî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru’l Kalem, 1991), 636.

²⁶ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâr-u Sadr, 1993), 5\55.

²⁷ Muhammed Bedreddin ez-Zerkeşi, *El-Burhan fî Ulumu'l-Kur'an*, (Beyrut: Dar Al-Ma'rifa, 1957), 1\13.

²⁸ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, (İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2017), 40-41. Daha geniş bilgi ve tefsir akımları için bakınız: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 324-359, Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, (İstanbul, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 2017), 195-263.

²⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 2.

insan davranışlarının ve zihinsel süreçlerin bilimsel olarak incelenmesine denir.³⁰ Bir başka tanıma göre ise psikoloji; “İnsan davranışları altında yatan temel nedenleri bulmaya çalışan bilimsel çabadır.”³¹

İslam düşüncesinde ise psikoloji: ilmu’n nefis, ilm-i ahvali ruh, ruh bilimi gibi ibarelerle ifade edilir. Tefsir araştırmalarında ise “İlmü’n-nefis fi’l-Kur’ân” tabiri kullanılır.³²

Kur’ân’-ı Kerîm insanın psikolojisinden bahsederken çoğunlukla nefis kavramını kullanır.³³ Nefs “نفس” kelimesi can, ruh, gönül gibi anlamlara gelir.³⁴ Nefs kelimesi kullanılarak insan psikolojisine dikkat çeken ve insan ruhunun farklı hallerinden bahseden pek çok ayet vardır.³⁵ Aşağıdaki ayetler bu hususa örnek teşkil etmektedir:

﴿وَلَيْنِ أَدَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَكَافُورٌ ۖ إِنَّهُ لَكَفِيرٌ فَخُورٌ ۖ﴾
ذَهَبَ أَلْسِنَاهُ عَنِ ۖ إِنَّهُ لَكَفِيرٌ فَخُورٌ ۖ

*“Eğer insana önce rahmetimizi tattırıp sonra onu elinden alsak o mutsuz bir nanköre dönüşür. Eğer insanın başına gelen bir sıkıntının ardından kendisine bir mutluluk tattırtacak olursak, kesinlikle “kötü günler geride kaldı” diyecektir. İnsan gerçekten kendini beğenmiş bir şımarıktır.”*³⁶

Yukarıda geçen “لَيْئُسٌ” Yeus kelimesi ümitsizlik, “كَفُورٌ” kefur kelimesi nankörlük olarak tercüme edilir. Aynı zamanda bu kelime Allah’ın verdiği nimete minnet duyulmaması anlamına gelmektedir. Ayette nefis kelimesi geçmemekle birlikte görüldüğü üzere insanın doğasında olan bencillik ve ümitsizliğe dikkat çekilmekte ve ardından insanın bir başka özelliği olan başına gelen sıkıntıların son bulup nimete mazhar olduğunda gösterdiği şımarıklığa değinilmektedir.

﴿وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾

³⁰ Richard J. Gerring-Philip G. Zimbardo, *Psikoloji ve Yaşam Psikolojiye Giriş*, çev: Gamze Sart, (İstanbul: Nobel Yayınları, 2012), 2.

³¹ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2006), 22.

³² Ferruh Kahraman, “Psikolojik Tefsir”, *NEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40\40, (2015): 105.

³³ Aşkın Hatunoğlu, “Psikoloji Biliminin Oluşum ve Gelişimine Katkıda Bulunan Doğu İslam Medeniyeti”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2\1, (Haziran, 2014): 273.

³⁴ İsfahani, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’ân*, 818.

³⁵ Muhammed Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, çev: Bekir Karlığa, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2019), 15.

³⁶ *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, çev: Salih Uçan vd. (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991), Hûd 11\9-10.

“Yoo, and olsun, özünü eleştiren, kendini kınayan nefse.”³⁷

Yukarıdaki ayette geçen kınayan nefis “بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ” ifadesi ile üzüntü duyması anlatılmaktadır. Bu duygu vicdan olarak da adlandırılmaktadır. Pişmanlık insan ruhunun bir parçasıdır ve insanı çirkin fiiller işlemekten alıkoyar. İnsanoğlunun duyduğu ilk pişmanlık Hz. Adem ve Hz. Havva’nın yeryüzüne inmeden Allah’ın emrine karşı gelmeleri üzerine olmuştur.³⁸ Bu şekilde pişmanlık da ümitsizlik ve diğer duygular gibi insanın doğasında olan ve Kur’ân’ın kendisine dikkat çektiği insan psikolojisinin yönlerinden bir tanesidir

﴿إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا أَيْبِنَا مِمَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨﴾ اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ آطَرُوهُ أَرْضًا يَخُلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ ﴿٩﴾﴾

Hani Yusuf’un üvey kardeşleri dediler ki: “Babamız, Yusuf ile öz kardeşini bizden daha çok seviyor. Oysa biz sayıca çok güçlü bir grubuz. Kuşku yok ki, babamız açık biçimde hatalıdır. Yusuf’u ya öldürünüz ya da ıssız bir yere bırakınız; o zaman babanızın rakipsiz sevgilileri olursunuz, arkasından tevbe eder iyi kimseler olursunuz.”³⁹

Yukarıda geçen ayette bir babanın çocukları arasında birine olan sevgisinin diğerine oranla fazla olması durumunda ortaya çıkan kıskançlık ele alınmaktadır. Kıskançlık, bir kimsenin üstünlük gösterdiğinde yahut sevilen birinin bir başkasına sevgi gösterdiğinde ortaya çıkan duygu durumudur.⁴⁰

Bu ayetler Kur’ân-ı Kerîm’de insan ruhunun birden fazla yönleri olduğunu ifade eden delillerden sadece birkaçıdır.

1.3. Psikolojik Tefsirin Tanımı

Psikolojik tefsir, ayetleri psikolojik perspektiften değerlendirip analiz etme ve dinin insana sunduğu her şeyin insan doğasıyla uyumlu olduğunu ortaya koymayı hedefleyen modern bir tefsir yaklaşımıdır.⁴¹ Bu bağlamda psikolojik tefsir; “Kur’ân’da insanın duygu, düşünce ve davranış gibi psikolojik yönünü doğrudan konu edinen kavram ve tasvirleri

³⁷ Kıyamet 75\2.

³⁸ Bkz. A’râf 7\19-23.

³⁹ Yusuf 12\8-9.

⁴⁰ Hayati Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 131.

⁴¹ Kahraman, “Psikolojik Tefsir”, 105.

yorumlamayı amaçlayan, insanlara sunulan ilahi mesajları genel ilke ve esasların öğretilmesinde izlenen psikolojik süreçleri ortaya çıkarmayı hedefleyen, dinin önerdiği iman ve amelle ilgili bütün değerlerin insanın psikolojik yapısıyla uyumlu olduğunu ortaya koymaya çalışan bir anlama ve yorumlama faaliyetidir.”⁴²

Çağdaş dönem müfessirlerden Elmalılı Hamdi Yazır, Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılabilmesi için insanların kendilerini ve nefislerinin hallerini tanımaları gerektiğini bunun içinde sadece ehl-i ilim olmanın yetmeyeceği, kişinin fakihün-nefs olması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca insanı kendi iç alemlerini gözlemlemeye davet ederek, ruhsal alemin anlaşılıp ayrılmadıkça nesnenin varlığı hakkındaki bilginin sağlıklı olmayacağını, ilahi mesajın insan yapısı göz önünde bulundurularak yorumlanması gerektiğini dile getirmektedir.⁴³

1.4. Psikolojik Tefsirin Tarihçesi

Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılması çabası, her çağda o çağın sunduğu imkanlar doğrultusunda eğilim göstermiştir. İçinde bulunduğumuz çağda ise bu durum, psikoloji ilmî perspektifinden Kur’ân’ın anlaşılması faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu tefsir çeşidi, modern devrin ve insanların sorunlarına çözüm getirip ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkmış yeni bir tefsir çeşididir.

Kur’ân’da insan psikolojisi içeren ayetlerin tahlillerine dair bilgilerin son yüzyılda yer verildiğini söylemek yanlış olur. Zira müfessirler kendi bilgi ve dönemlerinin anlayışlarına göre ayetleri belli ölçüde açıklamaya çalışmışlardır. Ancak psikoloji ilmî teşekkül etmediği için bu bilgiler sadece genel yorum olarak kalmış, ayrı bir bakış açısıyla değerlendirilmemiştir. Bu bağlamda tefsir tarihinde, Müslüman âlimlerin Kur’ân’a dayalı psikolojik tahlilleri daha çok tasavvuf ve ahlâk gibi ilim dalları içinde yer almaktadır.⁴⁴ Son dönemde ise psikoloji ilmînin de gelişmesine paralel olarak Seyyid Kutub, Mevdûdî ve İbn Âşûr tefsirlerinde psikolojik tahlillere yer vermişlerdir. Ancak müstakil olarak Kur’ân-ı Kerîm’in psikolojik tefsiri yapılmamıştır.⁴⁵

⁴² Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü 1*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 36.

⁴³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zehraveyn, 1992), 3\473.

⁴⁴ Kahraman, “*Psikolojik Tefsir*”, 110-111.

⁴⁵ Kahraman, “*Psikolojik Tefsir*”, 104.

Tasavvufi tefsirlerde psikolojik tahliller yer alsa da mutlak anlamda “psikolojik tefsir” in yeni bir tefsir çeşidi olduğuna dair şüphe duyulmamalıdır. Çünkü psikolojik tefsir diğer tefsirlerden farklı olarak doğrudan Kur’ân’daki insanı ve insan psikolojisiyle ilgili ayetleri ele alır. İnanç, ahlak, metafizik tasavvurlarıyla ilgili mesajların psikolojik boyutlarıyla yakından, detaylı ve bütüncül anlayışla yaklaşma eğilimindedir. Psikolojik tefsir, çağdaş bir akım olmakla birlikte, ilk adımda bazı tefsir eğilimlerinin, konusu veya alt başlıklarından birisi olarak ortaya çıkmıştır. Bilimsel tefsir akımı içerisinde psikoloji alanıyla ilişkisi kurulabilen ayetler, bu akımın alt konularından biri olarak işlenmiştir. Psikoloji, burada bilimsel tefsire konu olan farklı ilim dallarından birisi olarak incelenmiştir.⁴⁶

Ülkemizde bu alana dair Celal Kırca, “*Kur’ân-ı Kerim’de Fen Bilimleri*” adını taşıyan ve bilimsel tefsir anlayışını konu alan eserinde, psikoloji alanına giren ayetleri diğer ilmî disiplinlerden biri olarak incelemiştir. Eserde, sekiz bilim dalına ilişkin ayetleri bir araya getirmiş ve sekizinci bölümde psikolojiye yer vermiştir.⁴⁷ Daha sonrasında ise “*İlimler ve Yorumlar Açısından Kur’ân’a Yönelişler*” isimli eserinde psikolojik tefsiri bağımsız bir yöneliş olarak ele almıştır.⁴⁸

Bununla birlikte psikolojik tefsire bünyesinde yer veren diğer çağdaş tefsir akımlarından birisi de konulu tefsir ekolüdür. İnsan, Kur’ân’ın ana konularından birisi olduğuna göre insanı ve insanı psikolojik yönden ele alan ayetlerin toplu bir şekilde değerlendirilmesi hem psikolojik tefsir hem de konulu tefsir alanına girmektedir. Dolayısıyla son dönem telif edilen eserlerde bu birlikteliği görmek mümkündür.⁴⁹

1.5. Psikolojik Tefsirin Konusu

Kur’ân’ı Kerîm’in hedefi insandır ve genel olarak insandan söz eder. Birçok ayette insanın yaratılış sürecinden, ruhî ve psikolojik durumundan, insanın değişen ve değişmeyen yönleri sonucu ortaya çıkan kişilik yapısından bahseder.⁵⁰ Kur’ân’da

⁴⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’ân’ın Psikolojik Tefsiri”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2\1, (Bahar 2011): 7.

⁴⁷ Bkz. Celal Kırca, *Kur’ân-ı Kerim’de Fen Bilimleri*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 2005.)

⁴⁸ Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur’ân’a Yönelişler*, (Ankara: Fez Yayınları, 2021), 265-274.

⁴⁹ Kahraman, “*Psikolojik Tefsir*”, 10.

⁵⁰ Mehmet Şanver, “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur’ân’da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10\1, (Ocak 2001): 137.

insanın yaratılışı, tabiatı, zaafı, kabiliyetleri, değer ve gayeleri ele alınır. İnsanın fitri özellikleri, sosyal yönleri, inançları, dini ve ahlakî tutumları ortaya konur ve tasvir edilir.⁵¹

Kur'an'da en geniş şekilde ele alınan konulardan birisi insanın iman ve inkâr psikolojisidir. Bakara sûresi bu temel psikoloji tahlilleri ile başlamaktadır.⁵² Bu ana konuya ek olarak vahiy, ilham, rüya, sosyal kaygıların insan üzerindeki etkisi, savunma mekanizmaları, grup ve cemaat psikolojisi, dini tebliğe karşı direnme gibi pek çok konuda malumatlar bulunur.⁵³

Psikolojik tefsirin konularını belli başlıklar altında sınıflandırılacak olursa bunlar: Duyular, duygular, kişilik ve karakter, ruh sağlığı, bilme\öğrenme, motivasyon, gelişim psikolojisi, sosyal psikoloji, eğitim psikolojisi, iletişim psikolojisi, Allah-insan ilişkisi, rüyalar, hayvan psikolojisi, metapsişik konular ve son olarak doğrudan psikoloji ile ilgili olmayan Kur'an ifadelerinin psikolojik bakış açısıyla ele alınmasıdır.⁵⁴ Kısaca özetlemek gerekirse, psikolojik tefsirin konuları Kur'a-ı Kerim'in konularıdır. Zira Kur'an insan için konuşur. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'e bütüncül ve kapsamlı olarak bakıldığında, onun insan psikolojisini gerçekçi bir şekilde analiz eden ilahi bir kitap olduğu apaçık şekilde görülür.⁵⁵

1.6. Psikolojik Tefsirin Amacı

Kur'an-ı Kerim'i anlamaya yönelik olan her yaklaşımın belli amaç ve yararları vardır. Psikolojik tefsirin en önemli iki amacı şunlardır: Birincisi Allah kelamını anlamaya ve yorumlamaya yönelik amaçlar, ikincisi ise psikolojik yorumlamanın gerek bireylerin gerekse toplum hayatına getireceği avantajlar ve yararlarıdır.⁵⁶

Psikolojik tefsirin öncelikli amacı diğer tefsir türleri gibi Kur'an'ı anlamak ve yorumlamaktır. Özde ise ayetlerde geçen doğrudan yahut dolaylı psikolojik muhteva barındıran ayetleri tespit edip yeni bir bakış açısıyla sunmaktır. Birey ve toplum

⁵¹ Hasan Yılmaz, "Kur'an'da Her Konu ve Bilgi Var mı? Genel Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, (Aralık 2006): 199-200.

⁵² Bkz. Bakara 2\1-20. Kahraman, "Psikolojik Tefsir", 106.

⁵³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 25.

⁵⁴ Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü 1*, 87.

⁵⁵ Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü 1*, 79-80.

⁵⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsirin Önemi ve Amaçları*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 1.

psikolojisini dikkate alarak Kur'ân'ın insanı ele alışını gözler önüne sermekte ve Kur'ân'ın insan ruhuna hitap eden yönlerini ortaya çıkararak bu ayetlerin bireysel ve toplumsal psikolojik durumlarla nasıl ilişkilendirilebileceğini göstermektedir.

Kur'ân- Kerîm'in de tefsiri yapılırken psikoloji, sosyoloji, pedagoji gibi insanı maddi ve ruhî yönden inceleyen beşerî bilimlerle ilgilenilmesi, bulgularından yararlanılması ilahi mesajın daha açık şekilde anlaşılmasına katkı sunacaktır.⁵⁷ Kur'ân-ı Kerîm'in psikolojik olarak yorumlanması insanların daha doğru şekilde anlamasına katkı sunarak yorum zenginliği sağlayacaktır.⁵⁸

Yukarıdaki iki amaca ek olarak; Kur'ân'a psikolojik bakış açısıyla yaklaşp ayetlerin insan fitratıyla uyumunun gözler önüne serilmesi onun i'câz⁵⁹ yönüne de katkı sağlamaktır. Çünkü Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri de insanın ruhuna hitap etmesidir.⁶⁰ İnsan ruhu ve belâgat arasında asırlar boyu hep bir ilişki var olmuş ve bu ilişki psikolojinin teşekkülünden sonra daha fazla öneme sahip olmuştur. Yapılan psikolojik tefsirler de bu alana katkılar sağlayacaktır.⁶¹

Psikolojik tefsirin amaçlarına şu da eklenebilir: Psikolojik tefsire zemin hazırlayan psikoloji ilmîdir. Bundan dolayı psikolojik tefsir çalışmaları modern psikolojinin verilerini kullanmak zorundadır. Fakat Müslümanlar bu veriler karşısında seçici davranmalı ve İslam'ın temel ilkeleriyle çelişmemelidir. Bu karşılaştırmalı çalışma sayesinde İslam insan tasavvuru ve modern psikolojinin çelişen ve örtüşen yönleri belirlenmiş olur.⁶² Görüldüğü üzere psikolojik tefsir için zikredilen bu amaç diğer

⁵⁷ Şaban Karasakal, “Kur'an ve Psikoloji İlişkisi Üzerine”, *Turkish Studies* 8\12 (2013), 682.

⁵⁸ Enver Bayram, “Kur'an'da Psikolojik Savunma Mekanizmaları”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6\2, (Aralık 2018): 23.

⁵⁹ Kur'ân ve psikoloji ilişkisi, i'câzü'l-Kur'ân altında incelemelere konu olmuş ve psikolojik i'câz Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Klasik dönemden modern döneme uzanan süreç içerisinde bazı alimler psikolojik i'câzı ruha etki ve tesir olarak ele alırken günümüze yaklaştıkça tanıma insan psikolojisi ve niteliklerinin de eklendiği görülmektedir. Bu sebeple âlimler Kur'ân'ın psikolojik i'câzıyla ilgili iki farklı bakış açısı geliştirmişlerdir. İlki, Kur'ân okurken yahut dinlerken insanın ruhî yönden etkilenmesi, ikincisi ise Kur'ân'ın insanın psikolojik yapısını konu edinmesi, insan psikolojisi hakkında bilgi vermesi ve onun iç dünyasıyla ilgili sırları ortaya koymasıdır. Kur'ân'da insan psikolojisini ele alan ayetler vardır ve bunlar konu bakımından i'câz özelliğine sahiptir. Kur'ân'a psikolojik bakış açısıyla yaklaşp ayetlerin insan fitratıyla uyumunun gözler önüne serilmesi onun i'câz yönüne katkı sağlamaktır. Daha geniş bilgi için bkz. Rabia Yılmaz, “Psikolojik İ'câz Bağlamında Tehaddî Ayetleri”, *Hikem* 2/2 (2024), 67-84.

⁶⁰ Kahraman, “Psikolojik Tefsir”, 116.

⁶¹ Emin el-Hülî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev: Mevlüt Güngör, (İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1995), 91.

⁶² Kasapoğlu, “Kur'an'ın Psikolojik Tefsiri”, 22.

amaçlardan farklılık arz etmektedir. Zira diğerleri doğrudan bir amaç olma özelliği taşıırken bu dolaylı bir amaçtır. Şöyle ki; İslam'ın insan tasavvuru ve modern psikolojinin hem çelişen hem de örtüşen yönlerinin belirlenmesi asıl hedef olmayıp, psikolojik tefsir faaliyetlerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.7. Psikolojik Tefsirin Yöntemi

Her ilmî çalışmanın yöntem ve usulü olduğu gibi psikolojik tefsirin de belli yöntemleri, usul ve kurallarının olması gerekmektedir. Öncelikle psikolojik tefsir alanında çalışma yapacak müfessirin, tefsir metot ve yöntemlerini, Kur'ân ilimlerini, dinin esaslarını bilmesi gerekmekte ve dili Arapça olan ilimlerde de yeterli uzmanlığa sahip olmalıdır.⁶³ İlahi hitaptaki psikolojik tahlillerin esasını Kur'ân ve hadis oluşturmalıdır. Ancak insanı anlamada sadece tek taraflı kalmayıp beşerî ilimler olan psikoloji, sosyoloji gibi ilimlerden de yararlanılmalı⁶⁴ ve belâgat, edebiyat ve i'câz gibi konularla da iç içe olunmalıdır.⁶⁵ Psikoloji alanındaki çalışmalar ancak bu şekilde İslami bakış açısına kavuşup değerlendirildiğinde doğru anlaşılabilir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere müfessirin amacına uygun tefsir yapabilmesi için pek çok konu hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bunlara ek olarak; konu psikolojik tefsir olunca sosyoloji, psikoloji, eğitim bilimlerinin konuları, tarihi, metodolojisi, nazariyeleri, insanlığa hizmet ve faydaları bilinmelidir.⁶⁶ Bu ilimleri bilmeden sadece Arapça dilbilgisiyle geçmişte yapılan yorumları aktarmaktan başka bir şey yapılmaz.⁶⁷ Ancak bazı batılı psikologlar insanı sadece somut bir varlık olarak ele almışlardır. Bundan dolayı, bu noktada modern psikolojinin eksiklikleri ifade edilmeli, Kur'ân ve hadis süzgecinden geçirilmelidir.⁶⁸ İslam psikolojisi alanında kaleme alınmış klasik ve modern eserleri de bilmek ve tanımak gerekir ki oluşacak yeni düşünceler bunlar üzerine inşa edilmelidir.⁶⁹ Kur'ân okumalarına yeni bakış açıları ancak bu

⁶³ Kahraman, “Psikolojik Tefsir”, 113.

⁶⁴ Kasapoğlu, “Kur'an'ın Psikolojik Tefsiri”, 28.

⁶⁵ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 21.

⁶⁶ Abdullah Aygün, “Şatıbî'nin Kur'an'ın Ümmiği ve İlmi Tefsir Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Usûl: İslam Araştırmaları* 7/7, (Haziran 2007): 166.

⁶⁷ Bayraktar Bayraklı, “Kur'an ve Eğitim” *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları- 1 Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi* 32, (İstanbul: 2000): 67.

⁶⁸ Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, 25.

⁶⁹ Kahraman, “Psikolojik Tefsir”, 114.

şekilde kazanılabilir. Bu yeni bakış açılarına ulaşamazsa en azından müşterek çalışmalar yapılabilmesine zemin oluşacaktır.⁷⁰

1.8. Psikolojik Tefsirin Dayanakları

Kur'ân-ı Kerîm'de insan psikolojisini konu edinen birçok ayet vardır. Psikolojik tefsirin dayanaklarını doğrudan yahut dolaylı olarak geçen âfâk ve enfüs ifadelerinin oluşturduğu söylenebilir. Zira Kur'ân birçok ayette insanın mahiyet ve psikolojisi hakkında bilgi verip, kendi ruh dünyasını ve yapısını öğrenip gözlemlemesi istenmektedir. Doğrudan yahut dolaylı olarak geçen bu ifadeler psikolojik tefsir için de dayanak oluşturabilmektedir. Genel olarak insan psikolojisi üzerinde durmayı tavsiye eden ayetler şunlardır:

- 1) ﴿سُرِّيهِمْ ءَايَاتُنَا فِي آلْءَافَاقٍ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ ۖ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾

Biz onlara iç ve dış alemdeki ayetlerimizi göstereceğiz ki, Kur'ân'ın gerçek olduğu iyice belli olsun. Rabb'in her şeye şahit olması yetmez mi?"⁷¹

Ayette geçen “الْءَافَاقِ” âfâk” kelimesi ile insanın dış dünyası, “أَنفُسِ” enfüs” kelimesi ile insanın iç dünyası nitelenebilir.⁷² Kur'ân, insana aklı ve mantıkî delillerle hitap eder ve bu delilleri de âfâkî ve enfüsî yollarla gösterebilmektedir. Bu delillerin insanı hidayete, şuura ve imana götürmesi beklenir.⁷³ Kur'ân-ı Kerîm'de insanın düşünme, algı, güdü gibi psikolojik kabiliyetlerini inceleyenler bu ayeti esas alabilir.⁷⁴

- 2) ﴿وَفِي الْأَرْضِ ءَايَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنفُسِكُمْ ءَآيَاتٌ لِّتُبْصَّرُوا ۖ﴾

“Kesin inanacak insanlar için yeryüzünde nice deliller vardır. Kendi canlarınızda da nice deliller vardır. Görmüyor musunuz?"⁷⁵

Kur'ân-ı Kerîm açık bir şekilde insan psikolojisi üzerinde düşünmeyi emreder. İnsan fitratında olan bu düşünce psikolojik ve biyolojik varoluşların akıl

⁷⁰ Abdülkerim Seber, “Konulu Tefsir Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri”, *DEÜİF Dergisi* 30, (2009): 161.

⁷¹ Fussilet 41\53.

⁷² Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü 1*, 285.

⁷³ Kahraman, “*Psikolojik Tefsir*”, 108-109.

⁷⁴ Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü 1*, 284.

⁷⁵ Zâriyât 51\20-21.

sahipleri için deliller olduğunu dile getirir.⁷⁶ Bu ayet enfüs de insanların maddi ve manevi yapılarına dair deliller olduğunu dile getirdiği düşünülmektedir. Bu delillerin ise insan bedeninin oluşumu, huy, tutum ve davranışları, iradesi, akli, görme işitme ve konuşma kabiliyetleri, ahlakî açıdan iyi ya da kötü özelliklere sahip olması gibi durumlar olduğu ifade edilebilir.⁷⁷ Enfüs delili insanların muazzam bir şekilde donatılmasıdır ve insanın bu yapısı psikolojinin alanına girdiği varsayılmaktadır.⁷⁸

﴿أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ﴾

*“Kendi kendilerine hiç düşünmediler mi ki, Allah göklerde, yerde ve bu ikisi arasında bulunan her şeyi ancak hak ile belirlemiş bir süre ile yaratmıştır. İnsanların çoğu, Rabb’lerine kavuşmayı inkâr ederler.”*⁷⁹

Bu ayette insanların nefsleri hakkında düşünmesi istendiği yorumu yapılabilir. Bu düşünme Allah’ı tanımaya ve tevhide özendirir.⁸⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de insanın psikolojisini konu edinen doğrudan yahut dolaylı birçok ayet vardır ve bu ayetler psikolojik tefsir çalışmalarına dayanak oluşturdukları gibi yukarıda zikredilen âfâk ve enfüs ile ilgili ayetler Kur’ân psikolojisi çalışmalarının temelini oluşturmaktadır.⁸¹

Yukarıda geçen ayetlerden de anlaşılacağı üzere Allah, Kur’ân aracılığı ile insana kendi nefsi üzerine düşünmeyi emrederek akli ve mantıki delilleri, âfâkî ve enfüsî yollarla göstermektedir. Bu deliller vasıtasıyla insanın kusursuz yaratılışı ve psikolojisi üzerinde tefekkür etmesi ve bunlara ibret nazarıyla bakarak idrak etmesi hedeflenmektedir.

1.9. Psikolojik Tefsire Yöneltilen Eleştiriler

Psikolojik tefsirin metodolojisini oluştururken en önemli soru hangi ilme ağırlık verileceğidir. Bu alanda yapılan çalışmalara bakıldığında bazılarının tefsir bazılarının

⁷⁶ Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü 1*, 288.

⁷⁷ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, çev: M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Buruc Yayınları, 2002), 16\362.

⁷⁸ Kahraman, “Psikolojik Tefsir”, 110.

⁷⁹ Rûm 30\8.

⁸⁰ Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü 1*, 291.

⁸¹ Abdurrahman Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsirin Tanımı, Karakteristikleri ve Dayanakları*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 117.

ise din psikolojisi alanıyla alakalı olduğu görülmektedir.⁸² Bundan dolayıdır ki Kur’ân’ı doğru anlama, ilâhî kelâmın ruhunu tefsire yansıtabilme kaygı ve endişesi, psikolojik tefsirin, amaçlarına, yöntemine, ortaya koymuş olduğu eserlere ihtiyatlı yaklaşmayı gerektirmektedir. Bu anlayış, psikolojik tefsirin bazı amaç ve yöntemlerine eleştiriler yöneltilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu eleştiriler, psikolojik tefsire ihtiyaç olmadığını ortaya koymak için değil, aksine böyle bir tefsirin, sağlıklı, ilâhî kelâmın ruhuna uygun temellere oturtulması beklentisinden kaynaklanmaktadır.⁸³

Psikolojik tefsir, çalışmaları günümüzde, bir yandan konulu tefsir grubuna girerken diğer yandan da bilimsel tefsir grubuna girmektedir. Psikoloji adına yapılan bu ilmî ve konulu tefsirlere bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak eleştiriler yöneltilmiştir. Şimdiye kadar yapılan psikolojik tefsir çalışmaları içerisinde konulu tefsir olanlar var ise de daha çok bilimsel tefsir grubu içerisinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu durum bilimsel tefsire yapılan eleştirilerin psikolojik tefsir için de geçerli olabileceği sonucuna götürmektedir.⁸⁴

İçerisinde psikolojik tefsirin de bulunduğu bilimsel tefsire eleştiriler iki temel noktada toplanmıştır. Bunlardan ilki dildir. Zira Kur’ân’ı Kerîm belli bir dönemde ve belli bir topluluğa onların anlayacağı şekilde inmiştir ve insanlar anlaması gerektiği gibi anlamıştır. Çünkü kelimelerin sınırları mevcuttur. Ancak son yüzyılda Kur’ânî kelimelere yeni anlamlar yüklenmiştir. Bu, ilmi tefsircilerin bilimsel gerçekleri Kur’ân-ı Kerîm ile destekleme düşüncesinden kaynaklanmaktadır.⁸⁵

İkinci temel eleştiri ise zihniyet alanında yapılmıştır. Din ile bilimin ayrı olduğu ve Kur’ân’ın amacı bilimsel veriler ortaya koymak değil, insanları eğitmek ve onlara hidayet rehberliği yapmaktadır.⁸⁶

Eleştirilerden uzak bir psikolojik tefsir çalışması için şu hususa dikkat edilmelidir: Tefsir çalışmaları Kur’ân’ı Kerîm’i doğru bir şekilde anlatmak ve yansıtmak için yapılır. Bilimsel yöntemler ise ayetlerin derinliklerini anlamada önemli bir araçtır. Ancak burada dengeyi korumak esastır. Bilimsel tefsir, Kur’ân’ın mesajını daha geniş

⁸² Kahraman, “Psikolojik Tefsir”, 122.

⁸³ Kasapoğlu, “Kur’ân’ın Psikolojik Tefsiri”, 35.

⁸⁴ Kahraman, “Psikolojik Tefsir”, 122-123.

⁸⁵ Kahraman, “Psikolojik Tefsir”, 123; Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 102-103.

⁸⁶ Kırca, *Kur’an ve Fen Bilimleri*, 70-71; Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 103-105.

bir perspektiften sunmayı hedefler. Kur'ân'ı bilimsel yöntemlerle anlamak, metnin zaman ve mekân ötesi anlamını daha derinlemesine anlamayı mümkün kılar. Sonuç olarak, bilimsel tefsire yönelik dil ve zihniyet eleştirilerine karşı, bilimsel metotların Kur'ân'ın özüne zarar vermemek şartıyla kullanılması, Kur'ân'ı doğru anlama noktasında faydalı olacağı savunulabilir. Yapılan psikolojik tefsir çalışmasında ise psikoloji çalışmasına dönüştürülmemeli ve Kur'ân tefsiri olarak kalmalıdır. Nitekim psikolojik tefsir Kur'ân'ın amacına uygun yapıldığı takdirde kabul görebilir.⁸⁷

1.10. Psikolojik Tefsir İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Çağdaş bir tefsir ekolü olan Kur'ân'a psikolojik açıdan yöneliş nispeten yenidir. Bu sebepten ötürü çalışmaların sayısı da fazla değildir. Ülkemizde bağımsız bir psikolojik tefsirden “Kur'ân'a Psikolojik Yöneliş” olarak bahseden ilk kişi 1993 yılında yayımladığı, “İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler”⁸⁸ başlıklı kitabı ile Celal Kırca'dır.⁸⁹

Bununla birlikte psikolojik tefsirin tanımı, karakteristikleri, dayanakları, konuları, ortaya çıkış sebepleri, önemi ve amaçları, gelişim tarihi ve yöntem ve problemlerinin kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde ortaya konup bağımsız bir tefsir ekolü hüviyeti kazanması Abdurrahman Kasapoğlu'nun “Kur'an'ın Psikolojik Tefsiri” adlı makalesi ile olmuştur.⁹⁰

Ülkemizde psikolojik tefsir alanında yapılan bazı kitap, makale ve tez çalışmaları tez çalışmaları kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:

Mehmet Tütüncü, “Kur'an ve Hadislerde İnsan Psikolojisi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, (1986).

Recep Ardoğan, *Kur'an ve Psikoloji*, (Ankara: İlkadım Yayınevi, 1998).

Hüseyin Certel, *Kur'an'da İnsan*, (Isparta: Tuğra Matbaası, 2000).

⁸⁷ İsmail Çalışkan, “Sempozyum Değerlendirmesi”, I. Tefsir Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve Tefsir Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Problemleri Sempozyumu (11-12 Haziran 2005 Van), *CÜİFD* 10\2, (2006): 276-277.

⁸⁸ Celal Kırca, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 265-274.

⁸⁹ Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü* 1, 29.

⁹⁰ Kasapoğlu, “Kur'an'ın Psikolojik Tefsiri”, 1-47.

Resul Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Yüksek Lisans Tezi, 2004).

Celal Kırca, *Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 2005).

Şaban Karasakal, “Kur'an ve Psikoloji Üzerine”, *Turkish Studies* 8\12, (2013).

Nihat Uzun, “Kur'an'da İnsan Psikolojisi; Eleştirel Bir Yaklaşım”, *The Journal, Of Academic Social Science Studies* 6\1, (Ocak 2013).

Ferruh Kahraman, “Psikolojik Tefsir”, *NEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40, (Konya 2015).

Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an Psikoloji Atlası*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017).

Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2018).

Duran Ali Yıldırım, “Kur'an'a Göre İnsanın Zaafları ve Davranışlara Yansımaları”, *Antalya I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu* (2018).

Merve Saçlı, “Süleyman Ateş'in Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri'nde Bakara Sûresi Bağlamında Psikolojik Yorumlar”, *Umde Dini Tetkikler Dergisi*, (2020).

Büşra Güler, *Psikolojik Tefsir Bağlamında Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı İsimli Tefsirinin İncelenmesi*, (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

Zühtü Akbayır, *Psikolojik Tefsir Bağlamında Yusuf Sûresi*, (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021).

Beyhan Alan, *Psikolojik Tefsire Hucurat Sûresi Örneği*, (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022). (Din Psikolojisi Alanında Yapılmıştır.)

2. İKİNCİ BÖLÜM:LOKMÂN SÛRESİ VE FÎ ZİLÂLİ'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA PSİKOLOJİK TEFSİRİ

Çalışmanın bu bölümde Lokman'ın (a.s.) hayatı hakkında bilgi verilip, Lokman'ın (a.s.) kimliği ile alakalı ulema tarafından ortaya atılan görüşler irdelenecektir. Ayrıca Lokmân sûresi ile ilgili genel bilgiler verilip, sûrenin ele aldığı konular belirtilecektir. Ardından ise Fî Zılâli'l-Kur'ân tefsiri esas alınarak psikolojik açıdan ele alınmaya çalışılacak, gerekli görüldüğü durumlarda diğer tefsirlerde geçen psikolojik muhtevaya dair bilgilere de yer verilecektir. Ayetlerde geçen insan psikolojisini ele alan konular müstakil başlıklar halinde açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. Lokman (a.s.) ve Lokmân Sûresi

2.1.1. Lokman (a.s.)

Kur'ân-ı Kerîm'de, Lokman'ın (a.s.) ismi iki kez zikredilmiştir.⁹¹ Allah'ın kendisine hikmet verdiği belirtilir⁹² ve Kur'ân'da oğluna verdiği öğütler⁹³ ile tanınmaktadır. Lokman'ın (a.s.) peygamber olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Cumhura göre peygamber değil salih bir kuldur. Nitekim Mücahid, Katade, Abdullah b. Abbas, Halid er-Rebi, Amr b. Kays gibi âlimler Lokman'ın (a.s.) peygamber olmadığını ifade eden rivayetler nakletmişlerdir.⁹⁴

Bu rivayetlerden birkaçı şöyledir:

Abdullah b. Abbas, Lokman'ı (a.s.) anlatırken onun, Habeşistanlı, marangozluk yapan, bir köle olduğunu zikretmiştir. Amr b. Kays'da Lokman (a.s.) hakkında şunları rivayet etmiştir: “Lokman, dudakları kalın, ayakları geniş, siyah derili bir köle idi. Birgün o toplantıda konuşurken yanına bir adam geldi ve ona: “Sen falan ve filan yerde benimle koyun otlatan biri değil miydin? dedi. Lokman “Evet” dedi. Adam “Seni gördüğüm bu

⁹¹ “And olsun ki, biz Lokman'a hikmet verdik. “Allah'a şükret” dedik, kim şükrederse kendisi için şükreder. Kim nankörlük ederse bilsin ki, Allah zengindir, övülmeye layık olandır. Lokman oğluna öğüt vererek; “Ey oğulcum! Allah'a ortak koşma, çünkü ortak koşmak, büyük bir zulümdür.” (Lokmân, 31\12-13.)

⁹² Lokmân 31\12.

⁹³ Lokmân 31\13-19.

⁹⁴ Ebû Ca'fer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (Mekke: Dâru'l Terbiye), 20/134-136.

duruma götüren nedir? dedi. Lokman: “Doğru sözlülük ve beni ilgilendirmeyen şeye karşı susmaktır” dedi.⁹⁵

Bu rivayetler Lokman (a.s.) peygamber olmadığını dile getirmektedir. Zira köle olmak, peygamber olmayı engellemektedir. Çünkü peygamberlik kavimlerin içinden soy sahibi olan kimselere gönderilmektedir. Ancak İbn Cerir ve İbn Ebu Hatim Veki’ kanalıyla İkrime’den gelen bir rivayette ise “Lokman peygamberdi” denilmiştir. Fakat haberin isnadında bulunan Cabir b. Yezid el-Cu’fi zayıf bir ravidir.⁹⁶

Lokman (a.s.) hakkında kısas-ı enbiyada, cahiliye şiirlerinde ve bazı İslami kaynaklarda farklı birçok rivayetler bulunmaktadır. Aynı ismi taşıyıp, farklı özelliklere sahip kişilerin birbirine karıştığı dile getirilmektedir. Çoğunluk iki ismin etrafında toplanmıştır. Bunlardan biri Kur’ân-ı Kerîm’de kendisine hikmet verilen Lokman’ul-hâkim bir diğeri ise Arap şiirinde geçen Lokmân b. Âd’dır.⁹⁷ Cahız ve müfessirlere göre Kur’ân’da geçen Lokman ile Lokmân b. Âd farklı kişilerdir.⁹⁸

Lokman (a.s.), Hz. Eyyüp’ün (a.s.) teyzesinin oğlu yahut kız kardeşinin oğlu olduğu ve isminin Lokman b. Ba’ûr’a olduğu rivayet edilir. Azer’in çocuklarından olduğu da söylenir. Hz. Davut’un (a.s.) ondan ilim aldığı ve bin sene yaşadığı rivayetler arasındadır.⁹⁹

Lokman’ın (a.s.) kaç yıl yaşadığına dair net bir bilgi mevcut değildir. Kaynaklarda 560 yıldan 5300 yıla kadar farklı rakamlara rastlanır.¹⁰⁰ Ebu Hatim es-Sicistani, Lokman’ın (a.s.) Hızır’dan sonra en uzun yaşayan kişi olduğu söylemiştir. “Lokmânü’n-nüsûr” kartallar kadar uzun yaşayan Lokman denildiği gibi “el-Muammer” yani uzun ömürlü lakabıyla da anılmıştır.¹⁰¹

Lokman’ın (a.s.) yaşadığı yer hakkında ise, Eyle ve Medyen taraflarında İsrailoğulları içinde bir kadı olduğu da söylenmiştir.¹⁰² Bir başka rivayete göre de Lokman (a.s.) Habeş yahut Sudan bölgesinde yaşamış bir köledir. Yaptığı meslekler kadılık, terzilik

⁹⁵ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 20/135-136.

⁹⁶ Ebû l-Fidâ’ Ömer b. Kesîr, *Tefsîrû l-Kur’ânî l-Azîm*, (Dar Taiba, 1999), 6/334.

⁹⁷ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî târihi l- Arab kabale l-İslâm*, (Beyrut: Dar Al Saqi, 2001), 1/316-317.

⁹⁸ Cevdet Çakmakçı, “Lokman Bibliyografyası”, *AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4, (1980): 295.

⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev: Muhammet Coşkun, (İstanbul: Yazma Eseler Kurumu, 2017), 4/268.

¹⁰⁰ Mevlüt Güngör, “Kur’an-ı Kerim’de Hz. Lokman”, *AÜİFD* 35, (1996): 168.

¹⁰¹ Ebû Hâtim Sicistânî, *el-Muammerûn ve l-Vesâyâ*, nşr. Muhammed İbrâhim Selîm, (Kahire: 1993), 2.

¹⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/268.

çobanlık, marangozluk, halı ve kilim dokumacılığıdır. Mezarının bulunduğu yer hakkında ise Tarsus, Amasya veya Filistin'in Remle şehri isimleri zikredilmektedir.¹⁰³

Lokman'ın (a.s.) efsanevileşmiş kişiliğinden ötürü başkalarına ait pek çok söz ona nispet edilmiştir. Lokman'a (a.s.) batıda "Arapların Ezop'u" dendiği için Avrupa'da Ezop'a atfedilen birçok sözün ona izafe edildiği ileri sürülmektedir.¹⁰⁴

Kur'ân'da ise Lokman'ın (a.s.) kimliğine, ne zaman ve nerede, kaç yıl yaşadığına dair bilgi mevcut değildir. Sadece oğluna verdiği öğütler ile Kur'ân'da yer edinmiştir. Bu da Kur'ân'ın anlatım üslubuyla alakalı bir konudur. Zira Kur'ân-ı Kerîm işin özü ile ilgilenmekte, ders ve ibret alınması gereken yönleri anlatmaktadır.¹⁰⁵

Netice olarak Lokman (a.s.) ile ilgili kesinliği tartışma konusu olan birden fazla rivayet bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm aracılığı ile bildirildiği üzere Lokman (a.s.) kendisine hikmet verilmiş ve oğluna verdiği öğütler ile yer edinmiş önemli bir zattır. Kimilerine göre peygamber kimilerine göre köle olduğu söylenmiştir. Fakat burada önemli olan onun dilinden dökülen hikmetlerdir ve kim olduğunun çok da bir önemi yoktur. Çünkü asıl konu onun hayatına yön veren, şekillendiren değerlerin ne olduğudur.

2.1.2. Lokmân Sûresi Hakkında Genel Bilgiler

2.1.2.1. Sûrenin İsimlendirilmesi

Âlûsî, Lokman kelimesinin Arapça olmayan bir kelime olup "lukm"¹⁰⁶ kelimesinden türediğini ifade etmiştir.¹⁰⁷ İbn Âşûr ise, lukm kelimesinden türeyen Arapça bir kelime olup özel isim olduğunu zikretmiştir.¹⁰⁸

Sûre ismini 12 ve 13. ayetlerde ismi geçen oğluna öğütler veren Lokman'dan (a.s.) almıştır. Lokmân sûresi; Allah'ın varlığını ve birliği bilen, O'na ibadet eden, iyiliği

¹⁰³ Muhsin Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018), 25.

¹⁰⁴ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), 998.

¹⁰⁵ Mehmet Yolcu, "Cemiyeti İnşa Eden Değerler Açısından Hz. Lokman'ın Nasihatleri ve Önemi", *Dinbilimleri Araştırma Dergisi* 9\2, (Haziran 2009): 152.

¹⁰⁶ Bu kelimenin kökü: لَقِمْتُ الطَّعَامَ الْقِمَّةَ وَتَلَقَّمْتُهُ (yemeği yedim) fiili de olabilir. (İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân*, 744.)

¹⁰⁷ Şihâbüddîn el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, (Beyrut: Dar al-Kutub al-İlmiyyah, 1993), 11\82.

¹⁰⁸ Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *Et-Tahrîr Ve't-Tenvîr*, (Tunus: Tunuslu Yayınevi, 1984), 21\151.

emredip kötülükten sakındıran, ahlak ve görgü erdemlerini emreden, hikmetin özünü idrak eden Lokman'ı (a.s.) konu edindiği için bu ismi almıştır.¹⁰⁹

2.1.2.2. Sûrenin Nüzûl Yeri

Sûrelerin yahut ayetlerin nüzûl yerini bilmek önemlidir. Zira bu bilgi ayetlerin öncelikli muhataplarını tanıma hususunda ve Kur'ân'ın anlaşılması açısından yardımcı olur. Çünkü ayetlerin muhtevası bütünüyle olmasa bile çoğunlukla muhatapların durumuna göre şekillenmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'da bir husus Mekke yahut Medine olarak vurgulanıyorsa onu dikkatli değerlendirmek gerekmektedir.¹¹⁰

Lokmân sûresi, resmi Mushaf sıralamasında Rûm sûresinden sonra Secde sûresinden önce 31. sırada yer almaktadır. Nüzûl sırasına göre de Sâffât sûresinden sonra Sebe' sûresinden önce 57. Sırada Mekke'de inmiştir.¹¹¹

2.1.2.3. Sûrenin Nüzûl Sebebi

Lokmân sûresi birden fazla konu ihtiva ettiği için ayetlerin farklı nüzûl sebepleri bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

- 1) ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ۖ وَإِذَا نُتِلَىٰ عَلَيْهِ ءَايَاتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا ۚ كَانَ لَمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَسَّشْرَهُ بَعْدَآبِ ٱلْإِيمِ ۖ﴾
“İnsanlardan öyleleri var ki, herhangi bir bilgiye dayanmadan insanları Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için gerçeği boş sözlere değiştirirler. İşte alçaltıcı azap bunlar içindir. Ayetlerimiz o sapık kimseye okunduğu zaman sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyükenerek sırt çevirir. İşte onu can yakıcı azapla müjdele!”¹¹²

Bu ayetin nüzûlü hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan ilki Nadr b. Haris hakkındadır. El- Kelbi şöyle dedi: “Nadr b. Haris Kufe yakınlarındaki Hire kasabasına gider oradan yabancıların hikayelerini satın alıp Mekkelilere satardı ve şöyle derdi: “Muhammed size Ad ve Semud kavmi hakkındaki kıssaları, ben de size İran ve Fars hikayelerini anlatıyorum” diyerek insanların

¹⁰⁹ Vehbe Ez-Zuhayli, *Et-Tefsirü'l-Münir*, (Şam: Dar Al Fikr, 1991), 21\124.

¹¹⁰ Nihat Uzun, “Kur'an'da İnsan Psikolojisine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *The Journal, Of Academic Social Science Studies* 6\1, (Ocak 2013): 1524.

¹¹¹ İbn Âşûr, *et Tahrir ve't Tenvir*, 21\137.

¹¹² Lokmân 31\6-7.

dikkatini Kur'ân'dan çevirerek boş hikayelerine çekmeye çalışıyordu.” Ayetin bu olay üzerine bu nâzil olduğu rivayet edilmiştir.¹¹³

Mücahid ise ayet hakkında “Kadın icracı ve kadın şarkıcıların satın alınması üzerine nâzil oldu.” demiştir.¹¹⁴

Diğer bir rivayete göre ise, İbn Abbas: “Bu ayet, kendisini gece gündüz zenginleştirecek bir cariye satın alan bir adam hakkında nâzil olmuştur.” demiştir.¹¹⁵

Yukarıdaki iki ayetin nüzûl sebepleri ile ilgili rivayetlerin senetleri incelendiğinde tamamının senedinde zayıflık bulunduğu tespit edilmiştir.

﴿وَإِنْ جَهَدَاكَ عَلَىٰ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

*“Eğer onlar seni körü körüne bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme; dünya işlerinde onlarla iyi geçin, Allah’a yönelen kimsenin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz banadır. O zaman size yaptıklarınızı haber vereceğim.”*¹¹⁶

Müfessirler bu ayet hakkında dediler ki: Bu Saad bin Ebî Vakkas hakkında nâzil olmuştur ve bunun nedeni, o Müslüman olduğunda annesi Hamne’nin ona şöyle demesidir: Ey Saad, senin sabırlı olduğunu duydum, çünkü Allah’a yemin ederim ki, bir evin çatısı beni havadan ve rüzgârdan gölgelemez. Sen Muhammed’i inkâr edip, bulunduğu yola dönmedikçe, yemeyeceğim, içmeyeceğim. O, onun en sevdiği oğluydu ama Saad reddetti ve üç gün boyunca yemeden, içmeden ve gölge aramadan, kendisi için korkana kadar bekledi. Saad, Hz. Muhammed’e (s.a.s.) gelerek bu durumu kendisine şikâyet etti. Bu olay üzerine Lokmân, Ankebut ve Ahkaf sûresindeki ilgili bu ayetin indirildiği rivayet edilmiştir.¹¹⁷

﴿وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَمٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (٢٧) مَا خَلَقَكُمْ وَلَا بَعَثَكُمْ إِلَّا كُنُفُسٍ وَاحِدَةً إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (٢٨) ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ

¹¹³ Ebü'l-Hasen Ali el-Vahidi, *Esbâbü'n-Nüzûl*, (Beyrut: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyya,1989), 356. Mürsel Rivayet İsnad zincirindeki El-Kelbi yalan söylemekle suçlanmıştır. Bkz. A.g.s. 676 numaralı dipnot.

¹¹⁴ Vahidi, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 356. Mürsel Rivayettir. Bkz. A.g.s. 677 numaralı dipnot.

¹¹⁵ Vahidi, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 357. Rivayetin senedinde zikredilen Ali bin Yezid ve Süveyr bin Ebi Fakhta zayıf ravidir. Bkz. Ag.s. 678 numaralı dipnot.

¹¹⁶ Lokmân 31\15.

¹¹⁷ Vahidi, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 351. Rivayetin hasen sahih olduğu söylenmiştir. Bkz. A.g.s. 668-669 numaralı dipnot. Bkz. Ankebut 29\8, Ahkaf 46\15.

الَّيْلِ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾

“Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, denizler de mürekkep olsa ve yedi deniz daha eklense, yine Allah’ın sözleri yazmakla tükenmez. Doğrusu Allah güçlüdür, hakimdir. Ey insanlar! Sizin yaratılmanız ve tekrar dirilmeniz tek bir kişinin yaratılması ve tekrar diriltilmesi gibidir. Şüphesiz Allah, işitendir, görendir. Görmedin mi Allah, geceyi gündüzün içine; gündüzü gecenin içine sokuyor. Güneş ve ayı emrine boyun eğdirmiştir. Her biri belirli bir süreye kadar hareket eder. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”¹¹⁸

Yahudiler Hz. Muhammed’e (s.a.s.) gelerek ruh hakkında soru sordular. Bu olay üzerine: “﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾” *“Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: “Ruh rabbimin tekeline olan bir olgudur. Size bilginin çok az bir bölümü verilmiştir.”*¹¹⁹ ayeti nâzil oldu. Medine’ye hicretten sonra Yahudi hahamları Hz. Muhammed’in (s.a.s.) yanına gelerek bu ayette Yahudilerin mi yoksa Müslümanların mı kastedildiğini sordular. Yahudiler Tevrat’ta kendilerine her şeyin açıklanıp bildirildiğine inanıyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.s.) bu ayet ile bütün insanlığın kastedildiğini dile getirmiştir. Bu olay üzerine ayetlerin nâzil olduğu rivayet edilir.¹²⁰

- 4) ﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿٣٤﴾﴾

“Kıyamet vakti hakkında bilgi ancak Allah’ın katındadır. Yağmuru yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez ve hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Her şeyi bilen ve her şeyden haberi olan yalnız Allah’tır.”¹²¹

Bu ayetin nüzûl sebebi için şu olay rivayet edilir: “İkrime, şöyle dedi: Babam bana Hz. Muhammed’in (s.a.s.) yanında olduğunu anlattı. Bir adam hamile, peşinde de onu takip eden tayı olan atını sürerek geldi ona şöyle dedi: “Sen kimsin?” “Ben Allah’ın Peygamberiyim” dedi, “Allah’ın Peygamberi kimdir?” dedi: Kıyamet ne zaman gelecek? Allah Resulü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Gaybı,

¹¹⁸ Lokmân 31\27-29.

¹¹⁹ İsrâ 17\85.

¹²⁰ Vahidi, *Esbâbü’n-Nüzûl*, 358. Delillerle desteklenemeyecek bir rivayet zinciri olduğu ifade edilmiştir. Bkz. A.g.s. 681 numaralı dipnot.

¹²¹ Lokmân 31\34.

Allah'tan başka kimse bilemez.” Dedi ki: Ne zaman yağmur yağacak? Şöyle buyurdu: “Gaybı, Allah'tan başkası bilemez.” Dedi ki: Bu atımın karnında ne var? Şöyle buyurdu: “Gaybtır ve gaybı Allah'tan başka kimse bilemez”. Dedi ki: Bana kılıcını göster, Peygamber (s.a.s.) ona kılıcını verdi, adam da onu salladı ve sonra ona geri verdi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ona şöyle dedi: “Sen istediğini yapamadın.” Dedi ki: Adam şöyle demişti: Ona gidip bu özelliklerini soracağım, sonra kafasını keseceğim.” Ayetin bu hadise üzerine nâzil olduğu rivayet edilmiştir.¹²²

- 5) Ebu Hayyan ise Lokmân sûresinin sebebi nüzûlü ile ilgili şöyle söylemiştir: “Lokmân sûresinin yer yer ayetleriyle ilgili nüzûl sebepleri zikredilse de genel olarak sûrenin nâzil olmasının sebebi Kureyşlilerin Hz. Muhammed’e (s.a.s.) gelerek Lokman (a.s.) ve ana-babaya iyilik hakkında soru sormalarıdır.”¹²³

Yukarıda Lokmân sûresindeki ayetlerle ilgili olarak tefsir ve esbabı nüzûl kitaplarında yer alan rivayetlere yer verilmiştir. Bunların dipnotlarda da belirtildiği üzere bir kısmının zayıf bir kısmının sahih bir kısmının ise mürsel rivayetler olduğu gözlenmiştir. Buna ek olarak esbabı nüzûl meselesi ile ilgili dikkat edilmesi gereken usul kaidesini burada hatırlatmak yerinde olacaktır.

“العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب” Bu kaideye göre ayetler sebebi nüzûllerine hasredilmez, lafızları ile umum ifade ederler. Burada anlatılmak istenen şudur: Önemli olan husus sebebin spesifikliği değil, lafzın genelliğidir. Sebebi ise lafzın genelliğine özeldir.¹²⁴ Bu bakımdan tefsir ilmindeki bu sebebi nüzûl konusunu sadece tarihi yönden mülâhaza etmemek gerektiği gibi hüküm tahsisi, Allah kelamının anlaşılması gibi yönlerde düşünülmesi gerekmektedir.¹²⁵

2.1.2.4. Sûrenin Ele Aldığı Konular

Sûre iki temel konu etrafında şekillenmektedir. Bunlar: İman ve inkârdır. Sûre Kur’ân’ın hikmet dolu ayetleri olduğunu vurgulayarak başlamaktadır. Ardından iman edenleri muhsin kişiler olarak vasıflandırmakta ve onların namazlarını kılıp zekâtlarını

¹²² Vahidi, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 359. Rivayet zincirindeki ravilerin sahih kimseler olduğu ifade edilmiştir.

Bkz. A.g.s. 682 numaralı dipnot.

¹²³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, (Beyrut: Dar Al-Fikr, 1998), 8\408.

¹²⁴ Fahrreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl fî 'ilmi 'uṣûli'l-fıkh*, (Risale Vakfı, 1997), 3\125.

¹²⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 136.

veren kimseler olduğunu ifade etmekte ve gelecek ayetlerde onların kurtuluşa erenler olarak zikretmektedir. Bu dünyada mümin olarak üzerine düşen sorumluluklarını yerine getirmeleri istenilmekle birlikte bu görevleri yerine getirirken başlarına gelecek olan musibetlere sabretmeleri tavsiye edilmektedir. Ana-baba hakkı üzerinde de durarak Allah'tan sonra şükran duyulması gereken kişilerin onlar olduğu ifade edilmektedir. Ancak inkâra zorlama durumda itaatin ortadan kalkacağı vurgulanmaktadır. Gök ve yerdeki harikalar anlatılarak âfâkî ve enfüsî deliller sunulmaktadır. Genel olarak bu anlatılanların hepsinin temelinde öncelikli olarak Allah'a iman vurgulanmaktadır. Kibirlerinden, inatlarından dolayı Allah'ı inkâr edip ayetlerini alaya alanlara gelince, onlar cehennem ile müjdelenmekte ve onların manevi sağırlıkları dile getirilmektedir. Atalarının yoluna uyan cahil kimseler olduğunu ve bu yüzden Allah Resulünün üzülmemesi için teselli verilmektedir. Sûrenin son kısımların da ise kıyametin dehşeti anlatılmakta ve muğayyebât-ı hamse ile sona ermektedir.

2.2. Hurûf-u Mukattaa ve Psikolojik İ'câz

Lokmân sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in hurûf-u mukatta harfleri ile başlayan 29 sûresinden biridir. O dönemde, herkes bu harflerin anlam ve önemini kavradığı için, Kur'ân'da kullanılmasına karşı çıkan yahut soru yönelten olmamıştır.¹²⁶

Mukatta harflerinin anlamlarının olup olmadığı konusunda başlıca iki görüş vardır. Birinci görüşe göre bu harflerin birer manası vardır, ancak bu manayı Allah'tan başka hiç kimse bilemez. Çünkü mukattaa harfleri Kur'ân'ın sırlarından olup manaları gizlenmiştir.¹²⁷ İkinci görüşte olanlara göre ise; Allah'ın kitabında insanların anlayamayacakları şeylerin olması doğru değildir. Bu harflerin anlamı her müfessirin şahsi düşüncelerine göre değişmektedir.¹²⁸

Zemahşerî (ö.538/1144), bu harflerin hususen ve belli bir maksada binaen zikredildiğini söylemiştir. Hurûf-u mukattaanın maksadı dikkat çekmek olduğu için ayırım olmaksızın bütün bu harflerin tamamı maksadı hâsıl etmek içindir. Bu harflerle Araplara sözlerini oluşturdukları harfler tâdat edilerek, ilzam edilmiştir. Yani muhataplara benzerini

¹²⁶ Ebu'l A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd., (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1\48.

¹²⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1\395.

¹²⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 170.

getirmeleri için meydan okunmuştur. Zira bu harflerden müteşekkil bir kelam olduğuna farklı farklı sûrelerde tekrar tekrar dikkat çekmek, maksada ulaşma konusunda daha etkili, kulaklar ve kalpler üzerinde daha tesirlidir.¹²⁹

Seyyid Kutub da hurûf-u mukattaa konusunda Zemahşerî'nin görüşünü benimsemiş ve şunları ifade etmiştir: “Kur’ân, bu tür harflerden oluşmuştur ve bu harfler ona inanmayan muhalif Araplar tarafından bilinip kullanılıyordu. Fakat buna rağmen bu kitap; Arapların aynı harfleri kullanarak benzerini meydana getiremeyeceği mucizevi bir kitaptır. Kur’ân meydan okuyucu bir üslupla inanmayan Araplardan şunu istedi: “Madem ki bunu Muhammed uydurdu diyorsunuz, o halde onun bir benzerini de siz uydurun. Bunu yapamazsınız, haydi onun on sûresinin benzerini yazın. Bunu da mı başaramadınız? O halde Allah’tan başka tüm yardımcılarınızı da çağırarak onun sadece tek bir sûresinin benzerini getirin.” Bu tehdidi¹³⁰ karşısında Araplardan bir cevap çıkmamıştır.”¹³¹

Kur’ân’ın bu şekildeki hitabı o dönemdeki Arap dâhilerinin dehasını altüst etmiş ve onun edebi üstünlüğünün erişilemez olduğunu ortaya koymuştur. O dönemin belâgat ve şiir ustalarından biri olan Velid b. Muğire’nin “Bu öyle bir söz ki ne cin ne de insan söyleyebilir” demesine sebep olmuş ve bunun bir sihir olduğunu iddia etmek suretiyle çıkar yol bulmaya çalışmıştır. Kur’ân için sihir denmesi, insanı büyüleyici etkisi altına alması ve insan psikolojisine tesir eden bir söz olmasına yapılan vurguyu ifade ettiği anlaşılmaktadır. Kur’ân’ın insan psikolojisine bıraktığı bu derin tesir ve ruhuna nüfuz eden üstün belâgat, akıcı üslup ve okunuşundaki etki onun i’câz yönünü de gözler önüne sermektedir.¹³²

Kur’ân’ın insan psikolojisine hitap etme özelliği, insanlara ve cinlere tehdidi ettiği konular arasında sayılmıştır ve onun etkileme i’câzı insanlarda büyük bir hayranlık uyandırması, üslubuyla, manasıyla, lafızlarıyla, edebi nazmıyla insan şuurunu etkilemesidir. Kur’ân’ın i’câz vecihlerinin şekillendiği çerçeve içerisinde psikolojik etkileme faktörü de yer almıştır. Onu okuyan ya da dinleyen kişinin kalbinde ve iç

¹²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1\120-122.

¹³⁰ Tehaddi “h-d-y” kelimesinden türeyip sözlükte birini herhangi bir işte geçmek, yarışmak, rekabet etmek gibi anlamlara gelir. (İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, 14\168.)

¹³¹ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 1\47.

¹³² İbrahim Halil Erdoğan, “Nübüvvetin İspatı Bağlamında Kur’an’ın Psikolojik İ’cazı”, *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, 15\2, (Temmuz 2017): 416-417.

dünyasında meydana getirdiği psikolojik tesir Kur'ân'ın i'câz özelliklerinden biridir.¹³³ Bu hususu Kur'ân'ın sistemlerinde, yasalarında, psikolojisinde ve her alanında görmek mümkündür. Kur'ân'ın insan üzerinde hayrete düşüren tesirleri vardır. Öyle ki hiç Arapça bilgisi olmayan kişilerde dahi sadece okunmasıyla bile hayret verici etkiler meydana getirmektedir.¹³⁴

Lokmân sûresi de bu psikolojik tesir ile dikkatleri üzerine çeken bir başlangıç yapmakta ve muhatabını dinlemeye sevk etmektedir. Daha önce Seyyid Kutub'un ifadesinde de geçtiği gibi sûre hurûf-u mukattaa ile başlayarak bu harfleri bildikleri halde o dönem Araplarına bir benzerini getiremeyeceklerine dair meydan okuyarak onlara aciz olduklarını göstermektedir. Bu i'câzı ile inanmayanlar üzerinde dahi derin izler bırakarak hayranlık uyandırmakta ve iç dünyalarında derin tesirler oluşturmaktadır.

2.3. İman-İnanç ve İbadet Psikolojisi

﴿ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ ﴿٣﴾ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِآلَاءِ آخِرَةٍ هُمْ يُوَفُّونَ ﴿٤﴾ أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾ ﴾

*“Bunlar hikmetli Kitab’ın ayetleridir. Bunlar güzel davrananlara yol gösterici ve rahmettir. İşte onlar ki, namaz kılarlar, zekât verirler, ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar Rabb’lerinin göstermiş olduğu doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenlerdir.”*¹³⁵

Lokmân sûresi hurûf-u mukattaa ile dikkatleri üzerine çeken bir başlangıç yaptıktan sonra hikmetli kitabın ayetleri olduğu ve iyilik edenlere rahmet ve yol gösterici olduğunu belirtmektedir.

“تِلْكَ” ile kastedilen bu sûrede zikredilecek olana yöneliktir, yani kastedilen şey, zikri bekleyen kişinin zihninde mukadderdir.¹³⁶ Daha önce insanların zihninde vahyedilen Kur'ân ayetlerine atıf yapılarak, bunların Kitap ayetleri olduğunun bildirilmesiyle

¹³³ Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsirin Önemi ve Amacı*, 11.

¹³⁴ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5\510-511.

¹³⁵ Lokmân 31\2-5.

¹³⁶ İbn Âşûr, *et Tahrir ve't Tenvir*, 21\140.

açıklanmaktadır. Kur'ân'ın ayetlerine gönderme yapmanın manası, genel olarak hepsine meydan okumak olduğu gibi, detayda da meydan okumaktır.¹³⁷

“الْحَكِيم” El-Hakim: Hikmet sahibi anlamında, yani hikmet içerdiğinden dolayı kitabın tanımıdır. Kitabın bilge olarak tanımlanması, bilge bir adamın tanımlanması gibidir ve bu nedenle bilge adamın bir metafor ya da daha ince bir ifadeyle bilge bir adamın belâgatli bir benzetmesi olduğu söylenmiştir. Bilgenin, benzetme olmaksızın bir tasvir olarak aktif isim formundaki bilge anlamında bir metafor olması mümkündür. Kitabı bu tasvirle zekice anlatmak, Lokman'ın (a.s.) hikmetinden bahsetme amacına giriş niteliğindedir.”¹³⁸

Seyyid Kutub, kitabın hikmetle nitelendirilmesi ile ilgili hikmet konusunun sûrede yinelenir olmasından dolayı olduğunu dile getirmiştir. Zira Kitabın hikmetle nitelendirilmesi ona canlılık ve iradelilik kimliği vermektedir. Sanki o, söz ve yönelimin de hikmetlilikte nitelenen, söylediğini kasıtlı söyleyen ve hedeflediğini isteyen canlı bir varlıktır. O, ruh, hayat ve hareket içerir, özgün, üstün kimlik sahibidir. Onunla yaşayan, gölgesinde canlanan, ona içtenlikle özlem duyup canlı ile canlı, dost ile dost arasındaki etkileşim gibi bir etkileşim duyanların algıladığı bir arkadaşlığı vardır.¹³⁹

Seyyid Kutub, kitabın “hikmetli” olarak ifade edilerek teşbih yoluna gidildiğini, okuyucunun zihninde Kur'ân'ın hikmetle konuşup hikmetle hareket eden canlı bir varlık olarak resmedildiğini ifade etmektedir.

Ayette bahsedilen hikmetli Kitab'ın ayetleri güzel davrananlara yol gösterici ve rahmet olması uyanların sapıtmadığı yola ileten bir rehber ve hidayet, kuşkudan kurtulma, gönül rahatlığına ve kararlığa kavuşması demektir.¹⁴⁰

Ayetin devamında gelen “مُحْسِنِينَ” muhsin kelimesinin manası şudur: iman edip, namaz kılan, zekât veren ve salih ameller işleyenlerdir. Bu nedenle iyilik yapanların zikrinden sonra bu üçü zikredilmiştir. Çünkü onlar, iyiliklerin en hayırlısıdır.¹⁴¹

¹³⁷ İbn Âşûr, *Et-Tahrîr Ve't-Tenvîr*, 19\92.

¹³⁸ İbn Âşûr, *Et-Tahrîr Ve't-Tenvîr*, 21\140.

¹³⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\220.

¹⁴⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\220.

¹⁴¹ İbn Âşûr, *Et-Tahrîr Ve't-Tenvîr*, 21\141.

Ayet, muhsinlerin namazlarını kılan zekâtlarını veren kimseler olduğunu zikretmiştir. Seyyid Kutub, muhsinlerin vasfı olan namazın hikmeti, bilinç ve davranışlara etkisi, gerekleri yerine getirilerek zamanında eksiksiz bir şekilde kılınmasıyla gerçekleştiğini, Allah ile kalp arasındaki o güçlü bağın oluşması ve Allah’a yakınlık duygusunun olgunlaşmasını sağlayan da aynı etken olup kalpleri namaza bağlayan tatlılık da ancak o zaman algılanacağını dile getirmiştir. Aynı şekilde zekâtın verilmesinin de nefsin yapısal cimriliğine üstünlük kurması ve toplumsal hayat için birbirlerine karşı sorumlu ve yardımlaşır olmalarına dayanan bir sistem oluşturulmasını sağlamak için olduğunu ifade etmiştir.¹⁴²

Ayetin son kısmında namazı kılan, zekâtı veren ve ahirete inananlar kimselerin “*İşte onlar Rablerinin göstermiş olduğu doğru bir yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler*”¹⁴³ olduğu zikredilmektedir. Seyyid Kutub bu kimselerin aydınlıkta yürümekte olup amacına ulaşan, dünyada ve ahirette sapkınlığın cezasından kurtulan ve bu dünya üzerindeki yolculuğunda içlerinin rahat olduklarını ifade eder.¹⁴⁴

2.3.1. İman-İnanç Psikolojisi

İman kelimesi sözlükte; gönül huzuru, korkunun kaybolması anlamına gelmektedir.¹⁴⁵ İslami gelenekte ise iman; boyun eğmek, tasdik etmek, güvenmek anlamlarına gelmektedir. İnanç ise bir şeye bağlanmak, doğrulamak anlamlarına gelmektedir. Bu iki kelime çoğunlukla birbirinin yerine kullanılabilir. Fakat inanç; bilgi, kanaat ve imanı içine alacak şekilde daha genel bir anlamı ifade etmektedir.¹⁴⁶

Seyyid Kutub, imanın; nesnelerin, değerlerin mahiyetini ve düşüncelerin içyüzünü gözler önüne seren bir nur olduğunu ifade eder ve inanan kişinin ruhunun iman ile parlayarak, şeffaflaşp arınacağını söyler. Soğukkanlılıkla, gönül huzuru ile güven içinde kararlılıkla alacağını alır, bırakacağını bırakır. Zira iman, evrensel kanunlar sistemine giden yolu meydana çıkaran bir aydınlıktır. Allah’a ulaştıran ya da yavaş yavaş adımlarla, gerginlikten uzak bir rahatlıkla, tökezlemeden ilerler. Çünkü gittiği

¹⁴² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\220.

¹⁴³ Lokmân 31\5.

¹⁴⁴ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\221.

¹⁴⁵ İsfahanî, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân*, 90.

¹⁴⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 156.

yolun fitratının bildiği bir yol olduğunu savunur.¹⁴⁷ Ona göre Allah ile teskin olmak, hiçbir sakinliğe ve dünyadaki hiçbir şeye denk değildir. İnsan nefsinde bu bilginin kazandırdığı rahatlık, güven, hoşnutluk ve yakınlık nitelenemeyen ancak tadılabilen bir duygu olduğunu ifade eder.¹⁴⁸

İnsan beden ve ruhtan oluşan bir varlıktır. Yeme, içme, uyuma, nefes alma gibi olaylar bedeni özellikleri iken inanmak, mutlu olmak, sevinmek gibi olaylarda ruhî özelliklerdir. İnsanın ruhî yapısının en belirgin özelliği bir varlığa inanmaktır.¹⁴⁹ İnsan, belirsizlik karşısında hissettiği duygu boşluğu ile anlam arayışı içine girer. Kutsal ve her şeye gücü yeten bir varlığa inanma isteğiyle bilinçsizliğe karşı savaş verir. Bu inanma ihtiyacı insanı inanca sevk eder ve insan inancı sayesinde kendisini güvende hissederek anlam arayışına cevap bulmuş olur.¹⁵⁰ İman eden kişi, bu dünyada yalnız olmadığı bilir ve ona şah damarından bile yakın olan¹⁵¹ bir varlığı hissetmek inanan kimsenin ruhî darlığa düşmesine engel olur.¹⁵² İman; insanı emniyet, huzur ve sükuna kavuşturur. Çünkü içten gelen bir inanma ve doğrulama vardır. İman canlı bir terim olup insana heyecan veren ve saygı uyandıran bir sadakati ifade etmektedir.¹⁵³

İnsan fizyolojik, psikolojik ve duygusal yönleriyle ayrılmaz bir bütündür ve ortaya koyduğu davranışların gerçek manada mükemmel olabilmesi için bu üç duygu etrafında hissettiği ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Bu bağlamda insani bir eylem olan imanın sadece zihinsel bir aktivite olmadığı gibi aynı zamanda fizyolojik, psikolojik ve duygusal yönlerinin de olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁴

İmanın psikolojik boyutu zihinsel, duygusal ve iradi unsurdan oluşur. İnandığı şey hakkında tasdik ve kesin bilgi derecesinde bilgi sahibi olması zihinsel unsur olarak açıklanırken, sevgi- korku gibi hisler duygusal unsur ve inancı gereği amel etmesi de iradi unsur olarak ifade edilmektedir. Psikolojik boyutuyla insanın kalbinde ve zihninde

¹⁴⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1\467.

¹⁴⁸ Seyyid Kutub, *İslami Düşüncenin Özellik ve Esasları 2*, çev: İman Altay, (İstanbul: Risale Yayınları, 2022), 386.

¹⁴⁹ Ali Rıza Aydın, “İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9\2, (Nisan 2009): 88.

¹⁵⁰ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi ve Bilim*, (İstanbul, Timaş Yayınları, 2021), 154-155.

¹⁵¹ “Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fışıldadıklarını biliriz. Ve biz ona şah damarından daha yakınız.” (Kâf 49\16).

¹⁵² Aydın, “İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”, 89.

¹⁵³ Hasan Kayıklık, “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, *AÜİFD* 46\1, (Nisan 2005): 134-135.

¹⁵⁴ Seyithan Can, “Allah’a İmanın Psiko-Sosyal Temelleri”, *SİÜİFD* 7\2, (Aralık 2020): 474.

yer eden iman; düşünce, anlayış, şuur ve duyguyla insanın benliğini sarar ve akılla birleşmek suretiyle de bütün benliğinin üzerine çıkar.¹⁵⁵

İman, büyük bir ruhî aktivite meydana getirmekle insanın kendisi, diğer insanlar, yaşam ve kâinatla ilgili önemli anlam değişiklikleri sağlar. İman, insan hayatına tamamıyla başka bir anlam kazandırır ve yeni sorumluluklar yükler. İnsanın kalbini, Allah, Peygamber ve insanlık sevgisiyle doldurur, güven ve dinginlik bilinci meydana getirmektedir.¹⁵⁶

İnsanın Allah'a iman etmesi, ibadet, itaat ve takva ile O'na yaklaşarak razı olduğu işleri yapması ruhî yönden güçlenmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda insanın ruhî ve bedeni bütün görevlerini yerine getirmesine etki ederek psikolojik enerji vermekte hem ruhî hem de bedeni hastalıkları yenmesini mümkün kılacak harika bir güçle beslemektedir.¹⁵⁷ Zira insanın sergilediği davranışlarla imanı arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Davranışların bazen imanın hem sonucu hem de unsuru olması sebebiyle imandan davranışlara doğru bir çizgi olduğu gibi, iman da davranışların etkisinde olmaktadır. Dolayısıyla imanın güçlenmesi yahut zayıflamasında etkin bir rol oynayabilmektedir.¹⁵⁸

Lokmân sûresinin üzerinde durulan bu ayetinde ve gelecek diğer ayetlerde doğrudan yahut dolaylı olarak iman ve inanç meselesi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Lokmân sûresinin ana konularından birini oluşturan iman; Allah'ı tanımayı, bilmeyi, benimsemeyi, doğrulamayı ifade eder ve bunların sonucunda gönülden gelen bir sevgi, itaat, saygı, teslimiyet, güven ve ihlas gibi kalbi ameller ile de doğrulama gerçekleşir ki bu da ayette zikredilen muhsinlerin bir vasfıdır. Bu vasıf neticesi oluşan ihsan duygusu ile en iyi şekilde yapmaya çalışır. Bu duygu ile sadece dış dünyada değil iç dünyasında da doğru ve iyi olmayı amaçlar. Bu derin sevgi ve teslimiyet neticesinde fitri olarak inanma arayışına giren kişinin arayışları huzurlu bir son bularak kendini güvende ve huzurlu hissetmeleri Kutub'un ifadesiyle de tadılabilen bir duygudur. İslam dinindeki

¹⁵⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, (Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 67-68.

¹⁵⁶ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, çev: Hayati Aydın, (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 253.

¹⁵⁷ M. Osman Necati, *Hadis ve Psikoloji*, çev: Mustafa Işık, (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 263.

¹⁵⁸ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 182.

bu yaklaşım kavram olmaktan çıkıp psikolojik ve duygusal denge sağlama yöntemi haline gelir.

2.3.2. Namaz Psikolojisi

Seyyid Kutub İslam'ın, bir ibadet sistemi olduğunu ve ibadetlerde pek çok sırların bulunduğunu dile getirmiştir. Bu sırlardan bazıları şunlardır; yol azığı, ruhun enerji kaynağı ve kalbin cilâsıdır. Müslüman ne zaman ağır bir yükümlülük ile karşı karşıya gelse namaz, bu yükümlülüğü tatlılıkla, neşe ile ve kolaylıkla karşılamasını sağlayan bir kalp anahtarıdır.¹⁵⁹

Kutub, İslam'ın bütün ibadet amaçlı davranışlar sistemini, insan psikolojisinin bu fitri temeli üzerine kurduğunu ifade eder. Bu yüzden bu ibadet amaçlı davranışlar sadece niyetle, sırf ruhî yönelişle yerine getirilemez. Bu ruhî yönelişin, somut bir şekil bulması aranır. Bu somut şekil namaz ibadetinde kıyam, kıbleye doğru durma, tekbir alma, Kur'ân okuma, rükua varma ve secdeye kapanmadır. Böylece, insan nefsinin dışı ile içi arasında uyum kurulmuş, onun güç odaklanma arasında koordinasyon meydana getirilmiş, insan fitratının istekleri, yapısı ile bağdaşan bir yoldan gidilerek tatmin edilmiş olur.¹⁶⁰

Kutub, Allah'a secde eden, gece-gündüz O'na bağlı olan kalbin, varlığı gerekli olan Allah'a sebep yolu ile bağlı olduğunun bilincinde olduğunu, yeryüzüne bağımlı olmaktan, yeryüzü ihtiyaçları içinde kendini kaybetmekten daha yüce bir hayat gayesi benimsediğini, yaratanla doğrudan ilişkide olduğu için diğer yaratıklar karşısında kendini daha güçlü hissettiğini ifade etmiştir. Bütün bunlar insan vicdanı için güç kaynağı olduğu kadar takva ve kötülüklerden kaçınmanın da kaynağıdır. Ayrıca kişiliğini eğiterek onun düşüncelerine, bilincine ve davranışlarına “ilahilik” niteliği kazandıran son derece önemli bir faktördür.¹⁶¹ Namazın, insanı tasa ve streten kurtarmada etkin tesirleri vardır. İnsanın namazda, huzur ve teslimiyet ile Allah'ın huzurunda durması, hayatın meşguliyetlerinden kendini soyutlaması nefesine sükûnet ve huzur verir.¹⁶²

¹⁵⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1\216.

¹⁶⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1\193.

¹⁶¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1\50.

¹⁶² Necati, *Hadis ve Psikoloji*, 270.

Kişi doğru yönde eğitilerek Kur’ân ve sünnet çizgisinden ayrılmadığı sürece psikolojik sıkıntılara daha az maruz kalacaktır. Çünkü insandaki psikolojik sıkıntıların ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri, nefsinin her isteğini yerine getirme arzusudur. Kişi her isteğini yerine getirmekle tatmin olmayacağı gibi daha fazlasını isteyecek, başkalarının ihtiyaçlarını göz ardı edecek, saygıyı, empatiyi ve daha birçok özelliği tatminsizlik ve hırstan kaybedecek ve bu özellikten yoksun birisi psikolojik hastalıklara daha çabuk yakalanacaktır. Bütün bu manevi sıkıntıların aşılabilmesinin önemli ilacı bir yönüyle namazdır.¹⁶³

Namaz insanın Allah’ın önünde itaat ve niyaz içinde durması, ruhsal saflık, kalbi dinginlik ve psikolojik güven oluşması noktasında ruhsal bir aktivitedir. Namazın insanda meydana getirdiği ruhsal sükûnetin tedaviye en büyük etkisi, günlük yaşamın baskısından oluşan sinirsel gerginlikleri hafifletme ve stresten korumadır.¹⁶⁴ Namazın meydana getirdiği güven şuuru ve stresten kurtuluş, ruhun kurtulmasına yardımcı olmaktadır.¹⁶⁵ Namaz, ruha canlılık katarak umudu güçlendirir, rahatlama ve mutluluk duygularını açığa çıkarır. Stres ve kaygıya neden olan anlayış ve psikolojiyi giderir.¹⁶⁶

Namaz ferdî olarak kılınabildiği gibi, cemaat olarak da kılınabilir. Gerek ferdî olarak gerekse cemaat ile birlikte kılınışında pek çok psikolojik faydaları mevcuttur. Namaz, insanı, fikren, ruhen ve bedenlen günde beş defa Allah’ın huzuruna çıkabilecek ahlâkî bir güzelliğe ve bedenî temizliğe kavuşturur. Ruhî duyguların gelişmesine, insanın huzur ve sükûn duymasına yardımcı olur.¹⁶⁷ Namaz ibadetinin hem belirli ve davranışlarının sembolik manasının hem de okunan dua ve sûrelerin, tesbih ve tekbirin gerçek anlamının Müslüman ruh dünyasına, kişilik ve karakterine de tesirleri vardır.¹⁶⁸ Namazda beden için kıyam, rükû, secde, ka’de(oturuş); dil için tekbir, tesbih, hamd,

¹⁶³ Necmeddin Şeker, “Dini İbadetlerle Psikoterapi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5\8, (Haziran 2018): 177.

¹⁶⁴ Necati, *Kur’an ve Psikoloji*, s. 256-257.

¹⁶⁵ Necati, *Kur’an ve Psikoloji*, 260.

¹⁶⁶ Aydın, “İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”, 97.

¹⁶⁷ Kırca, *Kur’an-ı Kerim’de Fen Bilimleri*, 187.

¹⁶⁸ Nurten Kımtır, “Namaz ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme”, *Ekev Akademi Dergisi* 68, (Aralık 2016): 301.

istiâze, istiğfâr, dua, salavat ve Kur'ân ayetlerini telaffuz etme; akıl için için düşünme ve anlama; kalp için ise huşû ve manevi lezzet alma vardır.¹⁶⁹

Namaz, Lokmân sûresinde iki defa geçmektedir. İlk geçtiği yer yukarıda da ele alınan muhsinlerin vasıflarından biri olarak zikredilmektedir. İkinci yer ise Lokman'ın (a.s.) oğluna verdiği öğütlerden biridir.¹⁷⁰ İbadetlerin özü olan namaz bedeni bir ibadet olup Müslüman bir bireyin gündelik hayatında yer alır. Kişinin gün içerisinde yaşadığı olumsuzluklardan, gerginlikten, stresten sıyrılıp kurtulduğu güvenli bir liman gibidir. Yaşadığı zorluklar karşısında namaz ile Allah'tan yardım ister. Namaz ile Allah'ın huzurunda durması manevi bir güç, sükûnet ve ruhî huzur vermektedir. Aynı zamanda namaz ruhsal ve zihinsel arınmayı sağlayarak kişinin iç dünyasında bir temizlik sağlar. Bu yönü kişiye hem huzur hem de manevi olgunlaşma sağlar. Ancak namazın bu etkisi Seyyid Kutub'un ayetin tefsirinde ifade ettiği gibi gerekleri yerine getirilerek, zamanında ve eksiksiz bir şekilde kılınmasıyla gerçekleşir.

2.3.3. Zekât Psikolojisi

Zekât sözlükte; temizlik, artma, arınma, yüceltme gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷¹ Bir ibadet olarak zekât, fert ve toplumun ruhî, ahlakî, dini, ekonomik ve daha birçok alanda hayatının her yönünde gerçekleştirebilecek bir güce ve özelliğe sahiptir. Bu sebepten dolayı zekât; alan, veren ve toplumdaki etkileri psikolojik bir yaklaşımla değerlendirmeye müsaittir.¹⁷²

Seyyid Kutub'un zekâtın insan psikolojisi üzerindeki etkisi hakkındaki düşünceleri şöyledir: “İnanan kişi, her şeyden önce elinde bulunan malların kendisi tarafından kazanılmış şeyler olmadığını, aksine Allah tarafından kendilerine bağışlanmış olduğunu bilir. Rızık nimetini tanımak ve bilmek, düşkünlere iyilik etmek, aynî yaratıcının aile fertleri demek olan tüm insanlar arasında dayanışma duygusu, bütün insanları insanlık bağı ile birbirine kaynaşmış kardeşler sayma bilinci doğurur. Bütün bu duyguların değeri insan nefisini cimrilik illetinden arındırarak ona iyilik yapma arzusu aşılmasında

¹⁶⁹ Hüseyin Certel, “Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiili Şart ve Rükûnlarıyla Namaz”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, (Haziran 1997): 332.

¹⁷⁰ “Oğulcum namazı kıl.” (Lokmân 31\17)

¹⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14\358.

¹⁷² Hüseyin Certel, “Psiko- Sosyal Açıdan Zekât”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, (Haziran 1997): 350.

görülür. Bu duygular sayesinde hayat, acımasız bir kıyım alanı değil, bir yardımlaşma ve iş birliği platformu olur. Aynı zamanda bu duygular sayesinde güçsüzler, zavallılar ve eli darda olanlar güvenliğe kavuşurlar; tırnaklar, pençeler ve azı dişleri arasında değil de kalpler, yüzler ve vicdanlar arasında yaşadıkları bilincine varırlar.”¹⁷³

İnsan dünyaya geldiği andan itibaren dünya ve ahiret saadetini yakalamak, iç huzuru, ruhî dinginliği sağlamak için birtakım arayışlar içerisine girer. Bu arayışlar sonucu bazen ilmî, bazen felsefî, bazen de dini içerikli görüşler ortaya çıkar. Burada üzerinde durulacak taraf dini duygu ve düşüncelerdir. İslam’da yer alan ve insanın dini duygu ve düşüncelerini harekete geçiren esaslardan birisi de zekâtıdır.¹⁷⁴ Bu konu üzerinde dikkat edilmesi gereken önemli bir detay şudur; Allah zekâtı zenginlere farz kılmıştır. Bunun önemli sebeplerinden birisi Allah’ın insanları mal toplama hırsından ve kaygısından korumak istemesidir.¹⁷⁵ Çünkü mal çokluğu azgınlığa, kalbin kararmasına, güç ve kudret fazlalığına sebep olur. İnsanı, Allah sevginden, ahiret hazırlığından ve din kardeşlerine olan sorumluluklarından alıkoyar. Mal sevgisi makul seviyede olduğunda toplum ve kişi açısından faydalı sonuçlar doğurur.¹⁷⁶

Zekât, insanın maddi dünyasında ortaya çıkan bir olay gibi görünse de iç huzuru temin etmede önemli bir rol üstlenmekte, toplumsal dengeyi sağlamakta ve ferdin fertle, ferdin toplumla olan diyalog ve uyumunu gerçekleştirmede önemli rol oynayan ibadetlerden biridir.¹⁷⁷ Zekât, Müslümanlarda fakir ve ihtiyaç sahipleriyle vicdan ve beraberlik hissini güçlendirerek, onlara yönelik sorumluluk bilincini yerleştirmeye ve yüklerini hafifletme faaliyetinde bulunmaya yönlendirir. Toplumda yararlı bir rol üstlenme kendisinden memnun olmasını sağlar ve bu durum ise insanın ruhsal sağlığı açısından çok önemlidir.¹⁷⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de “*Mallarından bir bölümünü sadaka (zekât) olarak al ve bu yolla onları temizle, günahlarından arındır*”¹⁷⁹ buyrulur zekâtın temizleyici ve arındırıcı

¹⁷³ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 1\50-51.

¹⁷⁴ Saadettin Özdemir, “Zekâtın Eğitici ve Ahlaki Özellikleri”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 6\18, (Haziran 2004): 232.

¹⁷⁵ Şeker, “*Dini İbadetlerle Psikoterapi*”, 180.

¹⁷⁶ Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım vd., (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002), 12\37-38.

¹⁷⁷ Özdemir, “Zekâtın Eğitici ve Ahlaki Özellikleri” 235.

¹⁷⁸ Necati, *Kur’an ve Psikoloji*, 266-267.

¹⁷⁹ Tevbe 9\103.

özelliği dile getirilmekte ve malın temizlenme düşüncesi kişiye verdiği rahatlık ile şahsiyetini olumlu yönde etkilemektedir.¹⁸⁰

Lokmân sûresindeki muhsinlerin bir diğer özelliği olarak zikredilen zekât İslam'ın temellerinden biri olup dinin nişanesi olan namaz ibadetinden hemen sonra zikredilmiştir. Bu ibadet mali, ruhsal, bedensel toplumsal düzeyde arınmayı sağlamaktadır. Toplumda dengeyi sağlamayı hedeflemekte ve kişinin bu sorumluluğu yerine getirdiğinde oluşan ruhî dinginliğe değinmektedir. Mal insanlar için sevilen bir şeydir. Çünkü dünyadaki geçimlikleridir. Zekât, bu mal sevgisini azaltmak ve cimriliği gidermektir. Kişi bu ibadet sayesinde nefsini terbiye etmekte ve mal hırsından korunmaktadır. Kendisi ve toplum ile olan ilişkilerini iyileştirmekte sorumluluğunu yerine getirmenin huzurunu ve mutluluğunu duymakta, Kutub'un ifadesiyle kardeş bilincini oluşturmaktadır. Ayetin tefsirinde de ifade edildiği üzere nefsin yapısal cimriliğine üstünlük kurmasını engellemekte, yardımseverlik duygusu geliştirmekte ve bencilliği törpülenmekte ve bu yönleriyle bir arınma sağlamaktadır.

2.4. İnkâr Psikolojisi ve Tezahürleri

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ۝ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّى مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَسَّشَهُ بَعْدَ ابْتِغَاءِ إِلِيمٍ ۝﴾

“İnsanlardan öyleleri var ki, herhangi bir bilgiye dayanmadan insanları Allah'ın yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için gerçeği boş sözlere değiştirirler. İşte alçaltıcı azap bunlar içindir. Ayetlerimiz o sapık kimseye okunduğu zaman sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklenerek sırt çevirir. İşte onu can yakıcı azapla müjdele!”¹⁸¹

Kimi rivayetler, ayetin ilk İslam toplumunda meydana gelen belirli bir olayı tasvir ettiğine işaret eder. Ama Seyyid Kutub bu ayetlerin insanlardan her çağda var olan, nitelikleri açık bir grubu tasvir ettiğini söylemektedir.¹⁸²

Ayette geçen “لَهْوَ الْحَدِيثِ” boş söz yahut eğlendirici söz olarak çevrilen bu kelime klasik tefsirlerin çoğunda müzik olarak açıklanmış ve kelimenin şirk inancı içeren sözler ya da

¹⁸⁰ Certel, “Psiko- Sosyal Açıdan Zekât”, 353.

¹⁸¹ Lokmân 31\6-7.

¹⁸² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\221.

genel olarak insanlar için fayda getirmeyen boş ve lüzumsuz konuşmalar olduğuna dair görüşler ortaya atılmıştır.¹⁸³ Taberî (ö.310/923), burada zikredilen boş sözden maksadın, kişiyi Allah yolundan alıkoyan, Allah ve Resulü tarafından yasaklanan her türlü söz olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁴ Kurtubî (ö.671/1273) ise boş sözden kastın şarkı olduğunu ve insanların kötü duygularını tahrik eden, haramları öven, nefisleri harekete geçiren, şevk ve arzuları uyandıran ifadeler olduğunu söylemiştir.¹⁸⁵

Seyyid Kutub ise kalbi eğlenceye yönelten, zamanı harcayıp hayır getirmeyen, yeryüzünde hayır ve adaletle onun kalkındırılması için görevlendirilen insanın İslam'ın yapısı, sınırları ve araçlarını belirleyip yol çizdiği görevine yakışır bir ürün vermeyen her tür sözün kastedildiğini söylemektedir.¹⁸⁶

Muhammed Esed “İnsanlardan öyleleri var ki ilahi hakikate karşı boş söz sarf ederler” ifadesinin felsefi laf cambazlıklarına ve gerçek bir anlam temeli bulunmayan metafizik spekülasyonlara işaret etmekte olduğunu ve belli bir kişiyi kastetmeyip bir zihniyet tarzını gösterdiğini ifade etmektedir.¹⁸⁷

Kutub, geçici eğlenceyi herhangi bir bilgiye dayanmadan insanları Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek amacıyla satın alan bu kişilerin cahil olup, girişimlerinde bilgiye dayanmadıklarını, hikmetten yararlanamadıklarını söyler. Ardından gelen “İşte alçaltıcı azap bunlar içindir”¹⁸⁸ ifadesini Kur’ân’ın onlara, Allah’ın ayetlerini alaya almalarına uygun düşecek bir psikolojik etkenle karşılık olarak verdiğini ifade eder. Burada azabın küçük düşürücülükle nitelenmesinin nedenini onların edepsizlik ve Allah’ın yaşama düsturu ile dengeli yolunu alaya almalarına karşılık olarak yorumlar. Kutub ayetin devamında küçümseme ve korkutucu bir etken verilerek: “İşte onu can yakıcı azapla müjdele” ifadesindeki müjdeden maksadın onları alaya karşı alaya almak olduğunu ifade eder.¹⁸⁹

¹⁸³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 13\515; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/126-130; Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 4\333.

¹⁸⁴ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 20/130.

¹⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 13\519.

¹⁸⁶ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 8\221.

¹⁸⁷ Esed, *Kur’an Mesajı*, s. 996-997.

¹⁸⁸ Lokmân 31\6.

¹⁸⁹ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 8\222.

Ayette geçen “*Ayetlerimiz o sapık kimseye okunduğu zaman sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyülenerek sırt çevirir.*”¹⁹⁰ İfadesi ile anlatılmak istenen haktan yüz çevirip, küçümseyen ve böbürlenlen kişinin davranışlarıdır. Burada yüz çevirmenin temel etkeni, insana arız olan kibirdir. Kibir duygusu insanı Allah’a karşı olumsuz bir tavır içine sokarak hem aklını hem de duygularını ilahi mesaja kapatmaktadır. Bu psikoz içine giren insan mal ve servetin verdiği güçle birlikte şımarıp yegâne güç olarak kendini görmekte ve Allah’ın ayetlerine sırt çevirmektedir.¹⁹¹

“Kulaklarında bir ağırlık varmış gibi böbürlenerek sırt çevirir” ifadesi ise inançsız kimsenin ruh halini ortaya koymaktadır. Kulaklarında bir ağırlık varmış gibi ifadesinden maksat kulağın içerisine konulmuş, hakkı işitmeye engel olan manevi sağırlık anlamına gelmektedir.¹⁹²

Tefsiri verilen bu iki ayette özetlenen inkârcı psikoloji ve tavır dikkate alındığında, ayette geçen lehve’l-hadis deyiminin genel olarak müşriklerin, ilahi mesajın insanlar üzerindeki etkisini kırmak veya onları alay ve eğlence konusu yapmak için ileri sürdükleri boş iddialar ve laf cambazlıkları olarak yorumlanması gerekmektedir. Ayrıca bu ayetlerde sadece o dönemdeki inkârcıların değil hangi dönem olursa olsun Allah’ın yolundan saptırma amacına yönelik zihniyet ve bunun ürünü olan tavır, tenkit ve faaliyetler de eleştirilmektedir.¹⁹³

Lokmân sûresinin bu ayetleri incelendiğinde aslında sadece o dönemde değil her dönemde olup inkârları yüzünden kibirlenip dini alaya alan kimseler anlatılmaktadır. Seyyid Kutub da bu ayetlerin her çağda yaşayan belli bir grubu tasvir ettiğini söylemektedir. Bu kimselerinin kibir ve alaya almalarının nedeni ise inkârları yüzünden olduğu görülmektedir.

¹⁹⁰ Lokmân 31\7.

¹⁹¹ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 69.

¹⁹² Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 69.

¹⁹³ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4\334.

2.4.1. İnkâr Psikolojisi

İnkâr, bir şeyi örtmek anlamına gelen Kur’ân-ı Kerîm’deki “küfür” sözcüğü ile ifade edilmektedir.¹⁹⁴ Terim olarak imanın gerçek esaslarını tasdik etmemek ve onlara inanmamaktır.¹⁹⁵ Psikolojide ise en temel savunma mekanizmalarından biri olan inkâr, bireylerin gerçeği görmeyi reddederek tanımak istememesi anlamına gelmektedir.¹⁹⁶

Seyyid Kutub, inkârın çok sayıda ve değişik karanlıklar içerdiğini ifade ederek imanının tam zıddı olacak şekilde karanlık olarak yorumlar. Bu karanlığın; şahsi arzu ve ihtiras, kılavuzsuzluk ve yolu şaşırma, kendini beğenmişlik ve azgınlık, zayıflık ve aşağılık kompleksi, gösteriş ve münafıklık, açgözlülük ve kıskançlık, kuşku ve endişe ve hadde-hesaba gelmeyen daha birçok türleri olduğunu dile getirir. Bu karanlıkların tümü, Allah’ın yolundan sapmak, Allah’tan başka bir kaynaktan ilham almakta ve Allah’ın sisteminden başka bir sistemin hakemliğine başvurmakta toplanır. İnsan, Allah’ın bir ikincisi bulunmayan ve karışıklığa meydan vermeyen biricik gerçeğinin aydınlığından ayrıldığında karanlıklar içine düşer. Bunların türleri değişik ve nitelikleri farklı olmakla birlikte hepsi birer karanlıktır.¹⁹⁷ Seyyid Kutub bu ifadeleri ile inkârın arkasında yatan ya da başka bir ifade ile inkâra götüren etkenleri sıralayarak insandaki inkâr psikolojisini tahlil etmiş olmaktadır.

Kimi insanlar var olmayı maddi dünyadan ibaret sayarken, kimileri de maddi dünyanın yanında metafizik aleminin de varlığını kabul eder ve bu iki kesim arasında duygu, düşünce farklılıkları ortaya çıkar.¹⁹⁸ İnanç psikolojisi açısından bakıldığında müminin, daha güvenli, tutarlı, anlamlı, sade ve tabii bir seyir çizdiği gözlemlenirken, inkâr durumunda olan münafık ve kafirde tedirgin, korkak, güvende hissetmeyen, tutarsız, bocalayan bir hal gözlemlenir.¹⁹⁹

Bu durumu Kutub şöyle tasvir etmektedir: “İnanan kimselerin ruhlarında açık olan pencerelerin inkâr edenler için kapalı olduğunu, gerek kendileri ile varlık bütünü ve bu varlığın yaratıcısı arasında gerekse kendileri ile görünen ve görünmeyen arasında ilişki

¹⁹⁴ İsfahanî, *el-Müfredât fî ġaribi’l-Kur’ân*, 714.

¹⁹⁵ İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, 5\146.

¹⁹⁶ Jerry M. Burger, *Kişilik*, çev: İnan deniz- Erguvan Sarı Oğlu, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 124.

¹⁹⁷ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 1\467.

¹⁹⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an’da İmam ve İnkâr Psikolojisi*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 379.

¹⁹⁹ Ali Yılmaz, “Kur’an’a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, (Aralık 2003): 96.

kuran bağların, Müslüman için bitişik, inkâr edenler için bütünüyle kesik olduğunu dile getirir.”²⁰⁰

Kur’ân-ı Kerîm, insanı inkâra sevk eden motivlere²⁰¹ detaylıca verir. Bunları psikolojik ve sosyolojik motiv olmak üzere iki ayrı görünümde sunar.²⁰² Yukarıda tefsiri verilen ayette insanı inkâra sevk eden motivler müstakil başlıklar halinde ele alınacaktır.

2.4.1.1. Kibir Psikolojisi

Kibir, büyüklenmek anlamına gelmekte olup kişinin kendisini beğenmesinden, başkasını küçük görmesinden kaynaklanan insana mahsus bir davranıştır. Aynı kökten gelen tekebbür kelimesi ise kişinin, Hakkı kabul etmeyi ve ibadetle boyun eğmeyi kendine yediremeyerek Allah’a karşı büyüklenmesidir.²⁰³ Bu zaaf batın ve zahir olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bâtında olan, psikolojik bir ahlak olarak kibir ile anılmakta; zâhirde olan ise insanın diğerlerine karşı sergilediği övünme kaynaklı hareket tarzı olup tekebbür olarak adlandırılmaktadır.²⁰⁴

Kur’ân’da inkâr gerekçesi olarak dile getirilen en önemli unsurlardan biri büyüklenmedir. İlk olarak şeytanın isyanında görülen bu duygu ve tavır, daha sonraları pek çok inkârcı kişi ya da toplumda görülmüştür.²⁰⁵ Her ümmet, kendine gönderilen peygamberi ve dini yalanlarken, inkârını kibir üzerine oturtturmuş, benliğinin arkasına sığınarak küfrüne meşruluk kazandırma gayretine girmiştir. Onların inkârlarının altında yatan temel sebebin bu olduğuna dair Kur’ân’da çok net ifadeler yer almaktadır.²⁰⁶

Seyyid Kutub kibir hakkında şu ifadelere yer verir: “İnsan denen yaratık çoğu zaman kendi kendisini unuttur. Kendisinin küçük, zayıf bir varlık olduğunu, gücünü kendisinden değil, gücün birinci kaynağı olan Allah’a bağlılığından aldığını unuttur. Bu

²⁰⁰ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 1\53.

²⁰¹ Motiv: Canlı varlıkta aktivite ve davranışları meydana getiren ve onları belirli hedeflere yönlendiren bir kuvvettir. (Daha Geniş Bilgi İçin Bkz. Necati, *Kur’an ve Psikoloji*, 17.)

²⁰² Bkz. Kasapoğlu, *Kur’an’da İman Psikolojisi*, 189.

²⁰³ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 696.

²⁰⁴ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 275.

²⁰⁵ Bkz. Sad, 38\75-76, Sinan Öge, “Kur’an’da İnkârcı Mazeretleri ve Geçersizliği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40, (Aralık 2013): 53.

²⁰⁶ Bkz. Nahl 16\22, Mü’min 40\56, Yılmaz, “Kur’an’a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri”, 109.

kaynakla olan bağıını koparır. Sonra başını alıp gider. Kabarır, şişer, yükselir, göğsünü kibir doldurur ve bu büyüklük taslayışı helak olan şeytandan alır.”²⁰⁷

Kutub, insanoğlunun Allah’ın ayetleri hakkında mücadeleye girmesinin nedenini kibir olarak belirtmektedir. İnkârcı insanın kalbini dolduran ve tartışılması imkânsız olan konularda tartışmaya iten bu kibirdir. Kutub, bu kibir duygusunun çirkin ve korkunç bir hareket olduğunu dile getirmektedir. Bu duygu kişinin kendisini yorduğu gibi etrafındaki insanları da yormakta hem içine girdiği göğsü hem de diğer insanların göğsünü daraltmakta, rahatsız etmektedir.²⁰⁸

Lokmân sûresindeki ayetler ise kibre bürünmüş inkârcının psikolojisini ve kibrinin fiillerine nasıl yansıdığını çok güzel bir şekilde ifade etmektedir: “*Ayetlerimiz o sapık kimseye okunduğu zaman sanki onları hiç işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklükten sırt çevirir. İşte onu can yakıcı azapla müjdele!*”²⁰⁹ Allah’ın ayetlerini dinleyip, onun bir beşer kelamı olmadığı ve ne peygamberin ne de kendilerinin böyle bir kelamı inşa edebileceklerini anlamalarına rağmen, bu durum işlerine gelmediği için, nazmı ve muhtevasıyla o ayetleri hiç duymamış gibi davranıp eski hallerinde ısrar etmişlerdir.²¹⁰ Zira kibir bütün kafirlerin psikolojik bir realitesidir.²¹¹

Kibir, Lokmân sûresinin ilerleyen ayetlerinde Lokman’ın (a.s.) oğluna verdiği öğütler arasında da yer almakta ve onu kibirli tavırlardan men etmektedir: “*İnsanları küçümseyip yüz çevirme yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Allah kendini beğenmiş övünen kimseyi sevmez.*”²¹² Bu ayette yüz çevirmekten, böbürlenerek yürümekten kastedilen, kibirden dolayı takınılan hem ilahi hem de beşerî planda nefrete neden olan olumsuz tavırlardır.²¹³ Çünkü kendini beğenme, insanlardan yüz çevirme kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerinde hakaret ve kibir duygusuna götürmektedir. Bu durumu ifade etmek için Seyyid Kutub, kibir duygusunu hem kişiyi hem de etrafında bulunan

²⁰⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\639.

²⁰⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\639.

²⁰⁹ Lokmân 31\7.

²¹⁰ Öge, “Kur'an'da İnkârcı Mazeretleri ve Geçersizliği”, 54.

²¹¹ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 278.

²¹² Lokmân 31\18.

²¹³ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. 275.

kimseleri yoran çirkin bir fiil olarak tasvir etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de meselenin ehemmiyetinden ötürü birçok ayette inanmayanların kibir duygularını yermektedir.

2.4.1.2. Alay Etme Psikolojisi

Karşısındakini küçük görme, aşağılama, beğenmeme neticesinde vuku bulan alay, sözlü ifadelerle sergilendiği gibi kişinin davranışları ve tavırlarıyla da fiili olarak gerçekleşebilir. Kur'ân-ı Kerîm'in beyanına göre inkârcı kimseler iki tavrı da takınmışlardır. Bu tarih boyunca hep böyle süregelmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) döneminde var olduğu gibi önceki bütün peygamberler de aynı olaylarla yüz yüze gelmiştir.²¹⁴ Kur'ân-ı Kerîm bu durumu ve alay konusu edilen pek çok konuyu farklı sûre ve ayetlerde ele almıştır.²¹⁵

Seyyid Kutub, kutsal şeyleri alaya almayı laubali ve hasta bir ruh olarak tarif etmektedir. Laubalilik ise bilincin kaybolması, bunaklıktır. İnsan ruhu ciddilik, önemseme ve kutsallık duygularından yoksun olduğunda bu hastalıklı duruma düşmektedir. Kutub, Kur'ân ayetlerini, insanların kutsal saydıklarıyla alay eden bu hastalıklı ruha sahip kimselerin her çağda bulunduğunu söylemektedir.²¹⁶

Lokmân sûresinin irdelemeye çalıştığımız bu ayetlerinde inkârcıların alaya aldıkları şeyin Allah'ın ayetleri olduğu dile getirilmiştir. İnkârcılar, müminlere psikolojik bir baskı kurarak, inanmayanlar üzerindeki var olan tesirini, Allah'ın ayetleri ile alay etmek suretiyle bertaraf edip asgariye indirmeyi hedefledikleri ortaya konulmuştur.²¹⁷

2.5. İman Edenlerin Kurtuluşu

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّتُ النَّعِيمِ ﴿٨﴾ خَالِدِينَ فِيهَا وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾﴾

*“İnanıp yararlı iyi işler yapanlar için nimeti bol cennetler vardır. Orada ebedi olarak kalacaklardır. Bu, Allah'ın gerçek vaadidir. O güçlüdür, hakimdir.”*²¹⁸

Ele alınan bu ayette sûrenin başında özet olarak verilen kurtuluşun niteliği biraz daha açılarak ahirette görecekleri karşılıklar haber verilmektedir. Allah'a tam olarak,

²¹⁴ Yılmaz, “Kur'an'a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri”, 115.

²¹⁵ Bkz. Enbiyâ 21\36; Furkân 25\41, Mâide 5\57-58, Tevbe 9\65, Mü'minûn 23\110.

²¹⁶ Kutub, *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, 7\258.

²¹⁷ Yılmaz, “Kur'an'a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri”, 116.

²¹⁸ Lokmân 31\8-9.

şüphesiz inandıktan sonra imanlarını salih amel ile ispatlayanlara Allah'ın hak vaadi olan cennetler ve ebedi yaşam verilecektir.

Seyyid Kutub, salih ameli imanın gereklerinden saymakta, imanlı olduklarını iddia edenlerin bu realiteyi kavraması gerektiğini dile getirmektedir.²¹⁹ Kur'ân'da ne zaman ahirette görülecek karşılık hatırlatılsa, onun öncesinde iman ile birlikte salih amelin hatırlatıldığını vurgulamaktadır. Zira iman canlı ve aktif bir gerçektir.²²⁰

İman kalp ile tasdiktir ve tam olarak gerçekleşmesi salih amellere bağlıdır. Bu sebeple Allah Teala ikisini peş peşe zikretmiş ve cennetin ancak ikisiyle birlikte kazanılacağını haber vermiştir.²²¹

Bu ayette iman edip salih amel işleyenlere vad edilen cennetten bahsetmek için Cennâtü'n-Naîm ifadesi kullanılmıştır. Kur'ân'ın geneline bakıldığında cennet için, Cennetü'l-Adn, el-Firdevs, Darü's-Selam gibi birçok isim kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Kur'ân'da geçen cennet sahneleri, insanların hislerini ve duygularını içermektedir. Teşvik edici konuşmalar, muhatabın duygu, düşünce ve kişilik düzeyine uygun olmakta ve cennet ehli sahnelerinin, mesajı muhataba ulaşması için tüm bu gereklilikleri içermektedir. Cennet mükafatından bahsedilen ayetlerde, insan tabiatıyla ilgili şu husus da akla gelmektedir; insan güzelliğe, iyiliğe ve rahatlığa meyillidir. Zorluklar, sıkıntılar ve yorgunluklarla dolu dünya hayatı nedeniyle, hayatında rahatlık için bu doğuştan gelen eğilimi aramaktadır. Kur'ân-ı Kerîm de ona aradığı bu güzellik ve rahatlığın adresini vermekte ve yolunu göstermektedir.²²²

Kutub, Cennâtü'n-Naîm'i tefsirinde şöyle tasvir etmektedir: “Bütün nimetleri içeren katmerli bir refahtır ve nefis arzuladığı her nimeti bulacaktır. Bu nimetler içerisinde hem bedenleri hem de ruhları ile yaşayacak sevinçleri yüzlerinden ve hareketlerinden belli olacaktır. Orada tahtlar üzerinde oturacak, hoşnutluk ve rahatlık içerisinde nimet yurdunda bulunacaklardır.”²²³

²¹⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1\127.

²²⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\222.

²²¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meali ve Tefsiri*, çev: Ali Namlı vd., (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 15\130.

²²² Esra Yıldırım, *El-İnfi'âlâtü'n-Nefsiyye Fi Meşahidi Ehli'l-Cenneti Ve Ehli'n-Nar Fi'l- Kur'ân'il-Kerim*, (Amman: Dâr'ul-Me'mûn Li'n-Neşri Ve't-Tevzî, 2022), 54-57.

²²³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\500- 10\400.

Lokmân sûresinin ele alınan bu ayetinde insanın yukarıda bahsedilen fitratına uygun olarak inanıp yararlı, iyi işler yapanlara nimeti bol cennetler yani Cennâtü'n-Naîm vaad edilmektedir.

2.6. Yaratması Allah'a Mahsus Olan Gök ve Yerdeki Harikalar

﴿خَلَقَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ۖ وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوْسًا أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ ۖ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ ۖ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ رَوْحٍ كَرِيمٍ ﴿١٠﴾ هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ ۚ بَلِ الظَّالِمُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١١﴾﴾

“Allah, gökleri gördüğünüz gibi direksiz yarattı. Sizi sarsmasın diye yere sabit dağlar yerleştirdi ve orada her çeşit canlıyı yaydı. Gökten su indirip orada her güzel çifti bitirdik. İşte bunlar Allah'ın yarattıklarıdır. O'ndan başkası ne yarattı? Doğrusu o zalimler, açık bir sapıklık içindedirler.”²²⁴

Bu ayetler Allah'ın ayetlerinden yüz çevirme alışkanlığına sahip olanlara, bütün kâinatın yaratıcısının Allah olduğuna ve başka hiç kimsenin tasdik edilmeyi hak etmediğine dair bir delil sunma çağrısıdır.²²⁵ Seyyid Kutub, bu ayetler de üzerinde durulan görkemli evrenin; Allah'ın kudretinin ve hikmetinin alameti, sûrenin akışı içinde geçen meselelerin delili olduğunu söylemektedir.²²⁶

Kutub bu ayeti şu şekilde yorumlamaktadır: “Gökler, bilimsel veya herhangi bir araştırma yapmaksızın yüksek, geniş, görkemli dış görünüşüyle, bakış ve hisle yüz yüzedir. Sadece çıplak gözle irdelenmesiyle bile tek başına insan yapısının sarsılması için yeterlidir. Görkemli büyüklüğü ve yaratılanları bu denli uyum içerisinde tutan ilginç sistem karşısında insan gözü bakmaya, kalbi düşünmeye cezbedip, düşünmekten usanıp yorulmadan ve uzayıp giden bu uzun düşünüşten geri dönmeyerek, kusursuz güzellik önünde hayran kalmaktadır.”²²⁷

Ayette gökleri gözlemlene konusuyla ilgili bazı açıklamalarda bulunmak gerekirse kâinatın merkezi daima insanın kendisi ve nefsidir. Üzerinde kendisini çepeçevre kuşatan bir gökyüzü vardır. Bunun her noktasından bakıldığında gözlere birer yarım

²²⁴ Lokmân 31\10-11.

²²⁵ İbn Âşûr, *et Tahrir ve't Tenvir*, 21\145-146.

²²⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8\223

²²⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8\223.

küre şeklinde görülür ve mekanik merkez neresi olursa olsun gözlem merkezi insanın kendisi olur. Kubbe şeklinde görülen gökyüzü de dünyanın semasını oluşturur ve göklerin mekanik çekim ilişkileri akılları hayrete düşürecek boyuttadır.²²⁸

Kutub, akılları hayrete düşüren bu sahnenin önünde durup düşünen kimsenin, göklerin değil direksiz, direkli olarak dahi Allah'tan başka hiçbir kimse tarafından yükseltilemeyeceğini kavrayınca içinde bir ürpermenin meydana gelerek bir iç uyanışa vesile olacağını ifade eder.²²⁹

Ayette göklerin direksiz yükseltildiği ifade edildikten sonra “gördüğünüz gibi” ifadesine yer verilmiştir. Gerek halkın sıradan temaşa ve gözlemlerini, gerek fen ehlinin ve uzmanlarının rasathanelerindeki dev aletlerle yaptıkları gözlemlerin hepsini içine alan bu “gördüğünüz gibi” ifadesinin burada belâgatlı bir tembihi ifade ettiği açıkça ortadadır. Ayetlerde kâinatın mekanik özelliğinin yanında bir de ruh ve şuur olayları bulunduğu dikkat çekilerek âfâk ile enfüs arasındaki ilişkiler hatırlatılmış ve Allah'ın varlığına şahitlik eden delillerin yalnızca mekanik ilişkilerdeki sırlarla değil, asıl bu ruhsal ilişkiler ile tecelli edeceği anlatılmıştır.²³⁰

Ayetin devamında gelen “Sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi” ifadesi yerkürenin hareketleriyle insanların sıkıntıya düşmesinin engellenmesi ve sakın bir yer olsun diye dağların bulunduğunu anlatmaktır. Zira yeryüzü sıvı bir halde olup yer hareket etseydi bu durum yüzünden sıkıntılar meydana gelirdi. Ama toprak kütesinin yaratılması ve dağların kazık gibi oturtulması ile bu sıkıntı bertaraf edilmiş yeryüzü insanların yaşaması için uygun bir hale getirilmiştir.²³¹

Ardından gelen “Orada her çeşit canlıyı yaydı” ifadesi ile anlatılmak istenen yerin hareketsiz oluşunda, canlıların hareket edebilmesi gibi maslahatlar olduğudur.²³² Zira hikmet sıfatının delili bağlamında, “Orada her çeşit canlıyı yaydı” diyerek, yaratılışa getirdiği faydalar kapsamına şükran da dahil edilmiştir. Allah, mahlukatı yarattığı gibi, lütufta bulunarak, hikmet ve merhametinin izlerini yarattıkları üzerinde göstermiştir.”²³³

²²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5\118.

²²⁹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6\338.

²³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5\117-118.

²³¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5\ 450.

²³² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 18\150.

²³³ İbn Âşûr, *et Tahrir ve't Tenvir*, 21\146.

Ayetin devamında gelen “Gökten su indirip” ifadesi Allah’ın kullarına lütfettiği bir başka nimet olup bütün bu nimetlerin tam ve mükemmel oluşu, yerin hareketsiz olması sayesinde olduğunu anlatmak istemektedir.²³⁴

Kutub, suyun gökten indirilmesini farkında olmadan yaşadığımız ilginçliklerden biri olarak görmektedir. Nehir yataklarında akan göllere dolan, hücrelerden kaynakayan sular; işte bunların hepsi göklerle yerin düzeni ve aralarındaki bağlantılar, boyutlar, yapı ve biçim bağlantılı duyarlı bir sisteme göre gökten inmektedir.²³⁵

Kutub ardından gelen “Orada her güzel çifti bitirdik” ifadesi ile suyun yere inişinin ardından yerde bitkilerin bitmesi; canlılık, çeşitlenme ve küçük bir çekirdekte gizlenen kalıtım gibi sonu gelmez ilginçlikleri içerdiğini ifade etmektedir. Zira bir bitkinin, bir çiçeğin renklerinin dağılımının araştırılması dahi insanı bu hayatın yaratıcısına, imanın derinliklerine götürmektedir.²³⁶

Kutub, duyguyu sarsan bilinci çaresiz yakalayan bu evrensel kanıt önünde, insanı ürperten, yarattığını gördükleri halde Allah’a ortak koşan serkeş kalplerle Kur’ân’ın şu ikazı yaptığını ifade eder: “İşte bunlar Allah’ın yarattıklarıdır. O’ndan başkası ne yarattı? Doğrusu o zalimler, açık bir sapıklık içindedirler.”²³⁷

Bu ayetlerde, Allah’ı bırakıp put vb. şeylere tapanları ve O’na bir kısım ortaklar koşanlar uyarılarak, gökleri yeri ve orada bulunanları Allah’ın yarattığı beyan edilmektedir. Müşrikler ve kafirlere Allah’ın dışındaki şeylerin neyi yarattıkları sorularak akılsızlıkları ortaya konulmakta ve bu zalimlerin apaçık bir sapıklık içinde oldukları zikredilmektedir.²³⁸

Bu ayetlerde dikkatleri çeken ince noktalardan biri psikolojik tefsirin dayanakları olan âfâkî ve enfüsî delillerin zikredilmesidir.²³⁹ Kutub âfâkî ve enfüsî delilleri Allah’ın kullarına hem bu evrenin hem de kendi ruhlarının gizli yönlerinin gösterileceğine ilişkin vaadi olarak yorumlar.²⁴⁰

²³⁴ Râzî, *Mefâtihu ’l-Gayb*, 18\150.

²³⁵ Kutub, *Fî Zılâli ’l-Kur’ân*, 8\224.

²³⁶ Kutub, *Fî Zılâli ’l-Kur’ân*, 8\224-225.

²³⁷ Lokmân 31\11, Kutub, *Fî Zılâli ’l-Kur’ân*, 8\216.

²³⁸ Taberî, *Câmi ’u ’l-beyân*, 20/134.

²³⁹ Psikolojik Tefsirin Dayanakları İçin Bkz. 1. Bölüm s. 11-12.

²⁴⁰ Kutub, *Fî Zılâli ’l-Kur’ân*, 9\45.

Ayetler göklerin ve yerin yaratılışını anlatarak bunda insanlar için birçok hikmet ve maslahatın olduğunu bildirmekte ve evrenin yegâne yaratıcısı olan Allah'ın varlığı ve birliğini gözler önüne sermektedir. Kutub bu delillerin herhangi bir vasıtaya ihtiyaç duymadan dahi görülebileceğini ve bunun karşısında kalplerin ürpereceğini ifade etmektedir.

2.7. Lokman'ın (a.s.) Hikmeti ve Şükür

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ ۖ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌ حَمِيدٌ ١٢﴾

“And olsun ki, biz Lokman’a hikmet verdik. “Allah’a şükret” dedik, kim şükrederse kendisi için şükreder. Kim nankörlük ederse bilsin ki, Allah zengindir, övülmeye layık olandır.”²⁴¹

Lokman (a.s.) hakkındaki rivayetlere ve bilgilere ikinci bölümde ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Sûresinin bu kısmında Lokman’a (a.s.) verilen hikmet ele alınmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm bu efsanevi şahsiyeti, insanın uyması gereken davranış tarzları konusundaki öğütlerin bir anlatım vasıtası olarak kullanmıştır.²⁴²

Hikmet sözlükte ilim ve akıl ile Hakkı bulmak anlamına gelmektedir.²⁴³ Ayette geçen hikmet kelimesi hüküm, hükümet ve sağlamlaştırmak demek olan ihkâm manalarıyla ilişkili olarak mastar ve isim olmaktadır. Bundan dolayı manevî yahut lafzî alanda mana ilişkileriyle pek çok anlamlarda kullanıldığı için yerine göre tefsir edilmesi gerekmektedir.²⁴⁴

Âlimlerin örfünde hikmet; bazen teorik bazen bilimsel tarif edilirse de tam manasıyla illet ve sebepleri bilerek, gayeye isabet edecek şekilde ameli ilme, ilmi amele uydurmak demektir. Dolayısıyla hikmet verilen kişiye birçok hayrın verildiği dile getirilmiştir.²⁴⁵

Ayette de bildirildiği üzere Lokman’a (a.s.) verildiği bildiren hikmet; din konusunda derin bilgi, sahih inanç, akıl, yerinde ve doğru konuşma, isabetli görüş ve davranış olarak ifade edilmiştir.²⁴⁶

²⁴¹ Lokmân 31\12.

²⁴² Esed, *Kur’an Mesajı*, 998.

²⁴³ İsfahanî, *el-Müfredât fî ġaribi’l-Kur’ân*, 249.

²⁴⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2\204-205.

²⁴⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6\271. Bkz. Bakara 2\269.

Seyyid Kutub’a gelince bu ayet sadedinde Lokman’a (a.s.) içeriği şükür olan hikmetin verildiğini söylemiştir.²⁴⁷ Kutub “*And olsun ki, biz Lokman’a hikmet verdik. Allah’a şükret dedik.*” ayetinde, sözü ve kıssası sunulan seçilmiş, hikmet sahibi kişi örnek alınmak suretiyle dolaylı olarak Allah’a şükre Kur’ânî bir yönlendirme olduğunu söylemiştir. Allah’a şükür, şükredenin biriktirdiği erzak olup, ona yarar sağlamaktadır. Zira Allah’ın kimsenin şükrüne ihtiyacı yoktur, yarattıklarının hiçbirisi O’nu yüceltmese de O kendi özü gereği zaten yücedir.²⁴⁸

Kur’ân’ın belâgat ve fevkalade i’câz sanatını taşıyan ayetlerden biri olan “Allah’a şükret” ifadesi, Lokman’a (a.s.) verilen hikmet ilkesini ve ona şükretme emrini kapsayan bir anlam taşımaktadır. Bu ifade aynı zamanda nimetin gerçekleştiğinde şükre başlanması gerektiğini dile getirir. Bu da nimetin elde edilmesiyle birlikte şükretmeye acele edilmesi gerektiğine işaret eder.²⁴⁹

Lokman’a (a.s.) verilen ilk hikmet, kendi içsel hikmetidir. Allah ona, verdiği nimetlere, özellikle de hikmeti verme ve bu hikmeti kabul etme yeteneğine sahip olma nimetine şükretmesini emretmiştir. Bu da hikmetin temelidir. Çünkü kişinin kendi gerçekliğini ve delillerini anlaması, dış şeylerin gerçekliklerini anlamasından ve başkalarına rehberlik etmekten önce gelmektedir. Kişinin kendi varlığını ve mükemmelliğin kaynağını tam olarak hissetmesi gerekir ki bu da Allah’ın verdiği nimetlere şükretmeyi gerektirmektedir. Ayrıca, Allah’a şükretmek hikmetle de ilgilidir çünkü hikmet, eşyanın gerçekliğini anlamayı ve bu bilgiyi uygulamayı gerektirir. Hikmetli kişi, insanlara bu gerçekleri onların yeteneklerine uygun şekilde, bazen yasama bazen de öğüt verme yoluyla aktarır ve onları bildikleri şeylerle hareket etmeye teşvik eder. Bu hareketler şükürün bir parçasıdır. Zira şükür, Allah’ın nimetlerini O’nun yarattığı şeyler için kullanmak anlamına gelir. Bu yüzden şükür, doğru ve faydalı işlerin başıdır ve hikmetin gereği olarak en faydalı bilgiyi, daha az faydalı bilgilerin önüne koyar. Şükür, bilgi olarak en yüksek mükemmelliğin başlangıcı ve uygulama olarak da son noktasıdır. Bu anlamı vurgulamak için Allah, “kim şükrederse kendisi için şükreder” ifadesiyle şükürün faydasının şükreden kişiye olduğunu açıklamıştır. Şükürün etkileri, şükreden kişinin

²⁴⁶ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 20/136.

²⁴⁷ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 8/225.

²⁴⁸ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 8/225.

²⁴⁹ İbn Âşûr, *et Tahrir ve’t Tenvir*, 21/153.

kendi mükemmelliğini artırırken, şükredilen kişi bundan hiçbir yarar sağlamaz. Çünkü Allah, şükredenlerin şükrüne muhtaç değildir. Bu açıklama, karşıtını belirterek daha da netleştirilmiştir: “*Kim nankörlük ederse bilsin ki, Allah zengindir, övülmeye layık olandır.*” Bu, nimete karşı şükretmemenin, nimetin inkârı anlamına geldiğini ve Allah'ın şükre ihtiyacı olmadığını ifade eder. İnsanlar arasındaki durum farklıdır; çünkü şükür, insanların birbirlerine yarar sağlayabilir ve bu, onların faydalarını artırabilir. Ancak Allah, tüm bunlardan müstağnidir ve her türlü övgüye layıktır. Allah'ın övgüye layık oluşu, tüm varlıkların hatta O'na inanmayanların dilleriyle ifade ettiği bir gerçektir.²⁵⁰

2.7.1. Şükür Psikolojisi

Şükür kelimesi Arapça bir kelime olup “شكر” kelimesinden türetilmiştir. Verilen herhangi bir nimetten dolayı, nimeti verene karşı söz, hareket veya kalp ile gösterilen saygı ile karşılık verme, nimet ve iyiliği anıp, sahibini övmedir.²⁵¹

Şükür; Allah'ın nimetinin etkisi, kulun dilinde itiraf ve övgü, kalbinde şahitlik ve muhabbet, organlarında da itaat ve boyun eğme olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun ilk yolu nimeti tanımaktır. Kul nimeti tanıdığı zaman nimetin sahibini de tanır. O'nu tanıyınca O'nu sevmeye ve O'nun hoşlanacağı şeyleri yapmaya niyet eder. Bu da insanı imana götürür. Zira imanın başı da şükretmektir.²⁵² Allah kullarına önce iman emretmekte ve imanın ardından kulun Allah ile olan bağına rengini veren şükretme, vefa, minnettarlık gibi duygulara sahip olmasını istemektedir.²⁵³

Şükür duygusu, davranışı, yaşam tarzı, alınan bütün iyiliklere karşı iyilik ve minnettarlık, yardımseverlik, adalet, doğruluk, diğerkâmlık gibi ahlâkî erdemleri öngördüğü için bütün ilahî ve ilahî olmayan inançlarda en önemli duygu, davranış ve yaşantı durumu olarak kabul edilmektedir. Şükredebilmek, insanî bir öge olarak insanın ve insanlığın mutluluğunun temeli olarak görülmüştür. Dinî anlamda şükür, insanda doğuştan vardır. Kişiyi şükretmeye yönlendiren sebeplerden biri olarak kendisinden daha güçlü bir varlığa sığınma ihtiyacı gösterilebilir. Dinî literatürde her şeye gücü

²⁵⁰ İbn Âşûr, *et Tahrir ve't Tenvir*, 21\152.

²⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4\423-424.

²⁵² Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşat Atalar, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 341-344.

²⁵³ Şaban Ali Düzgün, “Kur'an'ın Tevhid Felsefesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 3\1, (Şubat 2005): 7.

yeten ve her şeyi yaratan gücün verdiği sonsuz nimetlere karşı teşekkür etme durumu, şükretmenin insandaki psikolojik temellerini oluşturur.²⁵⁴

Seyyid Kutub tefsirinde Allah’a şükretmenin birçok dereceleri olduğunu zikretmiştir. Bu eylem Allah’ın bağışlarını itiraf ve O’na karşı gelmekten utanmakla başlar. İnsanın varlığını sadece Allah’a şükretmeye adanması, beden her hareketinde, dilin her dönüşünde, kalbin her çarpışında ve duyguların her titreşiminde O’na şükretmenin amaç edinilmesi ile son noktasına varır ve doruğa ulaşılır.²⁵⁵

Yukarıda ele alınan ayette: “*And olsun ki, biz Lokman’a hikmet verdik. “Allah’a şükret” dedik*” buyrulmaktadır. Burada bahsedilen hikmet doğruyu araştırıp kabul etme, hizmet etme, faydalı olma, bilgi, beceri, ilim ve marifet sahibi olma demektir. Hikmet, ilimlerin kaynağı, faziletlerin başıdır. Dünya ve ahiret saadeti hikmet ile meydana gelir. Hikmet büyük bir nimettir ve şükre sebeptir.²⁵⁶ Şükür insanı hem insanlar içinde hem ilahî anlamda yükselten bir güçtür.²⁵⁷ Şükretmeyi bilen insan, iç dünyasını zenginleştirip, dışa dönük yaşamayı bilen kendisine saygısını geliştiren insandır. Bir şeylere sahip olmak isterken aşırı hırs gösterip kendini yıpratmaz. Elindeki bir nimeti kaybettiği zaman veya ulaşamadığı bir hedefi için kendisine zarar vermez. Amaçları için çalışırken kazandıklarıyla başkalarına fayda sağlar. Hayatı en doyurucu şekilde yaşayıp örnek insan olmaya çalışır.²⁵⁸

Yukarıda ele alınan ayette şükür; hikmetten bir parça ve imanın bir gereği olarak görülmektedir. Seyyid Kutub ayette geçen şükürün Kur’ânî bir yönlendirme olduğunu ifade ederek bu duygunun aslında kişinin kendisine faydası olduğunu dile getirmektedir. Zira bu duygu kişinin hem psikolojik olarak hem de ruhsal olarak mutlu ve dengeli bir hayat sürmesinde etkin rol oynamaktadır. Başka bir yönden bakıldığında ise kalpten gelen bu samimi duygu imanının bir göstergesidir.

²⁵⁴ Hanife Miran, *Hamd ve Şükür Kavramlarının Psikolojik Tahlili*, (Sakarya, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010): 26-27; Gülüşan Göcen, *Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması*, (Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 73-74.

²⁵⁵ Kutub, *Fi Zilâli’l-Kur’ân*, 1\214.

²⁵⁶ Bilal Gündüz, *Kur’an’da Küfrün Karşısı Olarak Şükür*, (Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011): 110.

²⁵⁷ Göcen, *Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması*, 48.

²⁵⁸ Osman Yılmaz, *Hamd ve Şükür Bilincinin İnsan Psikolojisine Etkisi*, (Rotterdam, Avrupa İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018): 60.

2.8. Şirk

﴿وَإِذْ قَالَ لُقْمَنُ لِبَنِيهِ ۖ وَهُوَ يَعِظُهُ يَبْنَىٰ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾

*Lokman oğluna öğüt vererek; “Ey oğulcum! Allah’a ortak koşma, çünkü ortak koşmak, büyük bir zulümdür.”*²⁵⁹

Seyyid Kutub’a göre bu öğüt, işini gereğince yapan Lokman’ın (a.s.) oğluna verdiği kusursuz bir öğüttür. Bu öğüt psikolojik etkenleri de yanına alarak daha önce değinilen iman ve ahiret meselelerini de işlemektedir.²⁶⁰

Ayetin hemen başında zikredilen “Oğulcum” ifadesi, merhamet ve şefkati yansıtmaktadır. Lokman (a.s.), oğluna öğüt verirken bir yandan sevgi, şefkat ve merhamet duygularını ortaya koymakta diğer yandan ise oğlunu umursayıp önemseyip, ciddiye aldığını gösteren özel bir kelime seçip iletişimde kullanması dikkat çekmektedir. Bu hitap, insani ilişkilerde nasıl bir üslup kullanılması gerektiğini gösteren önemli bir örnektir.²⁶¹

Ayette geçen “يَعِظُهُ” kelimesi korkutmakla birlikte sakındırma anlamına gelmektedir.²⁶² Lokman (a.s.), oğluna öğüt verirken, şirkten vazgeçmesini istemektedir. Zira inancın ıslah edilmesi, eylemin ıslah edilmesinin temelidir.²⁶³

Kutub, ayette şirkin büyük bir zulüm olduğunun iki defa vurgulandığını ifade eder. İlk yerde Allah’a ortak koşmayı yasaklayan emrin öne alınıp, dayandığı nedenin ondan ayrılması, ikinci yerde ise Allah’a ortak koşmanın büyük zulüm olduğunun “لَنْ” ve “إِنَّ” edatlarıyla pekiştirilmesidir. Bu öğüt, Lokman’ın (a.s.) oğluna açıklayıp emrettiği ve her türlü art niyetten uzak, içtenliğinden kuşku duyulmayan bir öğüttür. Allah’ın insanlardan hikmet verdiklerinin diliyle akıp gelen hayırdan başka bir şey gözetilmeyen ezeli bir gerçektir. Kutub, ayette gözetilen psikolojik etkenlerin bunlar olduğunu dile getirir.²⁶⁴

²⁵⁹ Lokmân 31\13.

²⁶⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8\217.

²⁶¹ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 105.

²⁶² Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 15\148.

²⁶³ İbn Âşûr, *et Tahrir ve't Tenvir*, 21\155.

²⁶⁴ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8\226.

Ayette geçen korku ve uyarı kavramları insanları cezadan korumaya teşvik etmektedir. İnsanda var olan korku duygusu sadece dünya hayatında var olan tehlikelerden korumaya yönelik değildir. Önemli faydalarından biri de ahiret yaşantısında Allah'ın azabından sakınmaya yönlendirmesidir.²⁶⁵ Zira insan Allah'a karşı sorumlu olduğunu ve davranışlarından hesaba çekileceğini bilmelidir. Lokman (a.s.) oğluna öğüt olarak verdiği tevhit meselesi ile insanların Allah'a itaat etmeleri ve güvenmeleri gerektiğini anlatmak istemektedir. Kutub'un da tefsirinde anlatmak istediği, bu psikolojik etkenler dünya ve ahiret mutluluğu için gerekli olan ruhsal durumu güçlendirmede ve Allah'a yönelmede önem arz etmektedir.

Şirkin zulüm olması hususuna gelince şirk hem zulüm hem de haksızlıktır. Çünkü zulüm, bir şeyi yerinden başka bir yere koymaktır. Yani Allah'ın hakkını, Allah'tan başkasına vermektir. Aynı zamanda *“Biz Ademoğullarını gerçekten çeşitli ayrıcalıklarla donattık...Onları yarattığımız diğer canlıların çoğundan üstün kıldık.”*²⁶⁶ ayeti ile ikram edilen o kıymetli nefsi, adı şeylere ibadet ettirerek alçak ve zelim kılmaktır.²⁶⁷

2.8.1. Şirk Psikolojisi

Şirk sözlükte ortaklık, ortak olmak, pay, hisse anlamındadır. Şerîk ve müşârik; ortak olan, eşrâk ve şürekâ ise hem şirk hem de şerîk kelimelerinin çoğulu olarak ortak; pay, hisse sahibi, hissedar; müttefik anlamına gelmektedir.²⁶⁸ Terim olarak ise; Allah'ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya O'na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanma anlamına gelmektedir.²⁶⁹

Şirk, insanın iç aleminden dış dünyaya doğru uzanan geniş alanda, Allah'ın varlığına ve birliğine şahitlik eden bütün olguları ve belgeleri görmezden gelerek yaratıcıya karşı duyarsız olmanın, yaratıcı ile yaratılanı karıştırmanın ve bu tutumdan gelen davranış bozukluklarının en belirgin ismidir. Şirk kavramının Kur'ân'da çok tekrar edilmesinin

²⁶⁵ Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, 58.

²⁶⁶ İsrâ 17\70.

²⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6\272.

²⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10\448; İsfahanî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, 451-452.

²⁶⁹ Muhammed b. Yakub Firuzabadi, *el-Kamusu'l-Muhit*, (Beyrut: Dâru'r-Risala, 2005), 944-945.

nedeni Allah’a karşı büyük bir isyan, zulüm, fert ve toplum hayatını ciddi şekilde tahrip etmesidir.²⁷⁰

Şirkin oluşmasında, psikolojik faktörler ön plandadır. Dış faktörler etkili olsa da şirk insanın iç âleminde başlayıp sonuçlanan bir süreçtir.²⁷¹ İman ve tevhit özünde Allah’a güven duymanın bir ifadesi iken; bu kavramların zıddı olan küfür ve şirk Allah’a karşı güven konusunda yaşanan problemlerin bir ifadesidir.²⁷²

Seyyid Kutub, Kur’ân’da şirki zulmün en karanlığı ve çirkini olarak ifade edildiğini söylemiş²⁷³ ve şöyle tanımlamıştır: “İnsanlar arasında Allah’a ortak koşanlar vardır. İnsanların yaşadıkları dönemlerde söz konusu ortaklar çeşitli taşlar, ağaçlar, yıldızlar, gezegenler, melekler ve şeytanlar olarak ortaya çıkmışlardır. Bu ortaklar, bütün cahiliye dönemlerinde ya bir takım cansız nesneler ya putlaştırılmış şahıslar ya ideolojiler ya da nazariyeler kılığında belirmişlerdir. Bunlar eğer Allah’ın adı ile yan yana anılır ve kalpteki Allah sevgisine ortak edilirse, tümü ile gizli veya açık birer şirktir.”²⁷⁴

Kutub insanın şirke düşmesinin asıl sebebini iç güçlerinin somut ifade şekillerini arayan fitri özlem olarak açıklamıştır. Bunun sonucu olarak da insanların önemli bir kesimi, duygu dünyalarının aradığı büyük gücü taş, ağaç, çeşitli yıldızlar, güneş, ay, hayvan, kuş gibi somut ve duyu organları aracılığı ile algılanabilir maddi varlıklarla sembolize ettiklerini söylemiştir.²⁷⁵

Bir başka tarife göre de şirkin kaynağı şudur: İnsanın hayatı, tat ile acının geçididir. İnsan ruhu; acıdan gocunur, tattan hoşlanır, acı sebepleri karşısında öfkelenir, ümit silindiği zaman insan ruhunu ümitsizlik kaplar, korku silindiği zaman da ruhu azgınlık kaplar ve sonuç düşünülemez. Ümidin içinde bir korku, korkunun içinde bir ümit yoksa vazife şuuru hareketsiz kalır. İnsan ruhu, zaman zaman belli ümitler ve belli korkular karşısında birbiri ardınca üzülmürken bir taraftan da bütünüyle belli olmayan, uçsuz, bucaksız ümitlerin, korkuların mutlak etkisi altında bulunur. İnsan ruhunun böyle

²⁷⁰ Osman Aracan, *Fahreddin Razi’nin Tefsirinde Şirk Kavramı ve Müşrikler*, (Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019): 10.

²⁷¹ İsmail Yılmaz, *Kur’an’a Göre Şirkin Sebepleri ve Çeşitleri*, (Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi 2009): 118.

²⁷² Rıza Korkmazgöz, “Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur’an’da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (Mart 2020): 80.

²⁷³ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 2\196.

²⁷⁴ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 1\235.

²⁷⁵ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 1\193.

bütününüyle etkilendiği kayıtsız bir korku ve ümit sebebine karşı duyduğu bu ilgi yaratılışta insan fitratında var olan kendisine ibadet edilen ve ibadet düşüncesinin başlangıç noktasıdır ki, bütün vazife duygusu bunda toplanır ve insan bu duygusunu neye bağlarsa tapılan odur. Ona belirli bir zaman içinde bütün varlığıyla öyle bağlanır, öyle güçsüz olur ki, o lezzeti feda etmeye veya o acıya göğüs germeye kendisince imkân yok gibi düşünür. O zavallı vicdanın böyle sınırla ve sonlu yaratılmış bir sebebe böyle bütününüyle bağlanıp ruhunu vermesi onun huzurunda alçalmalara, öyle tapınmalara sürükler ki, bütün şuur o küçülmeye boğulur ve o andan ilerisini görebilecek akıldan iz kalmaz. İşte bu psikoloji insanlara gerçek mabudu ve gerçek kulluk ilgisini unuttur. Bütün belaları meydana çıkaran şirkin esas kaynağı budur.²⁷⁶

Kur'ân'a göre insanları şirke düşüren konulardan bir başkası da Allah dışındaki canlı veya cansız varlıkları, isteklerini iletme için Allah ile aralarında aracı edinme düşüncesi olmuştur. Bu konuda da psikolojik faktörler rol oynamaktadır. Genellikle insanlar göremedikleri ve düşüncelerine sığdıramadıkları Yaratıcı ile aralarına girip iletişim sağlayacak vasıtalar aramışlardır. Bu arayış, aslında insanların görünür olana inanması, arka planı görememesi şeklinde gerekçelendirilebilecek soyut düşünme kapasitesinin gelişmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.²⁷⁷

Lokmân sûresinin bu ayetinde, Lokman (a.s.) oğluna nasihat babında en büyük zulmü şirk olarak ifade etmiştir. Seyyid Kutub da şirki zulmün en karanlığı olarak tarif ederek bunun asıl sebebini fitri özlem olarak yorumlamıştır. Ayetteki şirk psikolojisi incelendiğinde şirkin asıl sebebinin insanın psikolojik zaaflarından biri olduğu görülmektedir. Şöyle ki yazılanlardan da hareketle insan sıkıntılı ve zor anlarında, heva ve hevesleri sebebiyle, dünya malının çokluğu neticesinde oluşan duygular ekseninde, düşünme kapasitesinin yetersizliği sonucu somut bir varlığa bağlanması yahut aracı kılması şirke düşmesine neden olmaktadır. Bu ise en büyük zulüm ve haksızlık olarak görülmektedir. Zira şirk İslam'ın tevhit akidesine ters düşmektedir.

²⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1\104-106.

²⁷⁷ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, 197.

2.9.Aile Psikolojisi

﴿وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَلَدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصْلَهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَلَدَيْكَ إِلَى الْمَصِيرِ ۝٤﴾ وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ مَرْجِعِكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ ﴿

“Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Anası onu zayıflık üstüne zayıflık çekerek karnında taşımıştır. Onun süten kesilmesi de iki yıl içinde olur. Bana ve ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş Allah’adır. Eğer onlar seni körü körüne bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme; dünya işlerinde onlarla iyi geçin, Allah’a yönelen kimsenin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz banadır. O zaman size yaptıklarınızı haber vereceğim.”²⁷⁸

Bu iki ayet, Lokman’ın (a.s.) oğluna öğütlerini keserek zikredilmiştir. Bunun hikmeti ise çocukların, anne ve babalarına itaatlerinin önemini belirtmek ve bir önceki ayette Lokman’ın (a.s.) oğluna verdiği öğütün birinci maddesi olan “Allah’a şirk koşma” emrini pekiştirmektir.²⁷⁹

Seyyid Kutub, bu ayetlerde zarif bir anlatım ile anne-baba ve çocuklar arasındaki bağın gözler önüne serildiğini ve bunun duygu dolu, ilham verici bir görünümle sunulduğunu dile getirir. Zira Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde insanın, anne ve babasına ilişkin öğütler yinelenmektedir. Ancak anne-babanın evladına ilişkin tavsiyeleri pek az görülür. Bunun nedeni ise insanın yapısının çocuğunu koruyup kollamasını üstlenmiş olmasıdır. Anne-baba çocuklarına cisimleri, psikolojik varlıkları, ömürleri ve sahip oldukları tüm değerli varlıklarını cömertçe verirler. Çocuk ise; ömrünü, ruhî ve psikolojik güçlerini gelecek hayata hazırlanan kuşak için harcadıktan sonra hayatının sonlarını yaşayan kuşakla ilgilenmesi için yinelenen uyarılara ihtiyaç duymaktadır.²⁸⁰

Ayette geçen “Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir” ifadesi ile anlatılmak istenen insanın, anne-babasına ve onların haklarına riayet etmesidir. Bu ifadenin ardından anne öne alınarak anne-baba hakkının büyüklüğü vurgulanmıştır.²⁸¹

²⁷⁸ Lokmân 31\14-15.

²⁷⁹ Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 20/139.

²⁸⁰ Kutub, *Fî Zilâli ‘l-Kur’ân*, 8\226-227.

²⁸¹ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 15\149.

Ardından gelen “*Anası onu zayıflık üstüne zayıflık çekerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur*” ifadesinde geçen “فِضْلٌ” terimi, bazı dil bilimcilere göre ana rahmine düşme, hamilelik, doğum ve bebeklik dönemlerinin tümünü ifade eder. Kısacası bebeğin annesine zorunlu olarak bağlı olduğu dönem vurgulanmaktadır.²⁸²

Ayette annenin fedakarlığına özel bir vurgu yapılmaktadır. Dolaylı olarak onun daha çok ilgi ve sevgi beklediğine işaret edilmektedir.²⁸³ Ancak anne yaptığı fedakarlıklar neticesinde itaat konusunda bir önceliğe sahip ise de ayetin başında zikredilen “بِوَالِدَيْهِ” ifadesinden yola çıkarak babaya da itaatin zorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü doğan bir bebeğin beslenmesi, büyümesi, eğitimi, yetiştirilmesi hem maddi hem de manevi büyük fedakarlıklar ve zahmetler içermektedir. Dolayısıyla baba da itaati hak etmiş olmaktadır.²⁸⁴

Ayetin hemen devamında kişinin hayata geliş sebebi olan anne-babasına şükran duyması, varlığın nihai sebebi ve kaynağı olan Allah’a şükretmesi gerektiği vurgulanmaktadır.²⁸⁵ Ayette anne-babaya teşekkür, Allah’a olan şükürle birlikte zikredilerek önemine işaret edilmiştir. Burada Allah, verdiği nimetlerden dolayı kendisine şükür isterken, kişiyi terbiye edip kuvvet buluncaya kadar meşakatlere katlandığından dolayı anne-babasına da teşekkür etmesi ve saygılı olması istenmektedir.²⁸⁶

Ardından gelen ayette anne babaya hürmet her ne kadar çok büyük bir şey ise de “*körü körüne bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme*” buyrulmaktadır. Kutub, bu noktaya ulaşıldığında itaat etme görevi düştüğünü ve inanç bağının tüm bağların üstüne çıktığını ifade etmektedir.²⁸⁷ Kuşkusuz Allah adına kurulan bağ, en öncelikli bağdır ve hiçbir zaman kopmayan sağlam kulp Allah’a bağlılıktır. Eğer anne-baba

²⁸² Esed, *Kur'an Mesajı*, 998.

²⁸³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4\338.

²⁸⁴ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 115.

²⁸⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, 998-999.

²⁸⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 20/138.

²⁸⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\227.

evladını Allah’a ortak koşmaya zorlarsa onlara itaat edilmez ama iyilikte bulunulur, bakımları ve geçimleri üstlenilir.²⁸⁸

Sonrasında ise “Allah’a yönelen kimsenin yoluna uy” ifadesinde anlatılmak istenen şudur: “Anne-babana cismimle, bedenimle sahip çık. Çünkü onların hakkı senin bedenin üzerindedir. Fakat aklınla da Hz. Muhammed’in (s.a.s.) yoluna uy. Çünkü O senin aklını ve ruhunu eğitip büyütmetedir.”²⁸⁹

2.9.1. Anne Psikolojisi

Kadın psikolojisindeki temel duygulardan biri, annelik duygusudur. Bu duygu en özel ve en güzel histir. Bazı filozoflar, iyilik duygusunun dünyaya girdiği kapının, annelik duygusu ile olduğunu dile getirmektedirler. Çünkü annelik duygusu içinde sevgi, şefkat, iyilik, doğruluk ve merhamet gibi birçok farklı duyguları barındırır.²⁹⁰

Psikolojide üzerinde durulan konulardan biri kadınlarda var olan annelik duygusunun kaynağıdır. Bazı psikologlar annelik duygusunun biyolojik ve içgüdüsel olmadığını savunsa da genel kanı, bu duygunun biyolojik olduğu yönündedir.²⁹¹ Zira yeni bir bireyin dünyaya gelinceye kadarki sürede taşıyıcısı ve onu dünyaya getiren yegâne varlık kadındır. Onların bu konuda sahip oldukları bedensel ve ruhsal yeteneklerin, bir erkek tarafından doldurulamayacak kadar mükemmel olduğu söylenebilir. Çünkü dünyaya gelen bebeğin topluma sorunsuz ve sağlıklı bir şekilde kazandırılması anne sayesinde olmaktadır.²⁹²

İslam göre ise Allah, annenin bünyesine çocuk doğurmasında önemli görevler üstlenen motivler yerleştirmiştir. Bundan dolayı anne gönül rızası ile bebeğini dokuz ay karnında taşımakta, doğumunda sancılara ve sıkıntılara katlanmaktadır. Bebeği gelişip belli bir yaşa gelinceye kadar onu emzirmekte ve üzerine şefkatle titremektedir.²⁹³ Annelik duygusunun üstünlüğü de barındırdığı bu şefkat duygusundan kaynaklanmaktadır.²⁹⁴

²⁸⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\144.

²⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 18\156-157.

²⁹⁰ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, (İstanbul: Nesil Yayıncılık, 2005), 299.

²⁹¹ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 301.

²⁹² Garip Demirel, *Kur'an-ı Kerim'de Kadın ve Psikolojisi*, (Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2010): 69.

²⁹³ Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, 30.

²⁹⁴ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 304.

Anneliğin en önemli duygularından biri evlât sevgisi iken en büyük korkularından biri de onu kaybetmektir. Kadınlarda genetik olarak çocukları koruma dürtüsü bulunmaktadır. Bu sebeple anne, kendini çocuklarına feda etmektedir. Bu duygunun bir kadında olması kural, olmaması istisnadır. Bu eğilim, çocuk yapmayı ve onun fedakârlıklarına katlanmayı sağlamaktadır.²⁹⁵

Psikoloji ilminde önemli bir yere sahip olan anne psikolojisine, Seyyid Kutub tefsirinde zaman zaman değinmiş ve önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Kutub, anneliği, dünyaya gelen yeni bireyin hayatında merkezi bir figür olarak ifade etmiştir. Ayrıca anneliği kutsal ve önemli bir görev olarak görmüştür. Kutub, Ahkaf sûresi on beşinci ayetin²⁹⁶ tefsirinde anneliğin karşılık beklemeyen saygın, soylu özveriyi tasvir ettiğini ifade etmiştir.

İslam dini annelik makamına büyük değer vermekte ve Kur’ân-ı Kerîm’de anneliğe dair birçok ayet bulunmaktadır.²⁹⁷ Bunlardan biri de Lokmân sûresinin üzerinde durulan “Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Anası onu zayıflık üstüne zayıflık çekerek karnında taşımıştır. Onun süttten kesilmesi de iki yıl içinde olur. Bana ve ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur”²⁹⁸ ayetidir. Bu ayet ile kendisinden sonra ilk olarak şükran duyulması gereken kişilerin anne-baba olduğunu zikrederek bu değeri bir kez daha ortaya koymaktadır.

2.9.2. Baba Psikolojisi

Babanın çocuklarıyla olan bağı, anne gibi fizyolojik bağ ile değildir. Zira çağdaş psikologlar da babalığın, annelik gibi fizyolojik bir motiv olmadığını ifade etmektedirler. Babalık duygusu, kişinin çocuklarına karşı olan sevgisinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çocuklar, babalarının sevinç ve mutluluk, güç ve makam

²⁹⁵ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 204.

²⁹⁶ “Biz insana ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu, zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ile süttten kesilmesi otuz ay sürdü. Nihayet insan güçlü çağına erip kırk yaşına varınca: “Ya Rabbi, dedi, beni, bana ve anama, babama verdiğin nimete şükretmeye razı olacağın yararlı işler yapmaya sevk eyle. Benim içinde zürriyetim içinde iyiliği devam ettir. Ben sana döndüm ve elbette ki ben Müslümanlardanım.” (Ahkaf 46\15)

²⁹⁷ Bkz. Kasas 28\7-10, Meryem 19\16-34, Ahkaf 46\15.

²⁹⁸ Lokmân 31\14.

kaynağıdır. Yaşamdaki babalık döngüsünün sürüp gitmesinde, onun ölümünden sonra adını sürdürmede önemli bir etken olmaktadırlar.²⁹⁹

Babalık, anneliğe nazaran biraz daha öğrenilmesi gereken bir olgudur. Zira erkekte fitraten koruma duygusu hâkimdir. Çocuğu koruma ve ihtiyaçlarını giderme ile ilgili bağlılık duygusu ön plandadır.³⁰⁰

Babanın aile içi iletişimde rolü daha fazladır. Etkili iletişim sayesinde çocuğa öğretmek istediği bilgileri, değerleri, duygu, düşünce ve davranışları kazandırarak iyi bir kişilik sahibi, ruh sağlığı yerinde bir birey olarak yetişmesini sağlayabilir.³⁰¹

Lokmân sûresinde babanın evladına olan hitabına ve ilişkisine bakıldığında hem psikolojik hem sosyal hem dini işlevleri olan, mesafeli bir otoriteden çok yoğun duygu ve sağlıklı iletişime dayalı bir tutum da görmek mümkündür.³⁰²

Bu tutumu Lokman'ın (a.s.) oğluna “Oğulcum” diyerek başladığı öğütlerinde görmek mümkündür. Daha önce de belirtildiği üzere bu hitap sevgi ve merhamet duygusunu ortaya koymakta ve karşı tarafın umursanıp ciddiye alındığını göstermektedir.

Yukarıda ele alınan ayette Seyyid Kutub anne-baba ilişkilerini sevgi ve hikmet taşan bir üslupla dile getirildiğini ifade etmektedir. Babanın rolünü evlatlarına iyi bir eğitim vermesi, ahlaki ve manevi gelişimlerinden sorumlu olması, aile içinde otoriteyi üslenmesi olarak ifade etmektedir.

2.10. Sorumluluk

﴿يُبَيِّنُ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِنْقَالِ حَبَّةٍ مِّنْ حَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ﴾

“Lokman: “Oğulcum! Yaptığın iyi veya kötü iş, bir hardal tanesi ağırlığınca olsa ve bu bir kayanın içinde göklerde veya bulunsa, yine de Allah onu karşına getirir. Doğrusu Allah Latiftir, haberdardır.”³⁰³

²⁹⁹ Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, 73.

³⁰⁰ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, 308.

³⁰¹ Zühtü Akbayır, *Psikolojik Tefsir Bağlamında Yusuf Sûresi*, (Ankara, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021): 47.

³⁰² Sema Yılmaz, “Baba-Oğul İlişkisinin Ergenlik Döneminde Dini İnanç ve Benlik Saygısı Üzerindeki Rolü”, (*Tetkik* 4, Ekim 2023): 261-262.

Lokman (a.s.) oğluna nasihatlerinin içinde yer alan anne-babaya itaat konusundan sonra ahiret ve orada yaşanacak adil yargılama meselesini işleyen öğütlere sıra gelmektedir.

Burada verilen öğüt ile ilk öğüt arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Zira Lokman'ın (a.s.) ilk öğüdü; şirkten kaçınılmasını, onun büyük bir zulüm olduğunu ve bu yüzden oğlunun şüphesiz bir şekilde Allah'a iman etmesini sağlamaktı. Bu öğüdü ile de ona sorumluluklarını hatırlatarak şirkten uzak durmadığı takdirde hesabının mutlaka sorulacağını ve nerede, ne zaman, ne türlü amel yaparsa yapsın mutlak surette karşısına çıkacağı haber verilmektedir.³⁰⁴

Tekrar eden “oğulcuğum” ifadesi dinleyicinin etkinliğini ve konuşmaya ilişkin farkındalığını yenilemek için çağrının tekrarlanmasıdır. Muhatabın nida harfinden sonra gelecek olana dikkat etmesi önemlidir. Çünkü gelecek olan Allah'ın ilminin varlıklar hakkındaki tüm bilgileri kuşatan ilim olarak vafedildiği, kudretinin tüm mümkünatı kuşatan güç olarak nitelendirdiği bir haberdur.³⁰⁵

Ayette “*Hardal tanesi ağırlığınca*” denilerek konunun daha iyi anlaşılması için temsili anlatım metodu kullanılmıştır.³⁰⁶ Seyyid Kutub bu ayet hakkında şu ifadeleri dile getirmiştir: “Küçük ve önemsiz bir hardal tanesi; sert bir yığın içinde ne gözle görülebilir ne de ulaşılabilir, gökte büyük yıldızların, yüzen bir nokta veya şaşkın bir zerre olarak göründükleri şu geniş ürperti veren yapıda yahut taşın toprağın arasında kaybolmuş görünmez durumda olsa bile Allah onu insanın karşısına getirecektir.”³⁰⁷

Lokman'ın (a.s.) oğluna yönelttiği bu öğütler Allah'ın ona verdiği hikmetin meyveleridir. Şüphesiz insanın yaptığı her şeyi Allah'ın mutlaka onu bildiği, dolayısıyla hesabını soracağı inancı ve bilinci ile doğan sorumluluk duygusu ahlakî hayatın temelidir.³⁰⁸

³⁰³ Lokmân 31\16.

³⁰⁴ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 120.

³⁰⁵ İbn Âşûr, *et Tahrir ve't Tenvir*, 21\162.

³⁰⁶ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 120.

³⁰⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\228.

³⁰⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4\338.

2.10.1. Sorumluluk Duygusu

İnsan, akıl ve irade sahibi bir varlık olması sebebiyle diğer varlıklardan ayrılır ve yaratılmışların en şerefliisi olarak zikredilir. Yaptığı fiillerinden dolayı vicdanî, toplumsal ve uhrevî sorumlulukları vardır. İnsanın sorumluluk bilincine sahip olması demek, ahlaklı bir birey olması demektir. İnsan, ancak sorumluluk bilincini bünyesinde içselleştirdiği oranda kendini gerçekleştirebilir.³⁰⁹

Sorumluluk duygusu, insanın hedef piramidi belirlemede ve onu gerçekleştirmesindeki kilit duygulardan biridir. Bu duyguyu kültür, inanç ve dini değerler belirler. Bir insan yaşadığı toplumun değerlerine, inanç sistemine ve düşünce kalıplarına uzak kalırsa kimliksizlik problemiyle karşılaşabilir. Toplumun değerlerine uymaya çalışırken diğer yandan da kişisel doğrularını baz alarak kendine özel bir dünya kurar. Şayet bu özel dünya olmaz ise kişi inisiyatifsiz kalır, kendini değersiz hisseder. Buradaki denge, insanın sorumluluklarını bilerek ve yerine getirerek, toplumun kurallarına da ters düşmeden yaşamayı başarabilmesinde gizlidir. Aksi takdirde ezilmişlik duygusuna kapılabilir.³¹⁰

Seyyid Kutub, sorumluluk duygusunu güç, bilinç ve ciddiyet olarak tanımlar³¹¹ ve sorumluluğun ferdi olup bunun önemli bir İslami ilke olduğunu söyler. Bu ilke bir yandan insanı onurlu konumunun bilincine erdirirken öte yandan da insan vicdanını uyanık tutar. İnsan eğitiminde ve ruh terbiyesinde bu faktörlerin her ikisi de son derece önemli rol oynar. Sorumluluk ilkesinin, bu pratik yararından ziyade, İslam'ın değerleriyle bütünleştiğinde insanı diğer canlılardan üstün kılan en önemli insani değer olduğunu dile getirir.³¹²

Sorumluluk duygusunu pekiştiren yegâne unsur ise Lokman (a.s.) oğluna öğütlediği şirkten arınmış imandır. Eğer inanca şirk bulaşırsa sorumluluk duygusu zayıflar hatta tamamen yok olabilir. Sorumluluk duygusunu canlı tutmanın yolu, bütün şirk unsurlarından temizlenmiş hakiki imandan geçer.³¹³

³⁰⁹ Harun Çağlayan, “İnsan Onuru Bağlamında Sorumluluk Bilinci”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 8/2, (Nisan 2016): 101.

³¹⁰ Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022), 113-115.

³¹¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7\258.

³¹² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 1\99.

³¹³ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 125.

Şirkten arınmış bir iman ile Allah’a yönelen kimse yalnızca Allah’a sorumlu olduğunu kabul eder ve bu çizgide yürümeye özen gösterir. Hem özel hayatında hem toplumsal hayatında hem de Allah’a olan yönelişlerinde sorumluluğun verdiği doğrultuda hareket eder. Bu iman onun yapacağı her şeyin karşılığını göreceği idrakine varmasını sağlayarak ahlaki olarak da kendisine çeki düzen vermesini sağlar. Öte yandan ise şirk duygusu kişinin sorumluluklarını Allah’tan başkasına yüklediği için kendisini sorumluluklarından uzaklaştırır. Ahlaki değerler ve sorumluluklar karşısında gevşekliğe yol açarak karışıklığa neden olur. Bu da kendine ve çevresine olan sorumluluklarını yerine getirmemesine sebebiyet verir.

2.11. Sabır

﴿يُيَسِّرُ الْقِيَامَ وَالصَّلَاةَ وَالْزَكَاةَ وَيُؤْتِي الْغَنَىٰ وَأُمُورًا بِالْغَنَىٰ وَأَنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزَمِ الْأُمُورِ﴾

“Oğulcum namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçir ve başına gelene sabret. Çünkü bunlar yapılması gereken işlerdir.”³¹⁴

Seyyid Kutub bu ayeti akîdenin çizilmiş yolu olarak yorumlamaktadır. Bu yol; Allah’ın bir bilinmesi, gözetiminin hissedilmesi, O’nun katındakinin istenmesi, adaletine güvenme, cezasından korkma ve ardından insanları davet etme, durumlarının düzeltilmesi ve iyiliği, emredip, kötülükten alıkoymadır.³¹⁵

Bu ayette Lokman (a.s.) oğluna salih amellerin esaslarını öğretmeye geçmiş ve bunlara namazı kılmayı emrederek başlamıştır. Namaz, teslimiyetle Allah’a yönelmektir. Lokman’ı (a.s.) uyduğu şeriatta da yer almaktadır. Namaz amellerin direğidir. Çünkü Allah’a itaati kabul etmeyi ve salih amellere yönelmeyi içerir.³¹⁶ Lokman (a.s.) oğluna; nefsini ilim ve itikad yönünden kemale erdirdiği gibi, amel yönünden de kemale erdirebilmesi için ibadetlerin mükemmeli olan “Namazı kıl” öğüdünü vermiştir. Çünkü daha önce geçtiği gibi namaz kılmak şirkten korunmak ve iman meselesini içine alır.³¹⁷

Ardından gelen iyilik yapma emri, genel olarak tüm iyiliklerin yapılmasını kapsar. İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak emri, emrin yerine getirilmesini ve kendi

³¹⁴ Lokmân 31\17.

³¹⁵ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8\229.

³¹⁶ İbn Âşûr, *et Tahrir ve't Tenvir*, 21\164.

³¹⁷ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 15\157.

içinde tamamlanmasını gerektirir. İyiliği emreden ve kötülükten men eden, amellerin hayrını da şerrini de bilir.³¹⁸

Namazın işlevliği ile paralellik arz eden ve pekiştirici özelliği olan iyiliği emretme kötülükten sakındırma emri hem ferdi hem de toplumsal yönü olan ahlakî bir prensiptir. Ailevi ilişkilerde çocuğun anne-babasına karşı sorumluluklarını yerine getirmede yönlendirici bir işleve de sahiptir. Zira bahsi geçen bu davranış modeli sosyal ilişkileri düzenleme noktasında sağlıklı bir iletişim kurulmasını sağlar. Diğer taraftan toplumsal ilişkilerde ağırlık kazanan bir özellik haline gelir. Bu sayede toplumda huzur ve güven oluşmaktadır.³¹⁹ Namaz kılmak, iyiliği emredip kötülükten alıkoymak üzerinde kararlılıkla durmaya değer işlerdir.³²⁰

Ayette iyiliği emredip kötülükten sakındıran kimselerin bu dünyada bela ve sıkıntılarla karşılaşacağına dair bir ima vardır.³²¹ Allah bu konuda sabredilmesini emretmiştir. Çünkü sabır hayatın bir gereğidir. Başarının sırrı olaylar karşısında sabretmektir, acizlik, yılgınlık ve bıkkınlık göstermeyip başa gelen musibet ve belalara karşı dayanıklı olmaktır.³²²

Bu ayet özelde Lokman'ın (a.s.) oğluna, genelde ise Müslümanlar için itaatkâr ve iyi bir kulun üç örnek davranışını sıralamıştır. Bunlardan ilki namaz, Allah'a kulluk görevini yerine getirmektir. İkincisi iyi olanı emredip kötü olana karşı koymak, toplumsal davranışlar karşısındaki kulluğun gerektirdiği yapıcı tutumdur. Son olarak ise sabır, maddi ve sosyal çevreden gelen sıkıntıların, zorlukların birer imtihan olduğunu bilip metanet ile karşılama olgunluğudur.³²³

Bu ayette anlatılmak istenen kısaca şöyledir: Lokman (a.s.) oğluna verdiği öğütte akîdenin yolu: Allah'a iman, ardından da ameller ile bu imanı pekiştirme, insanları hayra çağırma, kötülüklerden men etme ve bunların sonucunda başına gelecek olan zorluklara sabretmedir. Seyyid Kutub bu ayeti akîdenin çizilmiş yolu olarak dile getirip

³¹⁸ İbn Âşûr, *et Tahrir ve 't Tenvir*, 21\165.

³¹⁹ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 133.

³²⁰ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l-Kur 'ân*, 13\540.

³²¹ Mevdûdî, *Te'fihümü 'l-Kur 'ân*, 4\331.

³²² Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 134.

³²³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4\338.

inancın gerektirdiği adımlar olarak yorumlamaktadır. Bu yolda da inanan kimsenin kaçınılmaz zorlukları üstlenmedeki yol azlığını sabır olarak ifade etmektedir.

2.11.1. Sabır Psikolojisi

Sabır; tahammüllü olmak, sebatkarlık yahut dayanıklılık anlamlarına gelmektedir. Sıkıntılı ve acılı durumlarda itidali korumak ve dava yolunda karşılaşılan her türlü güçlüğü üstesinden gelmek için gerekli ruh direncine sahip olmanın adıdır. Sabır Allah'a gerçekten inanmanın asli boyutunu temsil eder ve iman olumsuz şartlar altında kaldığında kendini göstermektedir.³²⁴

Psikolojide ise sabır, zaman mefhumuyla ilgili hem duygu hem de değer boyutu olan bir kavramdır. Zaman kavramının insana hatırlattığı en önemli duygu, sabırdır. Bu duygu insanın karşısına çıkan engellerde toleranslı olmasını sağlarken beklemeyi de şart koşturmaktadır.³²⁵

Sabır tüm zamanlarda ve kültürlerde değeri kabul edilen ve bireyin kişiliğinin gücüne, olgunluğuna delalet ettiği düşünülen önemli bir özelliktir. Sabır bireyin kişiliğinin oluşması ve sürdürülmesinde önemli rol oynayan, özel ilgiye sahip olması gereken bir erdem olarak değer bulmalıdır. Zira sabır ve kararlılık, modernitenin dağılma tehdidi karşısında birey bütünlüğünü bozmadan sürdürebilmesinin özel bir değeridir.³²⁶

Sabır, ruhun bir melekesidir. Tahammülü zor, nefse ağır gelen şeylere katlanmak ancak sabır ile gerçekleşir. Allah'ın emirlerini yerine getirmek, aklın ve dinin uygun görmediği ve nefsin meşru olmayan isteklerine dur diyebilmek, hayatta elde olmadan başa gelen, insana üzüntü veren bela ve musibetlere karşı koyabilmek ve bunların üstesinden gelebilmek için sabretmeye ruhu hazırlamak gerekir.³²⁷

Seyyid Kutub, sabır kavramının Kur'an'da sık sık tekrarlandığını söylemektedir. Çünkü Allah çeşitli içgüdüler ve ket vurucu psikolojik faktörler arasında doğru yolda yürüyebilmenin, bin bir çatışmalar ve engeller arasında yeryüzünde insanları Allah'a

³²⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev: Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 177-179.

³²⁵ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*, 128.

³²⁶ Mebrure Doğan, *Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler*, (Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 67.

³²⁷ Hüseyin Sarıbaş, *Kur'an ve Sünnette Sabır İman İlişkisi*, (Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006), 27.

çağırma görevini yürütmenin ne kadar büyük bir gayret gerektirdiğini herkesten iyi bilmektedir. Bu gayret insandan, sinir sağlamlığı, olağanüstü bir soğukkanlılık, güç kaynaklarının sürekli seferberliği, sızma ve kaçış noktaları karşısında kesintisiz uyanıklık istemektedir. Bütün bunların anahtarı sabırlı olmaktan geçmektedir.³²⁸

Sabır, zorluk karşısında yenilgiyi kabul etmeyen ve sürekli mücadele azmini sağlayan bir ruhu kazandırır. Bunun sonucunda insanı zor bir alıştırmaya şekliyle, dirençli ve güçlü bir fert olarak yetiştirir. Bunun aksine yenilgiyi kabul eden bir ruh ile istenilen başarı ve hedeflere ulaşamaz.³²⁹

Nitekim Lokman'ın (a.s.) oğluna öğütleri arasında iyiliği emredip kötülüğü yasaklamanın hemen sonrasında sabretmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü iyiliği emredip kötülükten sakındıran kimseler bu dünyada bela ve sıkıntılarla karşılaşacaktır. Bu durum karşısında Müslüman kişiye yakışan en güzel davranış sabretmesidir. Seyyid Kutub sabrı gerek kişinin iç dünyasında gerekse sosyal hayatında zorluklarla başa çıkmasını sağlayan ve Allah ile olan bağını arttıran bir erdem olarak yorumlar. Kişiyi hem manevi hem de psikolojik olarak güçlendirdiğini ifade eder. Zira sabır duygusu Allah'a olan güvenin ve imanın bir tezahürüdür. Kutub sabır duygusunu hem kişisel hem de toplumsal önem arz eden ahlaki ve ruhsal bir duygu olduğunu dile getirir.

2.12. Yürüme ve Konuşma Âdabı

﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ۝١٨ وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْظُمْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ۝١٩﴾

“İnsanları küçümseyip yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Allah kendini beğenmiş öviünen kimseyi sevmez. Yürüyüşünde tabii ol (ölçülü hareket et), sesini de kıs. Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir.”³³⁰

Seyyid Kutub, Lokman'ın (a.s.) bu öğütlerinde Allah'a davet edenin edebine yer verdiğini söylemektedir. Zira hayra çağırma; insanlara üstünlük taslamayı ve hayra yönlendirme adına tepeden bakmayı geçerli kılmamaktadır.³³¹

³²⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1\216.

³²⁹ Sarıbaş, *Kur'an ve Sünnette Sabır İman İlişkisi*, 27.

³³⁰ Lokmân 31\18-19.

³³¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\229.

Üzerinde durulacak olan bu ayette şöyle bir incelik vardır: Allah kişinin kendisinin kemale ermesi hususunu, başkalarını kemale erdirmekten önce zikretmiştir. Çünkü önce, namazı kıl ardından da ma'rûfu emret buyurmuştur. Halbuki nehy konusunda başkalarını kemale erdirmeyi ifade eden şeyi kişinin kendi kemalini sağlayacak şeyden önce zikretmiştir. İlk olarak yüzünü çevirme sonra yeryüzünde şımarık yürüme buyrulmuştur. Bunun sebebi ise şudur; müsbet, yani olumlu tarafta kemale ermemiş olan kimsenin başkasını kemale erdirmesi mümkün değildir.³³²

Kutub, ayetin aslındaki “نَصَّرَ” sözcüğünü develere isabet edip boyunlarını bir yana eğirten hastalık olarak ifade etmiştir. Kur’ân bu yöntemi büyüklenme, sapıklık ve böbürlenerek dudak bükme davranışlarından kaçındırmak için kullanmaktadır. “مَرَحًا” sözcüğünü ise başkalarına önem vermeden kasıla kasıla böbürlenerek yürüme biçimi olarak yorumlamıştır. Bu davranışın Allah katında ve insanlar tarafından hoş görülmediğini ve hasta psikolojinin dışı yansıması olarak dile getirmiştir.³³³

Lokman’ın (a.s.) oğluna öğüt verirken bu tür davranışlara girmemesini tavsiye etmesinin sebebi karşılıklı ilişkilerde ve iletişimde yüz ifadesinin önemi ve sözsüz mesajlarda beden dilinin bir ifadesi olduğundan kaynaklanmaktadır. Zira beden dilinin kullanımında yüz ve baş hareketleri ruhsal durum hakkında bilgi vermektedir. Beden dilindeki yüz ve baş hareketleri, kişiler arası iletişimde de çok önemli ve etkili bir yoldur. Bu sebeptendir ki Lokman (a.s.) oğluna “insanlardan yüz çevirme” diyerek iletişimde beden dilinin önemini dile getirmiş olmaktadır.³³⁴

Kendini beğenmek, insanlara karşı kibirlenmeye; kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerinde hakaret ve büyüklenme duygusuna götürmektedir. Lokmân sûresinin altı ve yedinci ayetlerinde de geçtiği üzere kibir bir kâfirin en tipik vasfı olarak ifade edilmektedir. Dinî anlamda kâfir, insanları küçümseyen ve kendisiyle övünen kişidir. Övünmek, bazı insanlarda görülen kompleks bir reaksiyon iken kendini beğenme, gurur, yücelik ve kibir halidir.³³⁵

³³² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 18\160.

³³³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\229-230.

³³⁴ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 135-136.

³³⁵ Duran Ali Yıldırım, “Ayetler Işığında Bireysel ve Toplumsal Fesad Sebepleri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7\13, (Nisan 2016): 142-143.

Böbürlenerek yürümenin yasaklanması ile yürüyüşün nasıl olması gerektiği ayette şöyle zikredilmektedir: “*Yürüyüşünde tabii ol.*” Bu ifade ile asıl kastedilen kibirli yürüyen kimsenin ruh durumunu ıslah etmektir. Bir kimsenin ruh durumu yürüyüş biçimine yansır. Servet, iktidar, güzellik, bilgi, kuvvet ve bu tür şeyler insanı kibirli hale getirir ve her biriyle oluşan bir yürüyüş biçimi vardır. Buna mukabil bir tevazu gösterisi içinde yürümek de bir başka ruhî hastalığın sonucudur. Bazen bir insanın kendini beğenmişliği gösterişe kaçan bir tevazu, takva ve dindarlık şeklini alır. Bu durum da yürüyüşe yansır. Bazen insan bu dünyanın sıkıntılarından o kadar bunalır ki, dünyaya küser ve hasta kimseler gibi yürümeyi âdet edinir. İşte Lokman’ın (a.s.) verdiği öğütünde anlatılmak istenen şudur: “Bu akıl ve ruh durumlarından kaçının gösterişsiz, mütevazî ve asil bir kimse gibi yürüyün; ne herhangi bir gurur ve kibir gösterişi olsun ne acziyet ifadesi ne de bir takva, tevazu gösterişi olsun.”³³⁶

Kutub, ayetin devamında gelen alçak sesle konuşma öğütünün terbiye, kendine güven, sözün doğruluğu ve gücü konusunda iç rahatlığı yansıttığını söylemiştir. Zira kendi değerinden ve sözünden kuşkusu olmayan başkasına kabalık etmez.³³⁷ Bu ifade ile anlatılmak istenen şudur: Bir kişinin kendine olan güveni ve ağzından çıkan kelimelere olan inancı, karşısındaki kişilere karşı saygılı ve nazik olmasını sağlar. Kendine olan güveni ve özsaygısı başkalarına olan davranışlarını olumlu yönde etkiler. Bu sayede de iç rahatlığı ve huzur hissi yaşar.

Ayette yüksek sesle konuşmanın eşeğin anırmasına benzetilmesi, konuşurken hangi tür ses ve tondan kaçınılması gerektiğine açıkça işaret etmektedir. Ses tonunun alçak ve yüksek, sert ve yumuşak şekilleri vardır ki tabii ve gerçek ihtiyaç anlarında ihtiyaç hissedilir. Karşı çıkılması gereken ses bir insanın başkasının gözünü korkutmak, küçük düşürmek ve kabadayınca sindirmek için eşeğin anırması gibi bir ses çıkarması ve anırır gibi bağırmasıdır.³³⁸

Bu ayetlerde dikkat çeken ince noktalardan biri şudur: “Ayette sesi yükseltmemenin sebebinden bahsedilmiş ancak böbürlenerek yürümenin sebebinden bahsedilmemiştir. Çünkü sesi yükseltmek dinleyene eziyet verir ve kulağa hızlıca çarpar. Çoğu kez de kulağın içinde bulunan perdeyi deler. Ama, hızlı veya sert yürüme ise, kimseye eziyet

³³⁶ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 4\331-332.

³³⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\230.

³³⁸ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 4\332.

vermez yahut eziyet verse bile, o yolda bulunmayanlara eziyet vermez. Halbuki ses, sağdaki soldaki herkese ulaşır ve duyma organına eziyet verir. Duyma organı ise, kalbin kapısı üzerindedir. Çünkü söz, kulaktan kalbe geçer ve dil kalbin tercümandır. Ancak yürümede böyle bir durum söz konusu değildir.”³³⁹

Hayvanların seslerinin en çirkinini, eşeğin sesidir benzetmesinin nedeni genel anlamda bir maslahat ve bir düzenden dolayıdır.³⁴⁰ Yüksek sesli konuşmanın, eşeklerin sesine benzer bir çirkinliği olduğu ifade edilmek istenmektedir. Yüksek sesin, rahatsız edici olduğu ve bu nedenle kısıtlanması gerektiği anlatılmaktadır. Konuşmadaki yüksek ses, eşeklerin yüksek ve rahatsız edici sesine benzer olduğu için, buna karşı olumsuz bir yaklaşım vardır. Bu, konuşmanın yüksek sesle yapılmasının hoş karşılanmadığı bir benzetme ile ifade edilmiştir.³⁴¹

Bu ayet ses tonunun ve yürüyüş tarzının arasındaki farklara psikolojik bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Ses tonu doğrudan rahatsız edici bir etkiye sahip iken yürüyüş şekli daha az rahatsız eden bir etkiye sahiptir. Bunun ayrımı duysal rahatsızlık ve sosyal rahatsızlık olarak ele alınabilir. Ses tonu, kişisel alanı ihlal edebilir, bu da kişiyi psikolojik olarak rahatsız edebilir. Ancak yürüyüş tarzı psikolojik rahatlığı etkilemez. Kur’ân’ın bu anlatım yöntemi de insan tabiatıyla olan ilişkisini gözler önüne sermektedir.

Lokmân sûresinin ele alınan bu iki ayeti Müslüman kimsenin davranışlarının nasıl olması gerektiğini içeren ahlaki öğütler vermektedir. Kişinin nasıl yürümesi ve ses tonunun nasıl olması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunmaktadır. Bilhassa ses tonunun önemine vurgu yaparak yüksek sesle konuşmayı eşeklerin anırmasına benzeterek hoş olmadığına dikkat çekmektedir. Seyyid Kutub bu davranışlarda bulunan kimselerin hasta psikolojiye sahip olduğunu dile getirmiştir. Kutub bu ayetleri tefsir ederken ele alınan bu insani davranışların etkisinden bahsederek ince tahlillerde ve isabetli tespitlerde bulunarak, ayetlerin anlaşılmasına psikolojik bir boyut kazanmıştır.

³³⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 18\162.

³⁴⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 18\164.

³⁴¹ İbn Âşûr, *et Tahrir ve’t Tenvir*, 21\169.

2.13. Zahirî ve Batınî Nimetler

﴿أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَهْرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنبِئٍ﴾

“Allah, göklerde ve yerde bulunanları emrinize, açık ve gizli olarak nimetlerini bol bol verdiğini görmediniz mi? Yine de insanlardan bazıları ne bilgisi ne yol göstereni ne de aydınlatıcı bir Kitab’ı olmadan Allah hakkında tartışır.”³⁴²

Önceki ayetlerde Lokman’ın (a.s.) dilinden “Allah’a ortak koşma, çünkü ortak koşmak, büyük bir zulümdür”³⁴³ buyrulmuştu. Bu ve bundan sonraki gelecek ayetlerde ise Allah’ın varlığına ve birliğine dair kanıtlar sıralanarak insanların şirke düşmemesi amaçlanmaktadır.³⁴⁴

Kutub bu ayeti şöyle yorumlamıştır: “Allah göklerde ve yerde olanları, insanların hizmetine sunmuştur. Güneşin, ayın ışığı, yıldızların yol göstericiliği, yağmur, hava ve onda gezinen kuşlardan yararlanmayı insanın erişebileceği çerçeveye koymuştur. Yerdeki durum daha açık, gözlemlenmesi ve kontrolü daha kolaydır. Onu bu geniş mülkte temsilcisi ve yerin içerdiği hazineleri elde edilebilir kılmıştır.”³⁴⁵

Ayetin devamında “açık ve gizli olarak nimetlerini bol bol verdiğini görmediniz mi?” buyrulmuştur. Fahrüddîn er-Râzî, açık (zahirî) nimetlere uzuvlardaki sağlamlık manasını, gizli (batınî) nimete de uzuvlardaki kuvvet manasını vermiştir. Göz, kulak zahiren bir yağ ve kıkırdaktan, dil, burun, zahiren bir et ve kemiktir. Ama her birinde görme, duyma, tatma ve koklama gibi batınî özellikleri vardır. Buna göre bu ayette hem âfâkî hem de enfüsî deliller dile getirilmiştir. “Göklerde ve yerde...” ifadesi âfâkî nimetlere, “açık ve gizli nimetler...” ifadesi de enfüsî nimetlere işaretler.³⁴⁶ Kısacası zahirî nimetler beden ve uzuvlarda görülür iken, batınî nimetler kalp, bilgi ve inanç gibi psikolojik süreçlerde meydana gelir.³⁴⁷

³⁴² Lokmân 31\20.

³⁴³ Lokmân 31\13.

³⁴⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4\342.

³⁴⁵ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 8\231.

³⁴⁶ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 18\164.

³⁴⁷ Me’mûn Hammûş, *Et Tefsirül Memun ala Menhecit Tenzil ves Sahihil Mesnun*, (Dimeşk, 2007), 6\88

Ayette geçen zahirî kelimesi âfâkî nimetlere işaret edip insanın dış dünyasına, batınî kelimesi ile de enfüsî nimetlere işaret ederek insanın iç dünyasını nitelemektedir. Kur'ân, insana aklî ve mantıkî delillerle hitap ederek bu delilleri âfâkî ve enfüsî yollarla göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın düşünme, algı, güdü gibi psikolojik kabiliyetlerini inceleyenler bu ayeti esas almaktadır.

Batınî nimetler akıl ve kalp merkezli olarak bilme, anlama, derinlemesine kavrayış, irade sahibi olma gibi insan mahsus ruhsal meziyetlerdir. İnsan kalbiyle Allah'a kesin bir şekilde iman edip, aklını kullanarak O'nu bilir ve hakkıyla tanırsa işte o zaman bu kabiliyetler gerçek nimet özelliğini kazanır.³⁴⁸

Kutub, ayetin devamında gelen “*Yine de insanlardan bazıları ne bilgisi ne yol göstereni ne de aydınlatıcı bir Kitab'ı olmadan Allah hakkında tartışır*” ifadesinin evrenin yapısının oluşturduğu bu kanıtın söz götürmezliği ve mükemmel nimet karşısındaki çekismeyi dile getirdiğini, Allah'ın hakikati ve bu hakikatin yaratılmışlarla ilişkisi konusunda tartışmaya giren grubu nankör ve fitratı bozulmuş olarak belirtmektedir. Bu tartışmada bilgiye dayanmamaları, bir rehberlerinin olmaması ve aydınlatıcı bir kitaba dayanmamaları tutumlarının olumsuzluklarını daha da arttığını ifade etmektedir.³⁴⁹

Bu ayette psikolojik tefsirin dayanağını oluşturan âfâkî ve enfüsî deliller zahirî ve batınî nimetler ifadeleriyle sunulmaktadır. Göklerin ve yerin Allah tarafından yaratıldığı ve belli bir süreye tabi olduğu anlatılmaktadır. Bu yaratılışın ve mükemmel düzenin Müslümanlar için önemli işaretler barındırdığı, o işaretlerin ise âfâkî ve enfüsî deliller olduğu ifade edilmektedir. Bu ayet ile Allah'ın gücü ve kudreti hakkında insanların derin düşünmeye teşvik edildiği görülmektedir. Seyyid Kutub bu mükemmel düzenin, hak ve hakikatin karşısında münakaşaya girenleri fitratı bozulmuş ve nankör kimseler olarak tanımlamaktadır. Zira ayetin tefsirinde de geçtiği üzere insan kendisine sunulan nimetleri idrak ederek şükre yönelmelidir. Bu idrak insanın hem ruhsal hem de psikolojik olarak tatmin olmasına katkıda bulunur.

³⁴⁸ Kasapoğlu, *Psikolojik Tefsir Ekolü* 1, 295.

³⁴⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8\232.

2.14. Taklit

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُم اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ۖ أُولَٰئِكَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ
الْشَّعِيرِ﴾

“Onlara; “Allah’ın indirdiğine uyun!” dense: “Hayır biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız” derler. Şeytan babalarınızı alevli ateşin azabına çağırmış olsa da mı?”³⁵⁰

Bu ayette onların mücadelelerinin bilgisizce olmasının yanı sıra son derece çirkin olduğu da anlatılmıştır. Zira Hz. Muhammed (s.a.s.) onları Allah’ın kelimasına davet ettiği halde atalarının sözlerine takılıp kalmışlardır.³⁵¹

Seyyid Kutub bu ayet hakkında şöyle söylemiştir: “Onlara; “Allah’ın indirdiğine uyun!” dense: “Hayır biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız” derler. Ne düşünceye ne de bilgiye dayanmayan batıl bir taklit. Kur’ân onların düşünce yapılarına uyanıklık, hareketlilik getirirken, onlar geçmişin zincirlerine sımsıkı yapışmaktadır. İslam iç dünyada özgürlük, bilinçte hareket ve taklit zincirlerinden arınmış bir hayat programıdır. Ancak ayette zikredilen grup ruhlarını onun hidayetinden alıkoymaktadır.”³⁵²

Putperestlerin ve benzer inanç sahiplerinin atalarından devraldıkları batıl inanç, gelenek ve hurafeleri yaşatmakta ısrar etmeleri ne akla ne de ilahi vahye dayanmaktadır. Aksine şeytanın bir aldatmacasıdır.³⁵³ “Şeytan babalarınızı alevli ateşin azabına çağırmış olsa da mı?” sorusu kınama ve inkâr ifade etmektedir.³⁵⁴

2.14.1. Ataların Yolu ve Taklit Psikolojisi

İnsanın doğasında taklide karşı fitrî bir meyil bulunmaktadır. Hayatının ilk dönemlerinden itibaren birçok şeyi taklit yoluyla öğrenir. Her topluluk da örf, adet ve geleneklerini taklit ile bir sonraki nesle aktarır. Bu sebepten dolayı taklit, örf, adet ve

³⁵⁰ Lokmân 31\21.

³⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 18\166.

³⁵² Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8\232.

³⁵³ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4\342.

³⁵⁴ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, çev: Sadreddin Gümüş- Nedim Yılmaz, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 5\27.

geleneklerin temel tipolojik özelliğidir ve taklit denilince akla ilk gelen ataları taklit etmektir.³⁵⁵

İnsanların, gelenek, görenek ve muhitlerinden elde ettikleri alışkanlıkları terk etmeleri kolay değildir. Çünkü bu gibi şeyler o toplumun fertleri için, müşterek bir kültür mahiyeti iktisap etmiş olmaktadır. Cemiyete kötü inanç ve alışkanlıklar hâkim olunca da aynı durum ortaya çıkar. Artık insanların atalarını taklit yoluyla elde ettikleri yanlış inanç ve alışkanlıklardan vazgeçirmek kolay olmamaktadır.³⁵⁶

Mekke müşriklerinin bariz vasıflarından biri olan atalarına olan bağlılıkları, onların ilahi daveti reddetmelerinde etkili olmuştur. Şirklerinden vazgeçmemelerinin gerekçesi Lokmân sûresinin üzerinde durulan yukardaki ayetinde de ifade edildiği üzere atalarının inanç yoluna kendilerini bırakmalarıdır.³⁵⁷ İnsan doğal olarak alışık olduğu şeylere meyleder ve atalar gibi davranmak, toplumun fertlerinin psikolojik tatmin araçlarından biridir.³⁵⁸

O dönemdeki müşriklerin psikolojik yapısı incelendiğinde şu kanıya ulaşılmaktadır: Geleneğe bağlılıkta korku ve çaresizlik önemli bir duygudur. Çünkü kişi dinsel tercih konusunda atalarından ayrıldığında dışlanmaktan, ekonomik yönden yaptırıma maruz kalmaktan ve düşman ilan edilmekten korkarak çaresizlik hissine kapılır. Bu sebeplerden dolayı endişelerine göğüs geremeyen müşrikler “biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız” demişlerdir.³⁵⁹

İslam’da ise inanç noktasında körü körüne taklit men edilmiştir. Çünkü taklidin olduğu yerde düşünme, sorgulama ve bilinç yoktur. Geçmişi hiçbir tenkide tabi tutmadan kabullenmek şirk unsurlarından biridir.³⁶⁰

Seyyid Kutub tefsirinde ataların yoluna uyma ve taklit konusunda şu yorumda bulunur: “İslam’a her çağrıldıklarında, kendilerine hukuk sistemlerini ve ibadet geleneklerini sadece bu ilahi kaynağa dayandırmaları gerektiği her hatırlatıldığında, bu dinin

³⁵⁵ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 254.

³⁵⁶ Veli Ulutürk, “Kur’an-ı Kerim’e Göre İnkâr ve İnkâr Âmilleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, (1986): 222.

³⁵⁷ Öge, “Kur’an’da İnkârcı Mazeretleri ve Geçersizliği”, 48-49.

³⁵⁸ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 256.

³⁵⁹ Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*, 151.

³⁶⁰ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 256.

onaylamadığı cahiliye geleneklerinden kopmaları gerektiği onlara her söylendiğinde ayette nakledilen sözü hatırlatan ister müşrik Araplar olsun isterse atalarından kalan kültür birikimine bağlı kimseler olsun inanç konusunda taklitçi olmayı, düşünceden ve bilinçten yoksun nakilciliği ağır bir dille kınamaktadır. Katı bağnazlık, gözü kapalı geçmişe bağlılık insanı öyle dondurur ki, inançlarını ataların davranışları ile gerekçelendirme saçmalığına düşer.”³⁶¹

Ele alınan bu ayette Allah’ın ayetlerini duydukları halde atalarının yolunu tercih edip akıldan ve şuurdan yoksun olup körü körüne taklit edenler ağır bir dille eleştirilmektedir. Zira bu ayet akıl ve bilgiye dayalı bir yaklaşımın önemini vurgulamaktadır. Seyid Kutub’un ifadeleriyle İslam, zincirlerden kurtulmuş bilinçli bir hayat programı iken taklit, düşünceye ve bilgiye dayanmayan bilinçten yoksun bir davranış şeklidir.

2.15. Teslimiyet

﴿وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَنَقَبَةُ الْأُمُورِ﴾

“Kim güzel davranarak kendini Allah’a teslim ederse, o en sağlam kulpa yapışmıştır. Sonunda bütün işler Allah’a döner.”³⁶²

Bir önceki ayette Allah’ın yolunu bırakıp atalarının batıl inanç ve geleneklerini sürdürenlerin şeytanın davetine uydukları bildirilmişti. Bu ayette ise kendini Allah’a teslim edenlerin, kurtarıcı tercihleriyle sapasağlam kulpa yapışmış olacakları, yollarının doğru, âkıbetlerinin hayırlı ve güvenli olacağı müjdelanmaktadır.³⁶³

Ayette geçen “Kim güzel davranarak” ifadesi salih amele işaret etmektedir.³⁶⁴ Ardından gelen ve Kur’ân’da defalarca tekrarlanan “Kendini Allah’a teslim ederse” ifadesi, İslam’ın mükemmel bir tanımını vermektedir ki, “kendini teslim etti” fiilinden türetilmiş olan bu kelime “kendini Allah’a teslim etmek” anlamına gelir. Kur’ân’ın tümünde İslam ve müslim terimleri bu anlamda kullanılmıştır.³⁶⁵

³⁶¹ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 1\238-239, 6\129.

³⁶² Lokmân 31\22.

³⁶³ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4\342-343.

³⁶⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 18\166.

³⁶⁵ Esed, *Kur’an Mesajı*, 79.

Seyyid Kutub, bu ayette kastedilmek istenenin iyi amel ve davranış içinde Allah’a mutlak teslimiyet olduğunu söylemektedir. Zira bu teslimiyet, Allah’ın kaderinin hak olduğu konusunda iç huzuru içinde, rahmetine güvenerek buyruklarına icabet olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁶

Ayetin devamında gelen “*O en sağlam kulpa yapışmıştır*” ifadesi temsil babındandır. Tevekkül edenin durumu, yüksek bir yerden aşağı inmek isteyip de en sağlam kulpa, yani kopmayacağına güvenilen sağlam bir ipe tutunarak kendisi için önlem alanın durumuna benzetilmiştir.³⁶⁷

Kutub, ayette geçen “sağlam kulp” ifadesini Allah’a teslim olmuş mü’minlerin, dünya hayatında başlarına ne gelirse gelsin Allah’ın takdiri olduğunu bilip bunun karşısında yaşanan iç rahatlığı olarak yorumlamıştır. Zira o iç rahatlığı olayları göğüslemede nefsin dinginliğini ve kararlılığını korur. Sevinç anında şımarmayıp sevinci hazmetmesini, sıkıntı karşısında küçülmemesini, beklenmedik anlarda ve iman yolundaki zorluklar karşısında sarsılmamasını sağlar.³⁶⁸

İbn Aşur ise ayet hakkında şu ifadeleri dile getirmiştir: “*O en sağlam kulpa yapışmıştır*” sözü, Allah’ın şöyle buyurduğuna benzer: “*Kim tağutu, azgınlığı reddederek Allah’a inanırsa kopması söz konusu olamayan sapasağlam bir kulpa yapışmıştır.*”³⁶⁹ Bu Müslümanlar için bir övgüdür ve bunu, “sonunda bütün işler Allah’a döner” ifadesiyle onların, son durakları olan ahirette, Allah’a şerefle kavuşacaklarına dair onlara verilen vaade işarettir.³⁷⁰

2.15.1. Teslimiyet Psikolojisi

İnsanın dini yönelimi, psikolojik ve ahlâkî durumuna etki etmekte ve toplumda sosyal uyumuna dahi katkı sağlamaktadır. Bunun da dinin doğası gereği kişilerden istediği uyum ve teslimiyetten geldiğini söylemek mümkündür.³⁷¹

³⁶⁶ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\232.

³⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4\286.

³⁶⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\233.

³⁶⁹ Bakara 2\256.

³⁷⁰ İbn Âşûr, *et Tahrir ve't Tenvir*, 21\177.

³⁷¹ Göcen, *Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması*, 199.

Kur'ân-ı Kerîm'de de insanın psikolojik durumunu olumlu anlamda tasvir eden; iman, teslimiyet, ibadet, şükür gibi birçok tutum zikredilmektedir.³⁷² Müslüman, Allah'a olan inancından kaynaklanan bir teslimiyet içinde olduğunda, aklî ve ruhî yönden sağlıklı ve dengeli olur. Zira en kötü şartlarda bile teslimiyetçi ruh haliyle bütün bunların Allah'tan geldiğini ve kendisinin sınındığını bilmektedir. Dolayısıyla inancından kaynaklanan bu teslimiyet duygusu kişiye ruhsal dinginlik sağlanmaktadır.³⁷³ Bunlardan hareketle teslimiyetin psikolojik bir hadise olduğu söylenebilir. Dolayısıyla sağlayacağı faydalar da büyük oranda psikolojik olacaktır.³⁷⁴

Seyyid Kutub İslam dinini tam bir teslimiyet ve takva duygusu içinde hareket ederek, hükümlerin katî ya da ruhsatlı olup olmadığına bakmaksızın Allah'ın hikmetinden emin olmuş bir ruh hali ve sağlam bir bilincin kontrolünde benimsenmesi gerektiğini vurgular. Zira Allah'ın "imtihan" ile kendilerine azap vermek ve "bela" ile canlarını yakmak istemediğini, aksine asıl hedefinin kendisine boyun eğerek, çağrısına uyarak, ahbine vefa göstererek ve görevini yaparak, O'nun huzurunda ne ileri giderek ne de gevşek davranarak "teslimiyet içinde huzuruna gelmek" olduğunu öğretmektir. Böyle bir teslimiyetin insanı katıksız ve saf bir imanın zirvesine ulaştıracağını söyler.³⁷⁵

Ancak burada şunu hatırlatmak yerinde olacaktır ki iman eden bir insan, tek taraflı olarak Allah'a teslim olup, yerinde duran bir insan değildir.³⁷⁶ Aksine yukarıda ele alınan ayette de geçtiği üzere imanına muhsin olarak amel-i salih ile yaşayan aktif Müslümandır. Bu ayetten Allah'a yönelip teslim olmanın doğru yolu bulmak anlamına geldiği yorumu da çıkarılabilir. Seyyid Kutub, yukarıda ele alınan ayette insanın yüzünü Allah'a döndüğünde ve bu dünyadaki varoluş gayesini idrak etmesi neticesinde oluşan teslimiyet duygusuyla imanın zirvesine ulaşacağı yorumu yapmaktadır. Bu duygu içsel huzuru sağlayacağı gibi beraberinde güven duygusunu da getirmekte ve kişiyi manevi olarak daha iyi hissetmesini sağlamaktadır.

³⁷² Osman Yılmaz, *Hamd ve Şükür Bilincinin İnsan Psikolojisine Etkisi*, 36.

³⁷³ Aydın, "İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri", 89.

³⁷⁴ Faruk Karaca, *Teslimiyet Kavramının Psikolojik Tahlili*, (Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 66.

³⁷⁵ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 1\267, 8\490, 512.

³⁷⁶ Gündüz, *Kur'an'da Küfrün Karşısı Olarak Şükür*, 48.

2.16. Hüzün

﴿وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنكَ كُفْرُهُ ۚ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾ نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾﴾

“Kim de inkâr ederse onun inkârı seni üzmesin; onların dönüşü bizedir. O zaman yaptıklarını kendilerine haber veririz. Allah kalplerde olanı şüphesiz bilir. Onlara biraz geçim sağlar, sonra ağır bir azaba sürükleriz.”³⁷⁷

Seyyid Kutub bu ayet hakkında inkâr edenlerin Resulullah ve müminlerin gözünde önemsizlik sınırını aşmayacağı yorumunu yapmıştır. Zira onların durumu Hz. Muhammed’in (s.a.s.) üzülmelerini gerektirecek kadar önemli değildir.³⁷⁸

Hiz. Muhammed (s.a.s.) muhataplarının İslam davetini kabul etmelerini çok istiyordu ve bunun için canla başla çalışmakta idi. Ancak iyi niyetine ve yüksek insanî tavrına rağmen halkının önemli bir kısmı eski, yanlış inançlarına direndikçe son derece üzülmekteydi. Bu ayetlerde Allah (c.c.) Resulünü teselli etmekte; inkârcılara da kalplerinin derinliklerindeki kin, öfke düşmanlık gibi kötü duygu ve düşüncelere varıncaya kadar her türlü hallerini eksiksiz bildiğini haber vererek akıbetleri konusunda onları uyarmaktadır.³⁷⁹

Ayette geçen “Kim de inkâr ederse onun inkârı seni üzmesin” ifadesindeki mana şudur: “Nankörce inkâr edenin inkârı ve İslam’a tuzak kurması seni üzmesin. Mutlak izzet ve celâl sahibi Allah onun tuzağını kursağında bırakacak ve ona hak ettiği cezayı mutlaka verecektir.”³⁸⁰ İslam’ı inkâr edip küfründe ısrar eden kimse İslam’a zarar vereceğini düşünür ancak bilmez ki bütün zararı kendisinedir. Bu sebepten dolayı Allah, Resulüne üzülmemesini buyurmuştur.³⁸¹ Aslında bu beyan Hiz. Muhammed’e (s.a.s.) yönelik bir kolaylık ve işin hafifletilmesidir. Çünkü Resulullah, onların inkârı sebebiyle

³⁷⁷ Lokmân 31\23-24.

³⁷⁸ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 8\233.

³⁷⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4\343.

³⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4\288.

³⁸¹ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 4\335.

üzüntüsünden ve acımasından neredeyse kendini helak edecekti. Dolayısıyla bu ayet ona yönelik işin hafifletilmesi ve teselli manasındadır.³⁸²

Kutub ardından gelen ayette “*Onlara biraz geçim sağlar, sonra ağır bir azaba sürükleriz*”³⁸³ ifadesi ile inkâr edip nankörlük edenlerin ve zevklerine aldananların varacağı akıbetin zikredildiğini söylemektedir. Azabın ağır (غَلِيظٌ) olarak nitelenmesi onu devleştirmekte, zorla sürme deyimi de kafirin herhangi bir mazeret göstermeksizin içine düşeceği korkunç azabın etkinliğini ortaya koymaktadır.³⁸⁴

Bu ayet bir nevi açıklayıcı özet mahiyetindedir. Çünkü “*Onların dönüşü bizedir ve biz onlara yaptıklarını haber vereceğiz*”³⁸⁵ demesi dinleyicinin gönlünde azabın acele edilmemesi konusunda bir soru uyandırılarak, Allah’ın onlara bir süre verip sonra cezasını vereceği anlatılmaktadır.³⁸⁶

Bu ayette anlatılmak istenen bir diğer mesaj ise kısaca şöyledir: Onlar, peygamberlerini yalanlayıp, sonra işin böyle olmadığı ortaya çıkınca, cehenneme girmenin ve peygamberler topluluğu ile Rablerinin huzurunda durmayı tercih etmemelerinin pişmanlığını yaşayacaklardır.³⁸⁷

2.16.1. Hüzün (Üzüntü) Psikolojisi

Üzüntü, herhangi bir travmatik olay karşısında hissedilen ilk duygudur. İnsanın psikolojik dengesini bozan bir olay yaşadığı zaman verdiği ilk tepki, kaygı ve üzüntü şeklindedir. Bu durum, kişinin iç ya da dış etkenler sonucunda otokontrolde zorlama yaşadığının göstergesidir.³⁸⁸

Bir başka tabire göre üzüntü, nefsin hoşlanmadığı olumsuz psikolojik durumlar olup sevilen birini veya önemli bir şeyi kaybetmekten yahut bir işte başarısızlık hallerinden

³⁸² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, çev: Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 11\282.

³⁸³ Lokmân 31\24.

³⁸⁴ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 8\233.

³⁸⁵ Lokmân 31\24.

³⁸⁶ İbn Âşûr, *et Tahrir ve’t Tenvir*, 21\178.

³⁸⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 18\169.

³⁸⁸ Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*, 197.

kaynaklanan ıstırap ve stres halleridir. Bu duygu insanın yüzüne yansıyan en temel psikolojik durumlardan biridir.³⁸⁹

Yukarıdaki ayette de geçtiği üzere Hz. Muhammed (s.a.s.), inançsızların Allah'ı ve inen ayetleri inkâr etme hususunda olumsuz cevap vermeleri karşısına üzülmüştür. Ayette geçen “inkârı seni üzmesin” demek, görünüşte kafirleri Hz. Muhammed'i (s.a.s.) üzecek hareketlerden yasaklamakla beraber, gerçekte: “Sen bunlardan dolayı üzülme” diye Peygamber'e (s.a.s.) yasaklamadır. Hüzün insanın elinde olmayan hareketlerden olduğu için, bundan maksat, yasaklama değil, teselli etmek ve üzüntüyü gidermektir. Bunda adaleti ve hakkı tanımayanlara karşı gerçeği anlatmak ve hüküm icra etmenin üzülmeye sebep olduğuna da işaret vardır.³⁹⁰

Kur'an'da birkaç yerde geçen ve Hz. Muhammed'i (s.a.s.) teselli eden “seni üzmesin” ifadesini Seyyid Kutub şöyle yorumlamıştır: “İnkarcıların karşısında Hz. Muhammed'e (s.a.s.) verilen teselli kalbine güven vererek huzurunu sağlamaktadır. Onlar için Resulullah'ın (s.a.s.) üzerine düşen bir şey yoktur. Onların durumları kadir olan kudret sahibi için ortadadır, gizli değildir. Allah onları arkalarından çevirip kuşatmıştır. Böylece onların durumu çok zayıf ve önemsizdir.”³⁹¹

2.17. Tasdik

﴿وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ فُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾﴾
﴿السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾﴾

“And olsun ki onlara; “Gökleri ve yeri kim yarattı” diye sorsan “Allah” derler. Hamd Allah'a mahsustur. Hayır onların çoğu bilmiyor. Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Şüphesiz Allah müstağnidir, övülmeye layık olandır.”³⁹²

Seyyid Kutub bu ayeti şöyle yorumlamıştır: “İnsan yapısına danışır, vicdanını dinler ise açıkça olan bu gerçeği inkâr edemez. Gökler ve yer, konumları, hacimleri, hareketleri, boyutları, özellikleri ve nitelikleri kurulmuş olarak varlıklarını sürdürmektedir. Bu kurgu düzen içerdiği gibi amaç da içermektedir. Allah'ı bir tanıma karşısında, Allah'a

³⁸⁹ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 215.

³⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/245.

³⁹¹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an* 8\484.

³⁹² Lokmân 31\25-26.

ortak koşma inancıyla dikilenler ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) çağrısına sert çekişmeyle karşılık verenler; göklerin, yerin varlığı ve salt bakmadan öte bir şey gerektirmeyen varlıklarını sürdürmelerinde temsil edilen, varlığın oluşturduğu kanıtla karşı karşıya geldiğinde, fitratlarının mantığını alt etmeye güç yetirememektedirler.”³⁹³

İnsanların çoğu Allah'ı kâinatın yaratıcısı olarak kabul etmenin zaruri sonuç ve gereklerini, bununla neyin çatıştığını bilmemektedir. Öncelikle Allah'tan başkasını ilah kabul etmek akla aykırıdır ve bu yalnızca cahillerin içine düşebileceği bir çelişkidir. Aynı şekilde bir varlığın yaratıcı olduğuna inanıp, O'nun yarattıkları arasından birini bela giderici yahut ilâh, hüküm ve hakimiyet sahibi olarak kabul etmek hiçbir akıl sahibinin teslim ve tasdik edemeyeceği bir çelişki olacaktır.³⁹⁴ Ayetin nâzil olduğu dönemdeki putperest Araplar, aslında Allah'ın varlığına inanıyor, sorulduğunda O'nun yaratıcı kudretini dile getiriyorlardı. Ancak putlarını aracı tanrılar saydıkları için Allah'ı bırakıp putlara taptıkları için şirke sapmaktaydılar.³⁹⁵ Fahrüddîn er-Râzî bu durumu onların düşünemeyişleri olarak yorumlamıştır.³⁹⁶

Ayetin devamında Allah'ı övme konusundaki ayıp ve kusurlarına değinilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: “*Hamd Allah'a mahsustur.*” Kutub, fitratta hakkın belirgin oluşundan ötürü her ne göz önüne alınırsa alınsın hamdın Allah'a özgü olduğu görüleceğini ifade eder. Ancak onlar bilmedikleri için Allah konusunda tartışmaya girmekte olduklarını, fitratlarının mantığını ve varlığın yaratıcısını görmezlikten geldiğini söylemektedir.³⁹⁷

2.17.1. İnat Psikolojisi

Kur'an, inkârcıların küfürlerini oturttuğu zemin olarak gördüğü alanlara dikkat çekerken ayetlerde onların akıl edemeyişlerini, düşünemeyişlerini, bilmeyişlerine, inatlarının ve kibirlerinin, dolayısıyla psikolojik dengesizliklerinin, küfürlerinde etkili olduğu gerçeğine dikkat çekmektedir.³⁹⁸ İnatçılığın sosyal çevrenin etkisiyle kazanılan bir

³⁹³ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an* 8\234.

³⁹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 4\335.

³⁹⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4\343.

³⁹⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 18\169.

³⁹⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, 8\234.

³⁹⁸ Yılmaz, “Kur'an'a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri”, 98.

kompleks olduğu, büyük oranda da fırsatçılık ve büyüklenme duygusundan kaynaklandığı ifade edilmektedir.³⁹⁹

İnkârın psikolojik yansımalarından biri de kişide inatlaşma duygusunun sivrilmesidir. Hakikati gerçek dışı doğruyu yanlış, yanlış doğru şeklinde, bile bile iddia etme gibi tehlikeler içeren inatlaşma, Kur’ân’da, inkâr edenlerin ruhsal problemlerinin bir uzantısı olarak gösterilir. Yukarıda ele alınan ayette geçen “göklerin ve yerin yaratıcısı sorulduğunda” “Allah” diye karşılık vermelerine rağmen, başka ilahlara da tapmalarının arka planında, onların inatla Peygamberin davetine uymamaları ve bir tek ilâha bağlanmamaları vardır.⁴⁰⁰

Seyyid Kutub, tefsirinde inat için şu ifadelerle yer vermektedir: “Bozulmamış fitrat herhangi bir konuda kuşkuya düştüğü zaman, herhangi bir aşağılık kompleksine kapılmadan gerçeği ortaya çıkarması ve kendisini gerçeğe yöneltmesi için Allah’a dua eder. Ancak fitrat azgınlaştığında, büyüklük kompleksine kapılıp bozulduğunda günah ile övünmeye başlar. Öyle ki, gerçek hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde gözlerinin önünde belirdiği halde, gerçeğe boyun eğmektense yok olmayı ve acıklı bir azaba çarptırılmayı tercih eder. Mekke’deki müşrikler Hz. Muhammed’in (s.a.s.) çağrısını işte böyle bir inatçılıkla karşılamışlardır.”⁴⁰¹

Lokmân sûresinin ele alınan bu ayetleri gökte ve yerde yaratılan ne varsa yaratıcısının Allah olduğunu bilen ancak olumsuz duygular, idrak edememe ve toplumsal aşağılanmalardan korkanların inkârlarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Seyyid Kutub da bu doğrultuda ilgilin ayetin tefsirinde bozulmamış fitrat sahibi kimselerin bu hakikatler karşısında gerçeği inkâr edemeyeceği tespitini yapmıştır.

2.18. Allah’ın Kelimeleri

﴿وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَمٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾
﴿يٰٓأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ الْكَلِمَاتِ ۚ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ﴾^(٢٨)

“Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, denizler de mürekkep olsa ve yedi deniz daha eklense, yine Allah’ın sözleri yazmakla tükenmez. Doğrusu Allah güçlüdür, hakimdir.

³⁹⁹ Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, 192-193.

⁴⁰⁰ Yılmaz, “Kur’an’a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri”, 120-121.

⁴⁰¹ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 5\83.

Ey insanlar! Sizin yaratılmanız ve tekrar dirilmeniz tek bir kişinin yaratılması ve tekrar dirilmesi gibidir. Şüphesiz Allah, işitendir, görendir.”⁴⁰²

Seyyid Kutub, bu ayette Allah’ın sınırsız dilemesinin tekrarlanması anlamını insanların tasavvurlarına yaklaştırmak için bilgileri ve sınırlı gözlemlerinden çıkarılmış bir tablo niteliğinde olduğunu söylemiştir. Çünkü insan bu somutlaştırma olmadan Allah’ın sınırsız dilemesini kavrayacak yeterlilikte değildir. Ayette insan için verilen örnekte yeryüzündeki tüm ağaçlar kaleme, denizler mürekkebe dönüşmekte ve üzerine yedi kat eklenmektedir. Ancak kalem, mürekkep tükenirken Allah’ın kelimeleri tükenmemektedir. Bu örneğin sonucunda Kutub’un ifadesiyle insan ebedi yaratıcının gücü karşısında baş eğmektedir.⁴⁰³

Mevdûdî’ye göre ise burada anlatılmak istenen şudur: İnsana bu kadar geniş bir kâinatı var eden, bütün işleri yöneten, gücü ve kudreti sonsuz olan Allah’a hiçbir şeyin ortak olamayacağını anlatmaktır.⁴⁰⁴ Ayette kullanılan yedi rakamı özellikle seçilmiştir. Çünkü bu rakam örfen çokluk manasına gelir.⁴⁰⁵

Sonrasında gelen ayette Kutub, dilemenin salt yaratılacak nesneye yönelimi ile yaratmayı gerçekleştiren irade açısından, bir ya da birden fazla nesnenin yaratılma durumunun aynı olduğunu söylemiştir. Zira Allah için bir kişinin yaratılması ile binlerce kişinin yaratılması aynıdır.⁴⁰⁶ “Bir şeyi dilediği zaman O’nun buyruğu sadece o şeye “ol” demektir, hemen olur.”⁴⁰⁷

Lokmân sûresinin ele alınan bu iki ayeti Allah’ın gücünü ve kudretini gözler önüne sermektedir. İnsanın bu kudreti idrak edebilmesi için somutlaştırma yöntemi kullanılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bu ayetlerde vurgulanan husus, Seyyid Kutub’un da ifade ettiği üzere Allah’ın gücü ve kudreti önünde baş eğilmesi gerektiğidir. Psikoloji açısından bu ayetlere bakıldığında ise dikkati çeken husus şudur: Bu ayetler insana teslimiyet içerisinde ruhsal bir huzur hissi kazandırmaktadır. Nitekim mükemmel olarak

⁴⁰² Lokmân 31\27-28.

⁴⁰³ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 8\235.

⁴⁰⁴ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, 4\337.

⁴⁰⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 18\173.

⁴⁰⁶ Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 8\235-236.

⁴⁰⁷ Yasin 36\82.

yaratılmış bu evrenin düzenini ve Allah'ın her şeyi yaratmasında sadece ol demesinin yeterli olacağını idrak etmesi, kişiyi teslimiyete ve ruhsal dinginliğe yönlendirir.

2.19. Gök Cisimlerinin Hareketi

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ (٢٩) ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ الْبَطِيلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾

“Görmedin mi Allah, geceyi gündüzün içine; gündüzü gecenin içine sokuyor. Güneş ve ayı emrine boyun eğdirmiştir. Her biri belirli bir süreye kadar hareket eder. Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Bu, Allah'ın hak olmasından ve O'ndan başka taptıklarının batıl olmasındadır. Doğrusu Allah yücedir, büyüktür.”⁴⁰⁸

Seyyid Kutub, bu ayetin insanın kalbine özel etki eden evrensel sahneyi, duyarsızlaşan kalplere gösterdiğini söylemektedir. Gecenin gündüze, gündüzün geceye girişi, mevsimlerin değişimi ile uzayıp kısalmaların oluşturduğu bu görünüm, insanların çoğunun bu manzaralara karşı hissetmesi gereken duyarlılığı yitirdiğinden yinlendiğini ifade etmektedir.⁴⁰⁹

Kutub, bu ayette gecenin gündüze, gündüzün geceye sokulmalarının ve güneşle aya baş eğdirmenin gerçeği ile birlikte benzeri bir gerçek daha dile getirildiğini şu şekilde ifade etmektedir: “Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Varlığa ilişkin gerçekler yanında, duyularla dahi ulaşılamayacak gerçeklerden olan bu gerçek işte böyle açıklığa kavuşmaktadır.”⁴¹⁰

Ayette güneş ve ay özellikle zikredilmiştir. Çünkü her ikisi de göğün önde gelen cisimleridir. Allah, arz da dahil olmak üzere kâinatın tüm yıldız ve gezegenlerini kendisinden bir parmak bile sapamayacakları sisteme bağlamıştır.⁴¹¹

Kutub ardından gelen ayet için şöyle bir yorumda bulunmuştur: “Allah'ın hak olmasından ve O'ndan başka taptıklarının batıl olmasındandır” sözünden insanda bir etki kalmaktadır. Zira sözler dile getirilememekte, beşerî anlatım güç yetirememektedir, O'nun dışında ne yüce ne de büyük vardır. Yüce gerçeklere ilişkin her insani anlatımın

⁴⁰⁸ Lokmân 31\29-30.

⁴⁰⁹ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8\236.

⁴¹⁰ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8\237.

⁴¹¹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 4\337.

onları eksilttiğini, onlara bir şey eklemediğini ve yalnız Kur’ânî anlatımın olduğu gibi eşsiz, ilham veren anlatım olduğu gözler önüne seriliyor.⁴¹²

Bu iki ayet insan için Kutub’un ifadesiyle sıradanlaşan ancak gerçekte insanda eşsiz bir his, hayret ve şaşkınlık uyandırması gereken gece ve gündüzün oluşumuna, güneş ve ayın hareketlerine dikkat çekmektedir. Verilen bir başka mesaj ise her şeyin Allah’ın idaresi ve kontrolünde olduğu hatırlatılmakta ve O’ndan başka tapınılan ne varsa batıl olduğu vurgulanmaktadır. Zira ayetlerde vurgulanan gece, gündüz, güneş ve ayın hareketlerindeki incelikte akıl sahibi kimseler için birçok mesajlar bulunmaktadır.

2.20. Nankörlük

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِّنْ آيَاتِهِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ۝ وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَّوْجٌ كَآظِلٌ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ۝﴾

“Allah size, bir kısım delillerini göstereceğini diyor, Allah’ın izniyle gemilerin denizde akıp gittiğini görmedin mi? Şüphesiz bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır. Dağlar gibi dalgalar insanları kuşattığı zaman dini yalnız Allah’a has kılarak O’na yalvarırlar. Allah onları karaya çıkarıp kurtardığı zaman, içlerinden bir kısmı Allah’a karşı gevşeme gösterirler. Zaten bizim ayetlerimizi nankör gaddarlardan başkası inkâr etmez.”⁴¹³

Müfessirler bu ayetin inkâr edenler için olduğunu söylemişlerdir. Onlar denizde musibetler ve sıkıntılarla karşılaştıkları zaman helak olma korkusu çöktüğünde Allah’a yönelir. Ama Allah’a gerçekten iman etmiş bir mü’min kişi her durumda Allah’a yönelir.⁴¹⁴

Ayette verilmek istenen mesaj şudur: İnsan deniz yolculukları için güçlü gemiler yapabilir; deniz biliminde, bilgi ve tecrübede ilerleme kaydedebilir. Fakat bunlar güvenli bir yolculuğun garantisi olmaz. Zira Allah’ın yardım ve inayeti çekildiğinde insan bilimlerine ait vasıta, kaynak ve bilgiler zayıf, yetersizdir.⁴¹⁵

⁴¹² Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, 8\237.

⁴¹³ Lokmân 31\31-32.

⁴¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 11\255.

⁴¹⁵ Mevdûdî, *Te’fhimü’l-Kur’ân*, 4\339.

Seyyid Kutub bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: Gemiler denizde Allah'ın koyduğu yasalar uyarınca yürür. Geminin yapıldığı maddenin yoğunluğu, deniz yüzeyine hava basınç oranı, hava ve su akıntılarının değişmesi durumunda gemi denizde yürümez. Lakin geminin yapısı, denizin yoğunluğu her ne olursa olsun fırtınada dalgalar arasında Allah'tan başka tutunacak bir şeyin olmadığı yerde, gemilerin koruyucusu, gözeteni yalnızca Allah'tır. Bunda çok sabreden çok şükreden herkes için ibretler vardır. Ancak insanlar ne sabretmekte ne de şükretmektedir. Sadece sıkıntılı anlarında Allah'a yalvarmaktadırlar. Sıkıntıdan kurtulduklarında ise bir kısmı dışındakiler şükretmemektedir. Bu ayette insanı nöbetleşe ele alan iki psikolojik durum olan sabırla şükür dile getirilmiştir.⁴¹⁶

Ayette, gemilerin denizde akıp gitmesinde sabreden ve şükredenler için ibretler vardır denilerek aslında insanların deniz yolculuklarında başlarına gelen musibetlerde çağrışıp yakınmadan sabretmeleri, kurtuldukları zaman ise Allah'a şükretmedikleri gerektiğine işaret edilmiştir. Bu durum hayatta başa gelebilecek tüm musibetler için geçerlidir. Seyyid Kutub da bu ayetin tefsirinde, insanoğlunun musibete uğradığında ve kurtulduğunda sahip olması gereken bu iki önemli duyguyu vurgulamaktadır.

Ayette geçen “خَتَّارٍ” kelimesi sözünde durmayan, ahdi bozan anlamına gelirken “كَفُورٍ” aşırı nankör anlamına gelmektedir. Kutub, bu ayette insanın yalnız sıkıntılı olduğunda Allah'a yalvardığını, sıkıntıdan kurtulduğunda ise şükretmediklerini söylemiştir. Kimilerini emniyet ve rahatlık umursamazlığa götürmezken, kimilerini ise tehlikenin geçmesiyle rahatlığa kavuştuklarında Allah'ın ayetlerini inkâra geri döndürmektedir.⁴¹⁷

Ayette ele alınan nankör ve gaddar kelimeleri önceki ayetlerde de geçen sabır ve şükürün zıttıdır. Bu nitelikteki kimseler tehlikede tereddüt etmezler. Âfâklarında olduğu gibi enfüslerinde de birtakım ayetleri idrak ettiklerini unutmuş görünürler; aslında fırtınaya tutulduklarında Allah'ın varlığı ve birliği hakkında müşahede ettikleri âfâkî ayetler ile Allah'a yalvarırken müşahede ettikleri enfüsî ayetler aynı hakikati idrak etmelerinin bir sonucudur.⁴¹⁸ Lokmân sûresinin bu ayeti insanın dış (âfâk) ve iç (enfüs) dünyasında

⁴¹⁶ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\237-238.

⁴¹⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\239.

⁴¹⁸ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 4\340.

Allah'ın varlığına dair delillerin bulunduğuna işaret etmektedir. Dış dünyada oluşan zor durumları içsel duyguları aracılığıyla yorumlayarak Allah'ın varlığını idrak etmektedirler. Zira yaşanan zorluklar kişiyi Allah'a yöneltir ve bu yöneliş kişinin hakikati idrak etmesine vesile olabilir.

2.20.1. Nankörlük Psikolojisi

Nankörlük, kendisine yapılan iyiliğin değerini bilmeyerek, gösterilen sevgi ve saygı sonucu yüreklenerak aşırı davranışta bulunma olarak tarif edilir. Kur'ân'da nankörlük iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi mutlak inkâr anlamına gelir ve küfürdür. İkincisi ise nimetlerin değerini taktir etmeme anlamına gelmektedir.⁴¹⁹ İnsanın var olmasına, rızık verip yaşamasına sebep olan yaratıcıyı tanımaması nankörlük davranışının en üst düzeyini teşkil etmektedir.⁴²⁰

Seyyid Kutub nankör insan karakterini şöyle tanımlamaktadır: “İnsan gerçekten tuhaf bir yaratıktır. Ancak dara düşünce Allah'ı hatırlar, felâket anlarında fitratına döner, fitratının etrafını kuşatan pisliklerden ve sapıklıklardan silkinir. Güvene kavuştuğunda yapacağı şey ya unutmak ya da isyan etmektir.”⁴²¹

Kutub'un bu yorumu insan doğasındaki iki yüzlülüğü vurgulamaktadır. Zira nankör insan zor zamanda fitratına dönerek Allah'ı anıp O'na yönelirken, rahatlığa kavuştuğunda hiçbir şey olamamışçasına hayatına devam etmektedir. İnsan, rahata erdiğinde yaşadıklarını ya unutmayı ya da içsel gerçeklerini reddetmeyi seçebilir. Bu durum ise insan psikolojisindeki nankörlüğü göstermektedir.

Lokmân sûresinde nankörlük anlamında kullanılan “كُفُور” kelimesi küfrün ileri derecesini ifade etmekte⁴²² ve ele alınan bu ayette Allah'a iman konusunda, inkâr edenlerin nankörlükleri üzerinde durulmaktadır.

Kutub, ayette geçen deniz tehlikesinin, insanı karada da bulabileceğini hatırlatarak, bu tehlikenin zikredilmesinin asıl sebebinin muhatapların vicdan ve duygularını harekete geçirmek olduğu yorumunu yapmıştır. Zira gerçek güven ve emniyetin ne denizde ne

⁴¹⁹ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, 134-135.

⁴²⁰ Burak İnci- Nurten Kımtır, “Nankörlük Psikolojisi ve Dindarlık Üzerine DeneySEL Bir Çalışma”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 51, (Eylül 2021): 359.

⁴²¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 5\493.

⁴²² İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 203.

karada ne coşkun dalgalar ve fırtına şeklinde esen rüzgârda, ne de sağlam sığınak ve konforlu evlerde olduğunu, gerçek güven ve rahatın Allah'ın koruması ve himayesi altında olduğunu ifade etmektedir.⁴²³

Lokmân sûresinin yukarıda ele alınan iki ayeti insanın zorluklar karşısında sabretmesi ve sevinçli anlarında Allah'a yönelerek şükretmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Zira bu iki duygu insanı olumlu yönde etkileyen önemli etmenlerdir. Seyyid Kutub bu durumun gemi örneği üzerinden tasvir edilerek anlatıldığını ve Allah'ın gücü ve kudretinin gözler önüne serildiğini dile getirmiştir. Ardından gelen ayette ise insanın nankör oluşuna değinilmiştir. Kutub ayette geçen kelimelerin tahlilini yaparak nankör insanın özelliklerine değinmiştir. İnsanın sıkıntılı anlarında kurtuluş arayışı içine girdiğini ve bu durumdan kurtulduğunda hiçbir şey olmamış gibi davranarak nankörlük eğilimde olduğunu ifade etmiştir. Bu ayet bir bakıma nankör kimselerin manevi ve ahlakî zayıflıklarını anlatmaktadır.

2.21. Kıyamet

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَأَخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِي وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنِ وَالِدِهِ سَيِّئًا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغَرُورُ﴾

*“Ey insanlar, Rabb’inizden korkun ve babanın, çocuğuna yaptığından ceza görmeyeceği, çocuğun da babasının yaptığından ceza görmeyeceği, çocuğunda babasının yaptığından ceza görmeyeceği bir günden çekinin. Allah’ın vaadi gerçektir. Dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah’ın affına güvendirerek sizi kandırmasın.”*⁴²⁴

Bu ayette inat, taassup, ön yargı gibi olumsuz duygularla zihin ve gönül dünyasını karartmayan kimseler için kurtarıcı değeri taşıyan uyarılar yer almaktadır.⁴²⁵

Seyyid Kutub bu ayette denizin korkutuculuğunun küçük ve önemsiz kaldığı en büyük korkutucu duruma geçiş yapılarak kimsenin ameli ve kazandığının dışında hiçbir yararın olmadığı, akrabalık ve kan bağlarının koparıldığı günün hatırlatıldığını dile

⁴²³ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 7/60.

⁴²⁴ Lokmân 31/33.

⁴²⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/344.

getirmektedir. Burada dile getirilenlerin, kalp ve duygulardaki etkinliği ile ölçülen ve psikolojik dehşet oluşturan bir durum olduğunu ifade etmiştir.⁴²⁶

Kutub bu ayeti şöyle yorumlamaktadır: Allah'ın vaadinin gerçek olduğu ve dünya hayatının aldatıcılığı vurgulanmaktadır. Dünya, ahireti kazanma yeridir. Kalplere vesvese veren şeytan sizi Allah'ın affına güvendirerek aldatmasın. Şeytanlar çoktur. Malla, bilgiyle, uzun ömürle, güçle, buyruk sahipliğiyle gururlanmak birer şeytandır. Tüm bu aldatıcılardan koruyan Allah korkusudur.⁴²⁷

Bu ayet incelenirken on beşinci ayetin muhtevası akla gelmelidir. Hatırlanacağı üzere on beşinci ayette çocuklara, anne-babasının onu ne zorluklarla büyüttüğü hatırlatılmakta, dünya işlerinde ellerinden geldiğince anne-babasına hizmette bulunmaları tavsiye edilmekteydi. Ama bu ayette belirtildiği üzere diriliş günü aralarında kuvvetli bir bağ bulunan baba ile oğul bile birbirine yardım edemeyecektir.⁴²⁸

Lokmân sûresinin bu ayeti dünya hayatının geçiciliğine vurgu yaparak aile bağlarının dahi önemini kaybedeceği günün geleceğini hatırlatmakta ve kişisel hesaplaşmanın olacağına dikkat çekerek kişinin kendi davranışlarından sorumlu olduğunu bir kez daha dile getirmektedir. Seyyid Kutub bu ayette amelin önemine vurgu yapıldığını söylemiş ve şeytanın, dünyanın aldatıcılığına insanın kanmaması gerektiğini hatırlatmıştır.

2.22. Bilinmeyen Beş Şey

﴿إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾

*“Kıyamet vakti hakkında bilgi ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez ve hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Her şeyi bilen ve her şeyden haberi olan yalnız Allah'tır.”*⁴²⁹

Gayb, gizli ve kapalı olan şeyleri ifade eder. Bir terim olarak bilinmeyen her şeyi ve kişinin içinde bulunduğu saha ve çevresinin dışındaki bilgi ve malumatı ifade eder. Bir bütün olarak geçmişte hiçbir insana bildirilmemiş, halen bilinmeyen ve gelecekte de

⁴²⁶ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8\239.

⁴²⁷ Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 8\239.

⁴²⁸ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 4\341-342.

⁴²⁹ Lokmân 31\34.

bilinemeyecek daha birçok şey vardır. Cin, melek ve diğer yaratıklar açısından da durum aynıdır. Gizli olan şeylerin tümü sadece, âlim olan tek varlık Allah tarafından bilinir ve sadece bunlar O'na açık, seçiktir.⁴³⁰

Seyyid Kutub bu ayette Allah'ın kapsamlı bilgisi ve gayb sınırlarına ulaşması engellenmiş insanın yetersizliğinin tasvir edildiğini söylemektedir. Zira yağmuru istediği ölçüde ve hikmeti uyarınca Allah indirir. İnsanlar deneyim ve aletleriyle bazen inişinin yakın olduğunu bilirler. Ancak kaynaklandığı nedenleri yaratmaya güç yetiremezler. Rahimlerde olanı O bilir. Henüz kimsenin bir şey öğrenmeye yol bulamadığı zaman, anne karnına düşen bebeğin cinsiyeti, kime çekeceği, özellikleri, yetenekleri ve daha birçok özelliği Allah'ın bilgisine özgüdür.⁴³¹

Kutub'a göre ayette geçen kazanma terimi sadece ticari anlamda sınırlı olmayıp daha genel bir anlam içermekte ve insanın yarın karşılaşılabileceği her şeyi kapsamaktadır. Aynı şekilde kimse nerede öleceğini bilemez. İnsan nefsi gayb karanlığı önünde durur, örtüler arkasından görececek bir gücü yoktur. Sınırlı bilgisinin hakikatini ve açıkça ortaya çıkmış güçsüzlüğünü kavrar ve bilgililik gururu dökülür. Bu bilinmeyenler karşısında kişi Allah'a karşı haşyet duygusu ile dolmakta ve kibrinden sıyrılmaktadır.⁴³²

Kutub'un bu son ifadeleri psikolojik tefsir açısından kritik öneme sahiptir. Zira ayette ele alınan gayb bilgisinin insanda oluşturduğu duyguları analiz etmektedir. Şöyle ki insanoğlu, kendisine hiçbir şekilde bilmesinin mümkün olmadığı bu beş husus hatırlatıldığında haksız yere kapıldığı bilgililik gururu kırılır ve güçsüzlüğünü ve aciziyetini idrak etmiş olmaktadır. Bunun peşinden de kalbi Rabbine karşı haşyet duygusu ile dolmaktadır.

Kutub, yaşanan an, beklenen gelecek, uzak gaybı kapsamak üzere her mekân; uzak erimli kıyamet, kaynağı uzak yağmur, gözlere gizli rahimler, zaman yönünden yakın olmasına karşın bilinmezlik içinde kaybolan yarın ki kazanç ve tahminlerin derininde dalıp gittiklerinde ölüm ve def'in yeri arasındaki hayalin sıçrayışları ve kalpte hareketlenen düşüncelerin derin etkiler bıraktığını dile getirmektedir. Bunların hepsi

⁴³⁰ Mevdûdî, *Te'f'ihü'l-Kur'ân*, 4\136.

⁴³¹ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\240.

⁴³² Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 8\240.

Allah’a özgü kalacak ve O’nun izni dahilinde olmanın dışında onu kimse bilmeyecektir.⁴³³

Sûre, mugayyebat-ı hamseyi (beş bilinmeyen) ele alan, Allah’ın kudretin ve ilminin mükemmelliğini özetleyen ve ilahi bilgi ile insan bilgisi arasındaki büyük farkı gösteren bu ayetle son bulmaktadır.⁴³⁴

Lokmân sûresinin son ayeti insana gelecek hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğunu ancak Allah’ın bilgisinin sınırsız olduğunu hatırlatmaktadır. Bilim ne kadar ilerlerse ilersin insan kendini ne kadar geliştirirse geliştirsın sınırlı ve kesin olmayan bilgilere sahip olacağını, “biliyorum” gurunun kırılmasını anlatır. İçinde bulunduğu bu durum insana hatırlatılmak suretiyle güçsüzlüğünü idrak etmesi sağlanır, dolayısıyla acziyet duygusu gün yüzüne çıkmaktadır. Kutub’un ifadesiyle de her şey Allah’ın izni dahilinde ve O’nun belirlediği ölçüde bilinecektir.

⁴³³ Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 8\241.

⁴³⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4\345.

SONUÇ

Psikolojik tefsir varlığından yakın bir zamanda söz ettirmeye başlamış genç bir ekoldür. Bu sebepten ötürü tam anlamıyla Psikolojik Tefsir mahiyetine sahip bir tefsir çalışması bulunmamaktadır. Ancak günümüz itibariyle bu alan üzerinde yapılan çalışmalar çoğalmaya başlamıştır. Çalışmada kullanılan klasik tefsirlerde ara ara psikolojiye dair bulgular olsa da çağdaş tefsirlerde bu bilgiler gözle görülür oranda daha fazladır. Bunda psikoloji ilminin gelişmesinin de etkili olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın konusu olan ve sûreye bizzat ismi verilmiş olan Lokman (a.s.) oğluna verdiği öğütler ile yer edinmiş önemli bir şahsiyettir. Peygamber olup olmadığına dair birçok rivayet bulunmaktadır. Kur'ân'ın sunduğu bilgiler ise bu rivayetlerden ziyade oğluna verdiği öğütlerdir. Bu öğütler kişinin önce Allah ile sonrasında anne-baba, ardından da diğer insanlar ile olan ilişkilerinde yol göstermektedir. Buradan da çıkarılması gereken sonucun şu olduğu akla gelmektedir: Aslında önemli olan şahısların kimliğinden ziyade vermek istediği mesajlardır. Özelde oğluna, genelde ise Müslümanlara verilen bu muazzam öğütler hem insanın sosyal hayatında hem de iç dünyasında yol gösterip ışık tutacak bilgilerdir.

Çağdaş tefsirlerden ve yakın denilebilecek bir zamanda yazılmış olan Fî Zılâli'l-Kur'ân adlı tefsir pek çok psikolojik bilgi ve tahlil içermektedir. Ancak bu bilgiden hareketle Fî Zılâli'l-Kur'ân için tamamıyla psikolojik tefsir demek doğru değildir. Fakat diğer tefsirlere nazaran daha fazla psikolojik bilgi barındırmakta olduğu görülmektedir. Fî Zılâli'l-Kur'ân'da Lokmân sûresi incelendiğinde müfessirin ayetlerin tefsirinde dört yerde “مؤثر نفسي” ve toplamda on üç yerde “نفس” ifadesine yer verdiği görülmektedir. Lokmân sûresinde dikkat çeken bir diğer husus ise psikolojik tefsirin dayanakları olarak çalışmanın birinci bölümde verilen âfâkî ve enfûsî delillerin bu sûrede üç yerde dolaylı olarak geçmesidir.

İman ve inkâr meseleleri üzerine şekillenen bu sûre birçok konuyu ihtiva etmekte ve ayetlerde insanın olumlu-olumsuz pek çok duygusuna değinmektedir. İman edip namaz, zekât ve salih amelle imanlarını muhafaza edenlere nimeti bol naim cennetleri vaad edilirken aksini yaparak inkâr edip bunda ısrar edenler ise alaya alınarak cehennem ile müjdelenmektedir.

Lokmân sûresi incelendiğinde birçok duyguyu ihtiva ettiği görülmekte, iman ve inkâr sonucu gelişen birçok duygunun tezahürlerini sıralamaktadır. Bu duyguları olumlu ve olumsuz olmak üzere iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Lokmân sûresinin bütün ayetleri tek tek incelendiğinde psikolojik muhtevası açısından zengin bir sûre olduğu söylenebilir. Ancak bu çalışmanın amacı Kur'ân'ı psikolojiye uyarlamak değil psikoloji ilminin verileriyle Kur'ân'ı tefsir etmek ve Kur'ân'ın daha da iyi anlaşılmasına katkı sunabilmektir.

Son olarak bu çalışmadan yola çıkarak psikolojik tefsirin dayanakları bağlamında Lokmân sûresindeki âfâkî ve enfüsî deliller içeren ayetlerin incelenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Aynı zamanda Kur'ân'daki insanın olumlu ve olumsuz ruh hallerini içeren ayetlerin müstakil bir çalışma olarak ele alınması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, Eşref Hacı, Wan İbrahim Wan Ahmed, ve Nurayhan Ali. «Fî Zilâli'l-Kur'ân: Seyyid Kutub'un Çağdaş Kur'an Tefsiri.» *Eskiye Dergisi* 22, 2011: 80-90.
- Akbayır, Zühtü. «Psikolojik Tefsir Bağlamında Yusuf Sûresi.» *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. Ankara, 2021.
- Aksakal, Cihangir. «Seyyid Kutub ve Müslüman Kardeşler.» *Akademik Hassasiyetler Dergisi* 3\2, Nisan 2015: 65-81.
- Ali, Cevâd. *el-Mufaşşal fî târîhi 'l- 'Arab kable 'l-İslâm*. Beyrut: Dar Al Saqi, 2001.
- Aracan, Osman. «Fahreddin Razi'nin Tefsirinde Şirk Kavramı ve Müşrikler.» *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. Konya, 2019.
- Âşûr, Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn. *Et-Tahrîr Ve 't-Tenvîr*. Tunus: Tunuslu Yayınevi, 1984.
- Aydın, Ali Rıza. «İnâma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri .» *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9\2, Nisan 2009: 87-100.
- Aydın, Hayati. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Aygün, Abdullah. «Şatıbı'nın Kur'an'ın Ümmîliği ve İlmi Tefsir Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme.» *Usûl: İslam Araştırmaları* 7\7, Haziran 2007: 157-168.
- Bayraklı, Bayraktar. «Kur'an ve Tefsir Araştırmaları- 1 Kur'an ve Eğitim.» *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi* 32. İstanbul: Ensar Yayın Grubu, 2000. 63-67.
- Bayram, Enver. «Kur'an'da Psikolojik Savunma Mekanizmaları.» *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6\2, Aralık 2018: 1-28.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meali ve Tefsiri*. Çeviren Ali Namlı ve vd. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Can, Seyithan. «Allah'a İmanın Psiko-Sosyal Temelleri.» *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7\2, Aralık 2020: 473-501.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- . *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.

- Certel, Hüseyin. «Psiko- Sosyal Açıdan Zekât.» *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, Haziran 1997: 347-359.
- . «Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiili Şart ve Rükûnlarıyla Namaz.» *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, Haziran 1997: 329-345.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2006.
- Çağlayan, Harun. «İnsan Onuru Bağlamında Sorumluluk Bilinci.» *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 8/2, Nisan 2016: 97-120.
- Çakmakçı, Cevdet. «Lukman Bibliyografyası.» *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 4, 1980: 295-302.
- Çalışkan, İsmail. «“Sempozyum Değerlendirmesi”, I. Tefsir Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve Tefsir Anabilim Dalı Eğitim-Öğretim Problemleri Sempozyumu.» *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 10\2, Haziran 2006: 273-277.
- Demirci, Muhsin. *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.
- . *Tefsir Tarihi*. İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 2017.
- Demirel, Garip. «Kur'an-ı Kerim'de Kadın ve Psikolojisi.» *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. Konya, 2010.
- Doğan, Mebrure. «Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler.» *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*. Erzurum, 2014.
- Düzgün, Şaban Ali. «Kur'an'ın Tevhid Felsefesi.» *Kelam Araştırmaları Dergisi* 3\1, Şubat 2005: 3-20.
- el-Endelüsî, Ebû Hayyân. *el- Bahru 'l- Muhît*. Beyrut: Dar Al-Fikr, 1998.
- el-Hûlî, Emin. *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*. Çeviren Mevlüt Güngör. İstanbul: Kur'an Kitaplığı, 1995.
- el-İsfahanî, Rağıp. *el-Müfredât fî garîbi 'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l Kalem, 1991.
- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi ' li-aḥkâmi 'l-Kur'ân*. Çeviren M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 2002.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te 'vilâtü 'l-Kur'ân*. Çeviren Bekir Topaloğlu. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- el-Mevdûdî, Ebu'l A'lâ. *Tefhîmü 'l-Kur'ân*. Çeviren Muhammed Han Kayani ve vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

- el-Vahidi, Ebü'l-Hasen Alî. *Esbâbü'n-Nüzûl*. Beyrut: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyya, 1989.
- Erdoğan, İbrahim Halil. «Nübüvvetin İspatı Bağlamında Kur'an'ın Psikolojik İ'cazı.» *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi*, 15\2, Temmuz 2017: 402-420.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-Gayb*,. Çeviren Suat Yıldırım ve vd. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002.
- er-Râzî, Fahreddin. *el-Maḥşûl fî 'ilmi 'uṣûli'l-fıkh*. Risale Vakfı, 1997.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*. Çeviren Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi 'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. Mekke: Dâru'l Terbiye, tarih yok.
- ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf*. Çeviren Muhammet Coşkun. İstanbul: Yazma Eseler Kurumu, 2017.
- ez-Zerkeşi, Ebu Abdullah Bedreddin. *El-Burhan fî Ulumu'l-Kur'an*,. Beyrut: Dar Al-Ma'rifa, 1957.
- Ez-Zuhayli, Vehbe. *Et-Tefsirü'l-Münir*. Şam: Dar Al Fikr, 1991.
- Firuzabadi, Muhammed bin Yakub. *el-Kamusu'l-Muhit*. Beyrut: Dâru'r-Risala, 2005.
- Gerring, Richard J., ve Philip G. Zimbardo. *Psikoloji ve Yaşam Psikolojiye Giriş*. Çeviren Gamze Sart. İstanbul: Nobel Yayınları, 2012.
- Göcen, Gülüşan. «Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması.» *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*. Ankara, 2012.
- Gündüz, Bilal. «Kur'an'da Küfrün Karşıtı Olarak Şükür.» *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. Konya, 2011.
- Güngör, Mevlüt. «Kur'an-ı Kerim'de Hz. Lokman.» *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35, 1996: 167-178.
- Hammûş, Me'mûn. *Et Tefsirül Memun ala Menhecit Tenzil ves Sahihil Mesnun*. Dımeşk, 2007.
- Hatunoğlu, Aşkı. «Psikoloji Biliminin Oluşum ve Gelişimine Katkıda Bulunan Doğu İslam Medeniyeti.» *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2\1, Haziran 2014: 272-279.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- İnci, Burak, ve Nurten Kımter. «Nankörlük Psikolojisi Ve Dindarlık Üzerine Deneyssel Bir Çalışma.» *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 51, Eylül 2021: 353-384.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. Çeviren Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2019.
- . *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*. Çeviren M. Kürşat Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Kahraman, Ferruh. «Psikolojik Tefsir.» *NEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40\40, 2015: 103-138.
- Karaca, Faruk. «Teslimiyet Kavramının Psikolojik Tahlili.» *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. Erzurum, 1994.
- Karaman, Hayrettin, ve vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Karasakal, Şaban. «Kur'an ve Psikoloji İlişkisi Üzerine.» *Turkish Studies* 8\12, 2013: 679-692.
- Karataş, Zübeyr. «Seyyid Kutub'un Fî Zılâli'l-Kur'ân Tefsirinde Takip Ettiği Metod.» *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. Samsun, 2016.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. «Kur'an'ın Psikolojik Tefsiri.» *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2\1, 2011: 1-47.
- . *Kur'an'da İmam ve İnkâr Psikolojisi*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- . «Kur'an'da İman Psikolojisi.» *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*. Konya, 1996.
- . *Psikolojik Tefsir Ekolü 1*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- . *Psikolojik Tefsirin Önemi ve Amaçları*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- . *Psikolojik Tefsirin Tanımı, Karakteristikleri ve Dayanakları*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Kayıklık, Hasan. «Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe.» *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46\1, Nisan 2005: 133-155.
- Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. Dar Taiba, 1999.
- Kımter, Nurten. «Namaz ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme.» *Ekev Akademi Dergisi* 68, Aralık 2016: 299-332.

- Kırca, Celal. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- . *Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2005.
- Korkmazgöz, Rıza. «Tevhidi Bozan Bir Olgu Olarak Şirk: Kur'an'da Şirkin Kavramsal Anlam Alanı.» *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 , Mart 2020: 55-94.
- Kutub, Muhammed. *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*. Çeviren Bekir Karlığa. İstanbul: İşaret Yayınları, 2019.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zülâli'l-Kur'ân*. Çeviren Salih Uçan ve vd. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1991.
- . *İslami Düşüncenin Özellik ve Esasları 2*. Çeviren İman Altay. İstanbul: Risale Yayınları, 2022.
- . *Kur'an'a Edebi Tasvir*,. Çeviren Ömer Aydın ve Tuğrul Özalp. İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Alî el-Ensârî İbn. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dar Sader, 1993.
- Miran, Hanife. «Hamd ve Şükür Kavramlarının Psikolojik Tahlili.» *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya, 2010.
- Necati, M. Osman. *Hadis ve Psikoloji*. Çeviren Mustafa Işık. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- . *Kur'an ve Psikoloji*. Çeviren Hayati Aydın. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Nurduhan, Süheyla. «Türkiye'de Seyyid Kutub ve Eserleri Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmalar.» *Kilitbahir* 20, Mart 2022: 199-218.
- Öge, Sinan. «Kur'an'da İnkârcı Mazeretleri ve Geçersizliği.» *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi* 40, Aralık 2013: 41-65.
- Özdemir, Saadettin. «Zekâtın Eğitici ve Ahlaki Özellikleri .» *Dini Araştırmalar Dergisi* 6\18, Haziran 2004: 231-238.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. Çeviren Sadreddin Gümüş ve Nedim Yılmaz. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Sarıbaş, Hüseyin. « Kur'an ve Sünnette Sabır İman İlişkisi.» *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Konya, 2006.
- Sarmış, İbrahim. *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.

- Seber, Abdulkerim. «Konulu Tefsir Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri.» *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30, 2009: 139-172.
- Sicistânî, Ebû Hâtîm Sehl b. Muhammed b. Osman. *el-Muammerûn ve'l-Vesâyâ*. Kahire, 1993.
- Şanver, Mehmet. «Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri.» *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10\1, Ocak 2001: 137-164.
- Şeker, Necmeddin. «Dini İbadetlerle Psikoterapi.» *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5\8, Haziran 2018: 165-187.
- Şihâbüddîn, Ebü's-Senâ. *el-Âlûsî, Rûhu'l-me'ânî*. Beyrut: Dar al-Kutub al-İlmiyyah, 1993.
- Şimşek, M. Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2017.
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.
- . *İnanç Psikolojisi ve Bilim*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.
- . *Kadın Psikolojisi*. İstanbul: Nesil Yayıncılık, 2005.
- Ulutürk, Veli. «Kur'an-ı Kerim'e Göre İnkâr ve İnkâr Âmilleri.» *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, 1986: 217-233.
- Uzun, Nihat. «Kur'an'da İnsan Psikolojisine Eleştirel Bir Yaklaşım.» *The Journal, Of Academic Social Science Studies* 6\1, Ocak 2013: 1511-1541.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Zehraveyn, 1992.
- Yıldırım, Duran Ali. «Ayetler Işığında Bireysel ve Toplumsal Fesad Sebepleri.» *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7\13, Nisan 2016: 123-147.
- Yıldırım, Esra. *El-İnfi'âlâtü'n-Nefsiyye Fi Meşahidi Ehli'l-Cenneti Ve Ehli'n-Nar Fi'l-Kur'an'ül-Kerim*. Amman: Dâr'ul-Me'mûn Li'n-Neşri Ve't-Tevzî, 2022.
- Yılmaz, Ali. «Kur'an'a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri.» *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, Aralık 2003: 88-125.
- Yılmaz, Hasan. «Kur'an'da Her Konu ve Bilgi Var Mı? Genel Bir Bakış.» *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, Aralık 2006: 186-201.
- Yılmaz, İsmail. «Kur'an'a Göre Şirkin Sebepleri ve Çeşitleri.» *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Konya, 2009.

Yılmaz, Osman. «Hamd ve Şükür Bilincinin İnsan Psikolojisine Etkisi.» *Avrupa İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi*. Rotterdam, 2018.

Yılmaz, Sema. «Baba-Oğul İlişkisinin Ergenlik Döneminde Dini İnanç ve Benlik Saygısı Üzerindeki Rolü.» *Tetkik 4*, Ekim 2023: 255-277.

Yılmazer, Rabia. «Psikolojik İ'câz Bağlamında Tehaddî Ayetleri.» *Hikem*, 2024: 67-84.

Yolcu, Mehmet. «Cemiyeti İnşa Eden Değerler Açısından Hz. Lokman'ın Nasihatleri ve Önemi.» *Dinbilimleri Araştırma Dergisi 9*2, Haziran 2009: 147-214.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Rabia Yılmaz	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Yozgat Bozok Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Rabia Yılmaz, “Psikolojik İ’câz Bağlamında Tehaddî Ayetleri”, <i>Hikem</i> 2/2 (2024).	